

Ս Ի Ո Ն

ԿԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՈՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՅԻՆ ԵՐԹԻՍԱԿԱՆ ԼՅԱՆ ՊԱՏԻՍԱՐԲՈՒԹԵԱՆ

ԲԱՐՁՐԱՆՆԵՐՈՒԹԻՒՆ

1. Ամբաստան. Հայաստանաց Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան վերաբերեալ խնդիրներ.— 2. Կրօնական. Ազգայն ղեկը հաւատացեալ մարդու կեանքին մէջ. Բ. Ե.— 3. Յուշկապարիկներուն փախուստը José Maria de Heredia.— 4. Մօրը Լեզուն (Բ.) Թ. Ե. Դ.— 5. Ո՛հ, երբ քան մօտ եմ նկուր անկողնիս մօտ. Վ. Հիւփօ. Թրգմ. Մ. Նուպարեան.— 6. Պատմական. Դաշարն Կանաւարականի հայկական վանքը Երուսաղէմի մէջ. Մ. Ե. Ա.— 7. Վերանկա Քերթոյ. Ե. Ե. Դ.— 8. Մանկավարչի ծանօտութիւն մէկ նոր Ձեռագիրը. Ե. Ե. Դ.— 9. Բանաստեղծական. Հին Հագին Բօլ Վերին. Թրգմ. Թ. Ե. Դ.— 10. Մայրական Սիրը. Արսէն Երկար.— 11. Ան Տիկին . . . Վ. Մալեան.— 12. Զիքներուց Լեւոն Ժողովին պաշտօնը.— 13. Լուսնի տակ. Հովնաթան Սրիւն.— 14. Պարզ Բարոյներ. Թուրք Յակոբայ Առաքելոյն. Ղ. Ե. Դ.— 15. Փրկչին մօտեցալու համար. Հովնաթան Սրիւն.— 16. Եկեղեցեաց միութեան խնդիրը եւ Հեղուրք Արին. Հ. Երանեան.— 17. Պարսկականի ի Ս. Դիւր Նոր Կապարանի. Յ. Ե. Մ.— 18. Եգիպտացիները Երուսաղէմ Սուրբաշխութեան օրով. Մամուր Զաքի.— 19. Մասնախօսականի Բ. Ե.— 20. Սիւնի Լուսարանները.— 21. Ողորդ. Հ. Տէր Գ. Յակոբեան.— 22. Նշխարի Նախնաց Մասնագրութեան. Յ. Ե. Մ.— 23. Ս. Յակոբի Ներսէս:

Տ. Զաւէն Վրդ. Վարժեանէ Երուսաղէմէն՝
Սպեշերեան Միհրանին Պաղատաւ:

Տ. Յովհաննէս Վրդ. Ասատուրեանէ Երու-
սաղէմէն՝ Ասատուրեան Մանուէլին Պոխա՝
Քէֆէլեան Գարեգինէ Երուսաղէմէն՝ Ծօթօ-
ղեան Օննիկին Իզէն:

Նաղուպեան Յակոբնունէ Երուսաղէմէն՝ Համ-
բարձումեան Սեղբոսին Պաղատաւ:

Գեր. Տ. Սմբատ Եպս. Գաղաղեանէ Պոլսէն՝
Ս. Փրկչայ Ազգ. Հիւանդանոցին Պոլիս:

Վեր. Հ. Հ. Խազոեանէ Քալիֆօրնիայէն՝
Նաղարեան Ղազարին Պրագիլիս:

Զամանեան Արմենակէ Հարարէն՝ Կէօվհէր-
եան Տ. Յովհաննէս Քհն.ին Ատիս Ա-
պապա:

Տէսթէեան Տ.է Սիրաքիւզէն՝ Ազգ. Վար-
ժարանին Յոպպէ:

Համալեան Յակոբէ Հալէպէն՝ Ս. Մարտո-
եանին Հալէպ:

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼԻՔ

ՆՈՒ ԵՐՈՒԹԻ ՀԱՅ ԿԹԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՐ-
ԿՈՒԹԻՒՆԸ ՍԽՈՆԻՆ ՆՈՒՐԱԾ Է ՔԱՆԱՆՈՒՄԵՆ
ԼՈՐ, ՈՐՈՆ ՀԱՄԱՐ ՍԽՈՆԻ ԽՄՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆ
ՈՒ ՎԱՐՈՒԹԻՒՆԸ ԿԸ յԱՅՏՈՆՆ ԻՐՆԵՅ ՀՈՐ-
ՀԱԿԱՂԻՔԸ:

Կ Ո Չ

«ՀԱՅ ԳԻՐ»Ի ԱՇԽԱՏԱԻՈՐԷ ՄԸ

«ՀԱՅ ԳԻՐ»Ի ԱՇԽԱՏԱԻՈՐՆԵՐՈՒՆ

Չեանարկած ըլլալով պատրաստելու «Հայկական Նոր Մատենագիտութիւն» եւ
Հանրագիտարան Հայ Կեանքի» աշխատութիւնս, որուն առաջին հատորը (Ա-Կ) ամ-
բողջացաւ 1911ին, և վերջերս Ե և Ն գրքերն ալ հրատարակուեցան, ասոնք ես հին
ապրանք ըլլալով, կը դիմեմ բոլոր հրատարակչներուն, հեղինակներուն, խնդրելով
որ հաճին իրենց հրատարակած կամ հեղինակած գրքերէն մէյմէկ օրինակ ղրկել.
գրագէտներուն՝ որ իրենց գրական կեանքը՝ համառօտիւ՝ խմբագրութիւն, թղթա-
կցութիւն այս կամ այն թերթի, իրենց ծածկանունները, եւն, եւն, հաղորդել.
Գործս՝ շարունակութիւնը պիտի ըլլայ՝ հրատարակուածին, ան՝ մինչեւ 1905 տարին
կը հասնէր, անկէ ի վեր 23 տարի անցած է և ահագին բան տղուած, և արդէն
սակաւաթիւ օրինակներ կը մնան: Ուստի պիտի ըլլայ միամտիլ ամբողջութիւն մը,
բարեփոխուած ծրագրով, ղեկչութիւններով և յաւելումներով Այլէն՝ Զ, 1512 — 1930:
Հայկական Հարցի, Հայկական Մարտիրոսագրութեան առանձին զլուխներ բացած
ըլլալով, կը խնդրեմ նոյնպէս որ այդ նիւթներուն, նոյնպէս հայկական կեանքի վե-
րաբերեալ ինչ գրութիւն որ ունին հայերէն թէ եւրոպական ոեւէ լեզուներով, հա-
ճին ղրկել: — Ինչ որ ստանամ՝ պիտի ծանուցուի մեր ընդամօնէպօլին մէջ շնորհա-
կալութեամբ:

ՎԵՆԵՏԻԱ

Հ. ԱՐՄԷՆ ՂԱԶԻՍԵԱՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՅԻՈՅ

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻՆՆԵՐ ԱՆՈՐԴՈՐԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Գ.

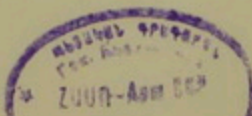
Բարեկարգութիւնը մեր եկեղեցին պիտի պահէ՞ Յիսուս-Քրիստոսի ընդհանրական եկեղեցւոյն մէջ, իր պատմական և զօրծարանական (organic) յարաբերութիւններով, թէ պիտի անջատէ անկէ։

Ասիկա այնպիսի հարց մըն է որ ինքնին կը ծագի բարեկարգութեան դադարէն իսկ։ Եթէ ըլլալիք բարեկարգութիւնը ունէ կերպով և չափով պիտի խախտէ Հայց. եկեղեցւոյ գիրքը քրիստոնէական պատմական եկեղեցւոյ մեծ ընտանիքին մէջ, կամ պիտի խաթարէ անոր զօրծարանաւորութիւնը կամ դաւանաբանական դրութիւնը, որով իրարու կապուած են մի և ընդհանրական եկեղեցւոյ անդամները (այսինքն յոյն, լատին, գիտի, ասորի, և այլն յարանուանական եկեղեցիներ), այն ատեն Բարեկարգութիւնը կերպով մը կործանած պիտի ըլլայ Հայաստանեայց եկեղեցին։ Վասն զի այս բոլոր եկեղեցիներու ամբողջութիւնն է որ կը կազմէ մի և ընդհանրական եկեղեցին։ Հետեւաբար, ամենէն յառաջ, պէտք է սահմանենք մեր եկեղեցւոյն գիրքը Յիսուս-Քրիստոսի մի և ընդհանրական եկեղեցւոյն մէջ։

Հայց. եկեղեցւոյ Առաքելականութեան մասին խօսելու ատեն այս էջերու մէջ, մենք առիթ ունեցանք չօջափելու այս խնդիրը, և կը յուսանք թէ Սիոնի ընթերցողներ, մանաւանդ Բարեկարգութեան խնդիրով զբաղողներ, մոռցած չեն մեր զբաժները, ուրեմն գիւրին պիտի ըլլայ մեզ համար երկու խօսքով հոս ալ ընել այդ սահմանումը Բարեկարգութեան տեսակէտէն։

Ծանօթ Հաւատամքի մէջ Յիսուս-Քրիստոսի եկեղեցին ստորոգւած է իրբ և մի, ընդհանրական, առաքելական եւ սուրբ։

Հայց. եկեղեցին, այս չորս ստորգելիներով նկարագրուած եկեղեցւոյն մէկ անդամն է։ Եւ այս եկեղեցւոյն անդամներն են արեւելեան և արեւմտեան ըսուած բոլոր հին, պատմական եկեղեցիներու խմբաւորումները, որոնք նիկիա - Կ. Պոլսեան հանգանակին (Հաւատամքին) մէջ բանաձեւուած գաւառանքը կ'ընդունին։ Հայց. եկեղեցին ամէն օր կը գաւառի այդ Հաւատամքը և ա-

139-38

ծը, մի, ընդհանրական, առաքելական եւ սուրբ եկեղեցւոյ սուրբերն են, որոնք Յիսուս-Քրիստոսի եկեղեցւոյն միութեան և ընդհանրականութեան ըմբռնումին ապացոյցներն են այն ժամանակներէն, երբ եկեղեցական բաժանմունք կամ յարանուանութիւնք երեւան չէին եկած Յիսուս-Քրիստոսի մարմնոյն շուրջ: Այս կէտին մէջ բարեկարգութեան պատգամը պէտք է ըլլայ՝ պահենք մի և ընդհանրական եկեղեցւոյ սուրբերուն յիշատակը մեր եկեղեցւոյ մէջ, բայց աւելցնենք նաև մեր ազգային սրբոց յիշատակները, հետեւելով Ս. Վրթմանէս կաթողիկոսի կարգադրութեան, որ յայտարարեց թէ ազգի և հայրենիքի համար մեռնողներուն յիշատակը պէտք է օրհնուի Հայոց եկեղեցւոյն մէջ:

Այս բացատրութիւններէն կը հետեւի թէ Հայոց եկեղեցւոյ բարեկարգութեան մէջ նկատի առնուելիք այնպիսի կարեւոր կէտեր կան, որոնց մօտենալու համար հերիք չէ ունենալ բաղձանք, եռանդ, համարձակութիւն, այլ մանաւանդ զիտութիւն, հմտութիւն, ողջմտութիւն, երկիւղածութիւն, հաւատք և սէր. ամէնքն ալ անհրաժեշտ պայմաններ կրօնական և հոգեւոր գործերու յաջողութեան համար:

Բարեկարգութեան վրայ խօսելու և գրելու ատեն կը շեշտուի նաև պարզութեան սկզբունքը, և ամէնքս ալ համաձայն ենք այս սկզբունքին շուրջ. բայց պէտք է ուշադրութիւն ընել թէ միայն պարզութեան սկզբունքին և ո՛չ թէ ձեւին ու կերպին. որովհետեւ պարզութիւն ուղղորդէ յօտակօրէն չեն բռնար մեզ թէ ինչ կը հասկնան ատով. որովհետեւ շատ շատ մասնանի կ'ընեն երգ. Դարու Հայոց եկեղեցին, Սահակ-Մեսրոպի ժամանակակից եկեղեցին, եւ a priori (ի յառաջագոյնէ) այնպէս կը կարծեն թէ երգ. դարու եկեղեցին, որ 400-500 տարիները կ'ընդգրկէ, պարզ եղած ըլլայ իրենց երեւակայած կերպով. մինչդեռ իրողութիւնը այն է որ երեք Տիեզերական ժողովներ 325էն սկսելով այդ միջոցին տեղի ունեցած են, (նոյն իսկ Քաղկեդոնի ժողովը 451ին եղած է), և Յիսուս-Քրիստոսի մի և ընդհանրական եկեղեցւոյն դաւանանքը իր վերջնական բանաձևը շատոնց առած է (ժանօթ Հաւատաւով):

Միայն ժամերգութեան կամ պաշտամունքի մէջ է որ նոր բարդաւածում ունեցած է Հայաստանի եկեղեցին, մասնաւորապէս ներսէս Ծնորհալիի ատեն, երկար ու միօրինակ սաղմոսերգութեան տեղ շարականներ մտած են, Ս. Պատարագը շատ աւելի վայելուչ և գրաւիչ արարողութեամբ և պաշտամունքով խորհրդակատարութիւն մը եղած է:

Եւ պէտք է դիտել որ հայ պատարագը, ստուգիւ իր արարողական և ոյլն արտայայտութիւններով ո՛չ միայն Հայոց եկեղեցւոյ ժամակարգութեան ամեննէն գրաւիչ և շինիչ մասը կը կազմէ, այլ նաև եւրոպացի և Ամերիկացի դիտողներու վկայութիւնով, Քրիստոնէական եկեղեցւոյ մէջ միայն Հայաստանի եկեղեցին կրցած է այնքան վեհ, կրօնական, ներգործիչ պաշտամունքով մը կատարել Հաղորդութեան Ս. Խորհուրդը:

Եւ պէտք է ընդունիլ որ այս է իրողութիւնը, ո՛չ թէ որովհետեւ մենք հայ ենք և եկեղեցին մերն է, անոր համար կ'ընենք այս դնահատումը, այլ որովհետեւ մեր նախնիք կրցած են, իրենց հաւատքին ու իրենց արուեստին անվերապահ զուգորդութեամբը, արտայայտութեան այդ զմայլելի ձևը տալ պատարագի արարողութեան:

Եւ եթէ հիմայ ուղենք վերանայ լնթրեաց վերնատունը և ճիշդ պատե-
քի սեղանը վերականգնենք մեր միտքին մէջ, օգտուելով նոյն իսկ մինչև հի-
մայ Հրէից մէջ պահուած պատեքի սեղանին պատրաստութեան աւանդական և
դանակէն, և պարզութեան սիրուն Հայց. եկեղեցւոյ պատարագին տեղ հրէական
ընթրեաց սեղան մը պատրաստենք ամէն անգամ մեր եկեղեցւոյ մէջ, կ'երթայ
ասիկա և կարելի է ուրանալ դարերու ընթացքին, բրիստոնէական ընդհանուր
եկեղեցւոյ մէջ նուիրագործուած Ս. Հաղորդութեան խորհուրդը կատարելու
համար հետզհետէ զարգացած ձեւերն ու կերպերը մէկդի դնել և վերնատան
պատեքին սեղանը վերականգնել: Այսպիսի յանդգնութիւն մը նոյն իսկ ամէ-
նէն ազատ բողոքական յարանուանութիւններ չունին: Անոնք այ պատեքի սե-
ղանէն միայն հայն ու գինին առած են, եւ ո՛չ թէ գառնուկը կամ զատիկը,
վտան զի Բիսուս-Բրիստոս պատեքի սեղանին վրայ մասնաւորապէս հաց ու գի-
նին խորհրդանշան ըրաւ իր մարմնին ու արեան և ո՛չ թէ գառնուկը:

Հոս մասնանիջ ընենք այն սխալ ըմբռնումը թէ, ոմանց կարծիքով, կրօ-
նական մարդի մէջ կարելի է վերագառնալ հնութեան և հինը վերականգնա-
ցընել մեր այսօրուան կրօնական կեանքին մէջ: Դժբախտաբար այս բացառու-
թիւնը միայն կրօնքին կամ կրօնական խնդիրներու համար կը պահանջուի եւ
ո՛չ թէ կեանքի ուրիշ խնդիրներու համար ալ. զոր օրինակ, զատիկարակու-
թեան և կրթութեան մէջ չենք հաւնիր հին մեթոտները. հազուադէպ կապու-
ածի մէջ չենք հետեւիր հիններուն, գիտութեանց և արուեստներու մէջ բոլորու-
մին նոր և յառաջդիմական ծրագիրներ ու մեթոտներ որդեգրած է արդի
բրիստոնէայ աշխարհը, նոյն իսկ մեր ուսուցիչ խմբու կերպերը բարեփոխուած
են ու զարգացած, վերջապէս արդի մարդկութեան կեանքն ու կենցաղը բոլոր-
ովին զատուած ու հեռացած է հնութենէն, և այս բոլորը գիտցող ու վայել-
չող մարդիկ կը համարձակին կրօնքի մարզին մէջ դէպի առհաւուր ձգտու-
մեր ընել և յանձնարարել և պահանջել պարզութեան սկզբունքով: Արդեօք
կարելի է այդպիսի պարզութիւն մը գործադրել Հայց. եկեղեցւոյ մէջ:—Ան-
կարելիութիւն մըն է ասիկա:

Բողոքական յարանուանութիւններուն մէջ այնպիսի յաւակնութիւն մը
կայ թէ իրենց աղօթքի և պաշտամունքի ձեւերը համաձայն են առաքելական
դարու պարզութեան. ասիկա ո՛չ միայն յաւակնութիւն մըն է, այլ նոյն իսկ
խնդրախաբութիւն մը: Բողոքականութեան և ոչ մէկ ճիշդ իր պաշտամունքին
ձեւերով նման է առաքելական դարու քրիստոնէաներու պաշտամունքի ձեւ-
բուն:

Բրիստոնէական եկեղեցին նոյն իսկ աւետարանագիրներու և Պօղոսի ժա-
մանակէն իսկ սկսաւ բարեփոխուիլ, զարգանալ, աճիլ և յարմարիլ մարդկային
կեանքի ու կենցաղի ելեւէջներուն: Այդ էր բնական ուղղութիւնը, և եկեղե-
ցին չէր կրնար մնալ և ըլլալ այնպէս, ինչպէս եղած է առաքելական դարուն:

Ասոնք այնպիսի իրողութիւններ են որ սերտ աղերս ունին այժմ յուզուող
Բարեկարգութեան խնդիրներուն հետ, և հետեւաբար չեն կրնար նկատի չառ-
նուիլ երբ կ'ուղենք բարեկարգել մեր եկեղեցին:

(Շարունակելի)

ԿՐՕՆԱԿԱՆ (ԴԱՍԵՐ ԱԿԵՏԱՐԱՆԷՆ)

ԱՂՕԹՔԻՆ ԴԵՐԸ

ՀԱՒԱՏԱՑԵԱԼ ՄԱՐԴՈՒ ԿԵԱՆՔԻՆ ՄԷՋ

Որ ո՛ր ունիցի՝ ասցի ճմա (Մարկ. Գ. 25)

Մեր վերջին դասին մէջ ըսինք, «Քրիստոսի հոգին ամենէն փառասեր արտայայտութիւնն է Աղօթքը»: «Աղօթքը նոյն ինքն արթուն հոգին է, որ չիյնար փորձանքներու մէջ»: «Կիրքերու և իղձերու կոսպաշտութիւններէն ազատ հոգին փառասերուն է Աղօթքը»:

Այս սահմանումներն ու հաւաստումները ըրինք ջոյց տալու համար թէ Աղօթքը մեր սովորաբար հասկըցածէն և կատարածէն տարբեր իրականութիւն մըն է հաւատացեալներու կեանքին մէջ:

Պէտք է խոստովանել որ Աղօթքի մասին մեր ունեցած թիւրիմացութիւնները ինչ չեն և ատոնց աղիցցութիւնը մեր մղաքին և հաւատքին վրայ ծնունդ կուտան տխուր փորձառութիւններու մեր կեանքին մէջ, և մենք կ'սկսինք հարկ եղած կարեւորութիւնը չտալ Աղօթքին և հետք հեռէ ուժանալ անկէ և կորսնցնել անոր արժէքը:

Երբ Աղօթքը կը դադրի, զոր օրինակ, շահախնդրական ըլլալէ, այն ատեն ինքն կը փարատին թիւրիմացութիւնները: Եւ որպէսզի շահախնդրական չըլլայ Աղօթքը, պէտք է աւելի մշակենք մեր կեանքին հոգեւոր կողմերը: Մարդ ո՛րչափ կապուի նիւթի, ո՛րչափ նիւթական շահեր հետապնդէ իր կրօնքին մէջ, այնչափ կը հեռանայ կրօնքին հոգեւորութենէն, և Աղօթքը սին աշխատանքի մը յուսախաբութիւնը կ'արթնցնէ իր մտածութեան մէջ:

Կրօնքը չուրանար նիւթին արժէքը մեր կեանքի պէտքերուն մէջ: Սխալ է այն կարծիքը թէ հոգեւոր ըլլալու համար պէտք է անարգել նիւթը: Ասիկա չափազանցութիւն մըն է: Ընդհակառակը նիւթին և նիւթականին պէտքն ու արժէքը բարձրացնելու ենք կրօնքով, հոգեւոր օժութեամբ: Իրամը, զոր օրինակ, որ ամէն ինչ չէ՛, սակայն ամէն ինչ եղած է մարդոց կեանքին

ժին մէջ իբրեւ նիւթ. ատոր դերը անուրանալի է մարդկային կեանքի տնտեսութեան մէջ, պէտք է որ օրհնութիւն մը ընենք զայն՝ զնկելով զինքն հոգեւորին տիրապետութեան ներքէն: Իրամը պէտք չէ որ պաշտուի, այլ պէտք է որ ծառայէ ազնիւ, հոգեւոր նպատակներու:

Աւետարանին սկզբունքը սա՛ է նիւթական պէտքերու ստացման մասին. նախ Աստուծոյ թաղաւորութիւնը, յետոյ ուրիշ բաներ: Մեր փրկիչը, Աղօթքի համար հիմնական պայման ըրաւ ասիկա, և Հայր մերը տուաւ իբրեւ օրինակ Աղօթքին, որուն ըսկեղրն է Աստուած ու Աստուծոյ թաղաւորութիւնը և յետոյ հաց, վաճաղի միայն հացով չէ որ կ'ապրի մարդ կամ կ'ապրի հացի համար, այլ աւելի բարձր և աւելի ազնիւ նպատակներ կը հետապնդէ հաց ուտող մարդը: Հայր անհրաժեշտ սնունդն է կեանքին, բայց մարդիկ միայն և միայն այդ սնունդը առնելու համար չէ որ կ'ապրին. ծանօթ ասացուածով՝ մարդ կ'ապրի ո՛չ թէ ուտելու համար, այլ կ'ուտէ որպէսզի ապրի, և ապրի՝ առտուել կեանքի տիրանալու համար, ինչ որ բուն նպատակն է կեանքին:

Արդ՝ Աղօթքը ի՞նչ դեր ունի մեր կեանքին մէջ:

Եթէ մարդկային կեանքին նպատակն է նիւթէն վեր ելլել, հոգեւորականաց, կրօնականաց, այն ատեն անհախախտ Աղօթքը անհրաժեշտ պայմանն է հոգեւոր և կրօնական էութիւնը կերտելու համար մարդուն ներսը: Երբ կ'աղօթէք միայն հացի համար, ամենէն յառաջ տանց Աստուծոյ թաղաւորութիւնը ուզելու, չէք կրնար ըստանալ հացը:

Աղօթքը բաղմամբ տակ կը փոխարինէ հաւատքը, եթէ ունիս զայն: Ձեռ կրնար աւագէ հիմ պատրաստել և անոր վրայ շինել մեծ, ամբակառոյց տուն մը. այդպիսի տուն մը չի զիմանար անձրևի և հեղեղի սպառնալիքներուն: Ձեռ կրնար քրիստոնէութիւնը, հոգեւոր կեանքը հասկընալ, զարգացնել և արդիւնաւորել, եթէ չզիտեսու Աղօթքը. և մեր նախորդ դասին մէջ բացատրեցինք արդէն թէ քրիստոնեայ մարդը Յիսուս-Քրիստոսին նմանելու համար պէտք է Աղօթէ Անո՛ր պէս: Երբ ունիս աղօթքի գիտութիւնը, աղօթքի հաւատքը,

աւելին պիտի տրուի քեզի. երբ չունիս, ո՛չ միայն բան մը չի տրուիր քեզի, այլև ունեցածդ ալ պիտի կորսնցնես: Աւետարանին գործնական և գեղեցիկ սկզբունքներէն մէկն է — Ունեցողին պիտի տրուի:

Ունեցողին պիտի տրուի: — Անշուշտ, առաջին ականարկով, տարօրինակ սկզբունք մը կը թուի ասիկա մեզի: Ո՛րչափ աղքատներ, կարօտներ և չքաւորներ կան որ իրաւունք ունին ստանալու ինչ որ չունին, ինչու առաջ ունեցողին: Անբարոյականութիւն մը չէ՞ ասիկա: Չէ՞ որ մենք ալ յաճախ կ'ըսենք ունեցողներուն և ունեւորներուն՝ թէ տուէ՛ք աղքատին, տրուէ՛ք ամէն տեսակ կարօտութիւն դարմանելու համար: Ինչ որ տարօրինակ կը թուի ասոր մէջ, իրական չէ: Խնդիրը աղքատն ու կարօտը հոգալու վրայ չէ: Խնդիրը ունեւորի և չունեւորի վրայ ալ չէ: Խնդիրը իր բարոյական և նիւթական արժէքները օրինաւոր միջոցներով շահնչողներու և բազմապատկողներու վրայ է: Ամէն ունեցող հարուստ չէ. ամէն հարուստ երջանիկ չէ: Մնասնեւ առական մէջ երբ Փրկիչը դատապարտեց իրեն վստահուած արժէքը գետինը թաղող մարդը, ատով ցոյց տուաւ թէ կան մարդիկ որ իրենց տրուած շնորհները չեն կրնար արժեցնել. իսկ երբ ըսաւ՝ առէ՛ք զրամբ այդ անշնորհ մարդուն ձեռքէն և տուէ՛ք անոր որ կըրցաւ իրեն վստահուած մեծ արժէքը անկեղծ և անխնայ վստահութեամբ, ատով ալ ցոյց տուաւ թէ անոնք որ արժեցնել գիտեն, անոնց իրաւունքն է աւելին ունենալ: Եւ ասիկա մեր կեանքին իրականութիւններէն մէկն է: Մենք մեր զրամները կը վստահինք պատուաւոր և մեծ զրամատուններու և ոչ թէ անվստահի, անձանթ, փոքրիկ հաստատութիւններու: Առաջինները որ ունին մեծ զրամագլուխը, անոնք են որ գիտեն իրենց վստահուած գումարները արժեցնելու և շահնչնելու հնարքը: Կրօնքի մէջ ալ այսպէս է. ո՛վ որ հաւատք ունի, անոր պիտի տրուի. վասնզի հաւատացեալ մարդը միայն կրնայ աղօթել և վայելիլ իր Աղօթքին շնորհները: Անշահախնդիր Աղօթքն է ասիկա, Յիսուս-Քրիստոսին ուսուցած Աղօթքը, նոյն ինքն Յիսուս-Քրիստոսին Աղօթքը:

Մեր նախորդ երկու դասերուն նիւթերն

էին Կեանքին քուն սրժիքը և Քրիստոսի հոգին: Արդ՝ իբրեւ քրիստոնեայ հաւատացեալներ՝ եթէ կ'ուզենք Քրիստոսով յայտնուած կեանքին տիրանալ, այսինքն աւելի կեանքին, պարտինք ունենալ Քրիստոսի հոգին, և եթէ կ'ուզենք ունենալ Քրիստոսի հոգին, պարտինք Քրիստոսի նմանիլ, իսկ նմանելու համար Քրիստոսի՝ պարտինք աղօթել Անոր պէս, և այն ստեն միայն պիտի զգանք և պիտի հասկնանք թէ ինչ է Աղօթքը, և ինչ է Աղօթքին զերբ հաւատացեալ մարդու կեանքին մէջ: — Վասն զի Որ ոք ունիցի քաջի նմա. ունեցողին է որ պիտի տրուի:

Բ. Ե.

ՅՈՒՇԿԱՊԱՐԻԿՆԵՐՈՒՆ ՓԱՆՈՒՍԸ

Կը փախչին յախաճած նախնիքն՝ հետ սնէն՝
Դէպի ա՛յն սեպ սաք, ուր իրենց ոչը կայ.
Երկիւղէ զամովէ՛մ՝ կ'ըզգան մանր հիմայ,
Մութին մէջ առիւծի կ'առնեն հոս մ'ապօքէն:

Ու կ'անցնին կոխելով մոլէղներ՝ հիզրանի,
Ծածոս՝ ու յա՛ մաշտաներ, բան մ'արգելի չէ իրենց.
Ու երկնի մէջ հեռուն կը ցրտի կասան հեց
Ոստայի՝ Ոլիմպի ու Երեսմ Պեղիսնի:

Երբմն ա՛յդ վտմակին փախըսեանքէն մին
Ծառացած կը դառնայ, կը դիտէ՝ աչք համակ.
Մէկ ոսամար կը հասնի իր եղբայր նախնիքն:

Վասնզի տեսաւ որ լի պայծառ լուսքեկան
Կ'երկաւէր ետեմուն, ետեմի՛լ անօրինակ,
Հեռակեան բոստերն ստսկում սկայական:

JOSÉ-MARIA DE HEREDIA

ՄՕՐԸ ԼԵՋՈՒՆ

Ք

(Շար. Սիմոնի 8-9 Թիւնն, եւ վերջ)

Այս մասին մեր տեսութիւնը աւելի յստակօրէն պարզելու համար, հարկէ կ'ըզգամ զիտել առաջին թէ նախկին դարերու մէջ, Մայր-Աթոռոյ տեղագիտութիւնը անհրաժեշտ դատուած պարագային, կրօնական կամ եկեղեցական զգացումէն աւելի՝ քաղաքական կամ հասարակական յարմարութեանց նկատումն էր որ կը վարէր տեղոյ ընտրութեան հարցը:

Հինգերորդէն մինչեւ առաւելահինգերորդ դար (1455-1441), գրեթէ հազարամեակ մը, Աթոռը հետզհետէ Դուին՝ Աղթամար՝ Երզրինա՝ Անի՝ Մոլթի՝ Հոռմուշէն եւ Սիս քաղաքներուց առաջ նկատումն առաջնորդութեամբ մանաւանդ: Առհաս, եթէ հակառակ ամէն լուստեսութեանց պիտի պատահի անբաղձալին, եթէ Լուսաւորէի Աջն ու գաւազանը, իբր հինգ դարեր իրենց բնիկ կայքին մէջ օթեանելէ վերջ, նորէն պիտի բռնեն նոգեկոթեան ճամբան, նոյն այդ նկատումը, ազգին հոգեւորական կեանքին հասարակական ըմբռնումն է որ պէտք է լուսաւորէ այդ ճամբուն ուղղութիւնը:

Եկեղեցւոյ իշխանութեան կեդրոնը պէտք է լինի հայութեան ամէնէն հոծ եւ ամէնէն կարեւոր զանգուածներէն մէկին մէջ կամ մօտ տեղ մը, եւ այնպիսի վայր մը եոյն ատեն, որ Ազգին զանազան հատուածները եւ գաղութահայութեան հին եւ նոր բնկորները հոգեւորորդ պետութեանց փոխադարձ կամ մէջընդմէջ քաղաքականութեան տեսակէտով բարդութեանց ընդունակ կէտ մը չըլլայ բնաւ:

Արդ, խնդիրը այս անկիւնէն դիտուած պարագային է մանաւանդ որ պիտի տեսնուի թէ աչքի առջեւ պահած երեք վայրերը — Արտազ, Երուսաղէմ եւ Սիւրիա, ուր է այժմ Կիլիկիոյ Աթոռը — կը ներկայացնեն մէկէ աւելի անպատեհութիւններ:

Արտազու Աթոռն է Ս. Թադէի վանք կոչուած սրբավայրը, որ կը գտնուի Պարսկաստանի այժմեան Մակու գաւառին մէջ:

— Առանց երկարօրէն կանգ առնելու նոյն մտածումին առջեւ թէ ի՞նչ խմորումներու արդիւնք է եղած այդ տեղը մատնանշող զգացումը, ըսենք անմիջապէս թէ Աթոռը իր շարունակական հայաստանի սահմաններուն շատ մօտիկ վայրի մը մէջ Մայր-Աթոռի մը ըստեղծումը դուռ կը բանայ բազմատեսակ շփոթութեանց եւ կնճիռներու, ոչ միայն զանազան կասկածամտութիւններ մշակելով երեանի շրջանակներուն մէջ, եւ այդ կերպով Հայ կառավարութեան եւ Հայ ժողովուրդին միջեւ յառաջ բերելով անվստահութեան մթնոլորտ մը, այլ նաեւ գաղութահայութեան ծոցին մէջ շփոթաշարժելով նոր հովեր, արդիւնք դուռ չի բացէր: Բայց այս ամէնքէն անկախաբար, ինքնին պարզ է թէ ընդհանուր հայութեան համար շատ հեռուօր եւ եթէ ոչ մօտ ալ շատ մեկտուի այդ անկիւնը դուռ է գործին հարկադրած առաւելութիւններէն, եւ իր մասին խորհիլը առ նուազն բոլոր նախնայիկ ճիշդ մը տարպուս միայն կրնայ ըլլալ:

Սիւրիա, մեր գաղութահայութեան ամէնէն զանգուածային եւ ամէնէն կենդանի մասերէն մին արդարեւ, բայց դուռ կը գտնուի այնպիսի կացութեան մը մէջ, որ խոհական բան մը պիտի չըլլայ բնաւ զինքը նոր մտահոգութեանց եւ նոր յեղաշրջութեանց ենթարկելու որ եւ ձեռնարկ: — Պէտք է թոյլ տալ որ իր բնազատաւ այնքան ահեղ սարսուռներով դուռ նոր փրթած եւ այդ դրացի գեանին վրայ ածուած քիչ մը հող հազիւ գտած այդ ժողովուրդը առնէ եւ առիթ ունենայ իր հոգեւորական կեանքը վերահաստատելու, գտնուի ի վեր իրեն համար ընտելական եղած պայմաններուն մէջ:

Այդ պայմաններէն մին եւ գլխաւորագոյնն է անշուշտ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսական Աթոռը: Այժմ կ'անդիտանայ եւ ոչ մէկը պիտի ուզէր չխոստովանիլ թէ Կիլիկիոյ Հայութիւնը, հակառակ ի վաղուց անտի իր շուրջը ստեղծուած ժխտական վիճակներու, կրցաւ պահել իր ինքնութիւնը՝ շնորհիւ այդ Աթոռին, որուն թեմական տիրոջը նախկին քաղաքական սահմաններու քարտէզը կը գծագրէր իր աչքին առջեւ, եւ որուն Հայրապետանոցը հին Ռուբինեանց արքունիքին եւ եպիսկո-

պոստարանները երբեմին բերդերու և մարտ-կոյցներու ստուերները կը խոնէին զեռ իր երեւակայութեան մէջ:

Պէտք է թողուլ որ կիլիկիոյ հայու-թեան ազգային կեանքին տոանցքը հան-դիսացած այդ բարոյական զօրութիւնը ապ-րի եւ տեւեալ տնոր ներկայ տարաշխարհիկ զոյութեան մէջ, իր շուրջը և հովանիին տակ մակադելու համար անոր կոտորակուած ոյժերը, հիմակ մանաւանդ երբ իր երբեմնի քաղաքական և կրօնական միութիւնը փեռեկատոյ և պառակատոյ ազդեցութիւններ իր ճակատէն ու թիկունքէն ահա նորէն կը խմբուին իր շուրջը, զուցէ աւելի հրապու-րիչ այսինքն աւելի երկիւղալի ձեւերով: Պէտք է պահուի կիլիկիոյ Աթոքը. ոչ թէ Էջմիածինը Սիսի և Սիսը Էջմիածնի հա-մարօ Օտեան բանավճիռին ողբով, որ, ի-րերու ներկայ դրութեան մէջ, հետտրա-կան հնաբանութեան տարազ մ'է այլեւս, այլ իրմով պահպանուելու համար կիլիկիոյ վտարանդի հայութիւնը:

Արդ, այս կաշութեան առջև բոլորո-վին աննպատակ պիտի ըլլար կիլիկիոյ կա-թողիկոսութեան վրայ աւելցնել ընդհան-րական Հայրապետութեան ստորոգելիքը. առկէց պիտի փնասուէր առաջինը, մինչ պիտի չհասէր բնաւ վերջինը: — Առաջինը պիտի փնասուէր, ո՛չ միայն որովհետեւ վե-րականդնումի իր բնականոն ընթացքը պի-տի խանգարուէր, այլապէս մեծ ու ըն-դարձակ ծանրութեան մը լծուած պարա-զային՝ իր փոքր ոյժերն ալ կերպով մը ջը-լատուով դատապարտելով, այլ նաեւ, ո-րովհետեւ երկրին միւս բնիկները — որոնք այժմ կը հանդուրժեն ստուարաթիւ հա-յերու իրենց մէջ ներկայութեանը, հաւա-նաբար զեռ առժամեայ տարր մը նկատե-լով զանոնք — տեսնելով ընդհանուր հա-յութեան եկեղեցական գերագոյն իշխա-նութեան իրենց սահմաններէն ներս գա-հաւորուելը, զայն պիտի համարէին Հա-յոց Սիւրբոյ մէջ լայն ու խոր աստիճան-ներու վրայ արմատաւորումը. ու ասիկա անշուշտ մտածել պիտի տար իրենց: — Պիտի չհասէր նաեւ երկրորդը. որովհետեւ պիտի չկրնար գտնել հոն՝ իր զիրքին հա-մապատասխան ոյժն ու մեծվայելութիւ-նը երաշխաւորող միջոցներ, և որովհետեւ այդ երկրին հոգատար դրօշին տակ եղած

Մայր-Աթոք մը ամենայն հաւանականու-թեամբ պիտի ընդհարէր սահմանակից կամ հեռաւոր երկիրներու հոգատար կամ բը-նիկ կառավարութեանց եթէ ոչ ուղղակի ընդդիմութեան, այլ ապահովարար բացո-րոշ տահնութեան, ինչ որ գրեթէ նոյն բանն է քաղաքական կեանքի մէջ:

Գալով երուսաղէմի, պէտք է անշուշտ խոստովանիլ թէ հոս մասնաւորաբար քա-ղաքական ինչպէս նաեւ տեղական տեսա-կէտներէ ծնած անպատեհութիւնները մեծ արժէք մը չեն ներկայացներ զէթ առ այժմ. բայց կայ ուրիշ պարագայ մը, որ արժա-նի է ազգովին ուշադրութեան, և որ պէտք չէ դադրի առարկայ ըլլալէ ընդհանուր հո-գածութեան:

Հայոց երուսաղէմի Առաքելական Ա-թոքը, Ա. Յակոբեանց բազմադարեան և պատկառելի հաստատութիւնը, կամ, ինչ-պէս այնքան սիրելի կը թուի յորջորջել, Հայ-Երուսաղէմը, եթէ անցեալին մէջ, ազգին կեանքին և ճակատագրին արկա-ծալից ելեւէջներուն միջոցին, կրցաւ պա-հել իր գոյութիւնը, այդ բանը ամենամեծ մասամբ կը պարտի ոչ միայն կէս մը քա-ղաքական այն մտայնութեան՝ որով ի հը-նումն Ուաշակիրները և յետոյ իսլամ պե-տութիւններ միշտ ակնածանքով վերարե-րուեցան անոր նկատմամբ, ո՛չ միայն կեր-պով մը միջազգայնացած քաղաքի մը մէջ գտնուած ըլլալու առաւելութեան՝ որ ան-տարակոյս պզտիկ սատար մը չեղաւ իր պահպանումին, այլ նաեւ ու մանաւանդ ազգին ներքին կեանքին վարչական և ժո-ղովրդական հոգերէն ու հովերէն մեկուսի մնացած ըլլալու իրականութեան:

Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութիւ-նը, իրը ուխտ և աթոք, իրը մենաստան և նուիրապետական զիրք, կարելի է ա-ռանց չափազանցած ըլլալու երկիւղի ըսել թէ ինքզինքը կազմեց կազմակերպեց և յետոյ իր գոյութիւնը ամրապնդեց իր այդ կղզիացումին մէջ մանաւանդ: — Ի հնումն, պատմական Խիւսի շրջաններու միջոցին, երբ մեր միւս նուիրապետական աթոռնե-րը — Էջմիածին, Սիս, Աղթամար և Կ. Պո-լիս — կը տարուբերուէին շատ անգամ ազ-գային ներքին վերքերէ ծնած ցաւերով, որոնց պատճառաւ յաճախ ընդհատուեցան և նոյն իսկ ընդունուեցան այն ինչ սկսուած

գեղեցիկ և օգտակար ձեռնարկներ, Երուսաղէմ իր կայքին վրայ միշտ մնաց համեմատաբար աւելի հանգարտ և հաստատ, որովհետեւ մնաց միշտ ինքն իր մէջ և ինքնաբերաբար Երուսաղէմէ թէ հոս ալ մերթէ ընդ մերթ, եթէ ոչ միշտ, անպակաս եղան վէճեր և հարցեր, որոնց ազմուկը ահողին շոտաշխեններով արձագանդեց յաճախ, վերջին անգամ մանաւանդ, ազգին կեանքին մէջ, բայց ստոյգ է նաև որ այդ հարցերէն և վէճերէն շատեր կարգադրուեցան ներքին միջոցներով, և շատ աւելի ստոյգ է մանաւանդ որ լայն ու խոր համեմատութիւններով ճապարհեցան այդ խնդիրներէն առնալ միայն, որոնք արտաքին միջամտութիւններով ի դէպս յանդէպս արձարժուեցան այլ և այլ ձեւերով և պայմաններով:

Պարզ խօսելով, ճշմարիտն այն է թէ Կ. Պոլսէ Երուսաղէմ եղած միջամտութիւններէն մին միայն — այն որ Կոլոտի օրով կատարուեցաւ — կրցաւ ըլլալ իրապէս օգտակար այս վերջինին. այն ալ՝ որովհետեւ իր ձեռնարկէն և վարձանքէն եղած ազգին առաքելական Աթոռին ինքնավարութիւնը, այսինքն անոր արտաքին ազդեցութիւններէ մեկուսացուեալ — Ու այսօր այլ ևս դժուար չէ բնաւ հասկնալ թէ ի՞նչ ահաւոր աղէտք պիտի պայթէր այս Հաստատութեան ճակատագրին վրայ, եթէ զօրձադրուէր Կ. Պոլսոյ մէջ պատրաստուած վերջին կանոնադրութիւնը, որուն արդիւնքը ոչ այլ ինչ պիտի ըլլար եթէ ոչ զէպի Ս. Աթոռ ներխուժումի լայն դուռներ միայն բանալ կուսակցական պիտակի տակ զործող այն ազդեցութեանց, որոնց Ազգին մատուցած ծառայութիւնը և հասուցած վնասը ապագայի պատմութիւնը միայն պիտի կրնայ ճշգրտել:

Թող տալ ուրեմն, այսինքն ազգովին կամենալ որ Երուսաղէմ օր մը կարենայ ըլլալ Ազգին ընդհանրական Հայրապետութեան Աթոռը, կը նշանակէ ենթարկել զայն, ազգին ներկայ մշտաւեկոծ այս դրութեան մէջ մանաւանդ, բովանդակ ստատկութիւնը այն բոլոր կիրքերու և նկատմանութեան, որոնց զօրութիւնը ոչ մէկ տեղ եղաւ տակաւին շինարար, և որ պիտի ըլլայ դառնորէն կործանարար՝ զրեթէ հրաշքով ազատած այդ սքանչելի Հաստատութեան համար:

Բայց մինչ Երուսաղէմի վրայ կը նայինք նուիրապետական դիրքի բարձրացման և բնդարձակման տեսակէտէ մը, անկարելի է կանգ չառնուլ նաև ուրիշ նկատում մը առջև, որ հետեւեալն է.

Ազգերու կրօնական կեանքը և համայնքներու եկեղեցական կազմը կը պահպանուին և կը զօրանան ոչ միայն՝ կամ մանաւանդ՝ ոչ այնքան նուիրապետական իշխանութեան դիրքերով, որքան անոնց տուններ բարդաւաճող ուսումնական կրթական՝ քարոզչական՝ բարեգործական և այլ կարգի կազմակերպութիւններով կամ միարանութիւններով, որոնցմէ է որ ամենէն աւելի կրօնքն և եկեղեցին կ'ստանան միշտ իրենց ուղղութիւնն ու ամբողջութիւնը — վատիկան, հոռովական եկեղեցոյ նուիրապետական կեդրոնը, հակառակ իր բոլոր փոքրերուն և յաւակնութիւններուն, առանց իր շուրջը բնութած միարանական կազմակերպութեանց բազմաթիւ բանակներուն, որոնք կրօնական ձեռն փոխակերպուած հին հոռովակ այս եկեղեցական կայսրութեան հոգեւոր լեզուններն են ահա դարերէ ի վեր իր շուրջը, ոչինչ պիտի արժէր իրեն կրօնական իշխանութիւն և եկեղեցական ոյժ:

Նոյն բանը պիտի խորհել տար մեզի մեր եկեղեցոյ անցեալ կեանքին վրայ ձգուած անդրադարձ ակնարկ մը: — Լուսաւորչեան դարաշրջանէն սկսեալ մինչև անցեալ դարու կէսերը, Հայ եկեղեցին իր գոյութեան նպատակն ստացաւ, այսինքն իր բարոյական և իմացական ոյժը քաղեց ամենէն աւելի վանքերէն և մենաստաններէն, որոնք, իրեն գրականութեան վառարան, իրեն կրթութեան վարժոց և իրեն աստուածաբանական դիտութեանց վարդապետարան, ոչ միայն եկեղեցիի ոգին վաւերչը և անոր ազգային նկարագրին ուղղիչը եղան անոր դարէ ի դար ընթացքին ամբողջ սեռութեան միջոցին, այլ նաև հզօր պատուարներ՝ այն օտարակրօն և օտարազաւան յարձակումներուն դէմ, որոնք յաճախ շատ աւելի փտանդաւոր կերպով կ'ըսպանային խախտել ու խանգարել ազգային միութիւնը և եկեղեցոյ ինքնութիւնը, քան զինուորական սաստկութեամբ մեր երկրին վրայ արշաւող թշնամի ոյժերը:

Մեր կրօնական կեանքի իրականութեւ

թեան մէջ, եթէ չլինէին, հնազոյն դարեւրուն, Իննականնը՝ Մատնականքը՝ Թանահատիցը, Էսյին, Ի Տարսն, Ս. Սահակի և Ս. Մեսրոպի հիմնած դպրոցներն և վանքերը Հայաստանի երկու բաժիններուն մէջ ևս, Սիւնեաց վարդապետարունը՝ Զ. դարուն, Արշարունեացը և Շիրակի դպրեւանքը՝ յաջորդ դարուն, և ժամանակի կարգով, հետզհետէ, Մաքենացոց վանքը՝ Հոռոմոսը՝ Սեան՝ Տաթև՝ Կամրջածոր՝ Նարեկ՝ Յախուց Քար՝ Մարմաշէն՝ Հառիճոյ՝ Սանահին՝ Հաղրատ՝ Սեաւ Լեւոն՝ Գրազարկ՝ Խորանաշատ՝ Վարդայ Ուսուսնարան՝ Ապրակունեաց վանքերը, եթէ չլինէր Սիւնեաց դպրոցը, որ, վեցերորդ դարէն սկսեալ մինչև մեր օրերը, իր աստուածաբանական և եկեղեցագիտական ուսմանց ուղղութիւնը ճիւղաւորեց մինչև Ամբասը՝ Մուշ և ի վերջոյ Արմաշ, եթէ չըլինէին այս հաստատութիւնները և իրենց նման բազմաթիւ ուրիշներ, որոնց երկարածիկ շարքին պիտի չբաւէր յօդուածի մը անձուկ սահմանը, և որոնք, իրեն Հաւատքի և Ուսուցման դպրոցներ, ազդային գոյութեան կոխին ազնուագոյն մարտկոցներն եղան մեր մէջ, եկեղեցւոյ իշխանութիւնը, ո՛ւր ալ լինէր Աթոռը, և ո՛վ ալ լինէր Աթոռակալը, պիտի տկարանար իր պարտականութեանց ճամբուն վրայ։

Գիտեցէք թէ մեր եկեղեցւոյ զասական բուն կազմակերպութիւնը կ'սկսի Մեծն Ներսէսի օրէն, որ նոյն ատեն հիմնադիրն ու կազմակերպիչը եղաւ մեր մէջ վանական և բարեգործական հաստատութեանց։ Ու Շնորհալի նման հօր ու քաղցր նկարագրի տէր կաթողիկոս մը չէր ուղիւ եկեղեցական կարեւոր տնօրինութեանց մէջ քայլ մը առնել առանց Արեւելեան վարդապետներու, այսինքն Հայաստանի հինաւորեց վանքերու կարծիքին։ Իսկ Որոտնեցիի և Տաթևացիի դարուն, երբ Միաբաններու (unitor) երկփեղկիչ խումբերը կ'ասպատակէին հայ կեանքի բոլոր մարդկրուն վրայ, սպառնալով ջնջել եկեղեցի՝ լեզու և գրականութիւն, այսինքն հայեցի իրականութեան նշխար ու նշմար, վանք մը, աւելի ճիշտ՝ վանական դպրոցներու միաբանական կազմակերպութիւն մը, Տաթևու վանքին վարդապետարանն էր որ առաջք առաւ վրտանդին, գիւցաղնօրէն պայքարելով օտա-

րամուտ ազդեցութեանց դէմ, և միանգամ ընդ միշտ փրկելով Հայ եկեղեցւոյ ազգային ինքնութիւնը, այսինքն ազգին բարոյական կեանքին լրութիւնը։

Գծրախտ օրերու զիծին վրայ գէպքերն այնպէս զաստորուեցան յիտոյ, ժամանակի ընթացքին, որ բացառութեամբ քանի մը վերջիններու (=Մշոյ՝ Վարդայ՝ Կեսարիոյ և Արմաշու վանքերուն), շուրջ դարէ մը ի վեր կորսնցուցած էինք մեր հոգեւոր սպառազինութեան այդ ամբողջները, երբ վերջին համաշխարհական պատերազմին հետ և անոր հետեանքով հետախազաղ ջնջուեցան ամէնքին տեղն ու գիրքն ալ։— Ու մնաց միայն, անկզմ ու անվթար, արեւմտեան Հայութեան և ամբողջ ազգութեան համատարած այս չըջնալի մէջ, Սրբոց Յակոբեանց Մայրավանքը, Նախախնամութեան հաճութեամբ ծառայելու համար այն կոչումին, որուն անձնատուր եղած է ահա ան արդէն, իրը եօթը տարիներէ ի վեր, աւելի քան երեք։

Սիւնի նուիրական բարձունքին վրայ տաղաւարուած հայկական այդ բազմադարեան վանքը, այլ ևս համադրութիւն հին ու նախկին մեր բոլոր վանքերուն, կոչուած է ժամանակի պահանջներու համեմատ ընել ինչ որ անոնք ամէնքը միասին կամ յաջորդաբար ըրին հետզհետէ իրենց դարուն մէջ։

Հայ եկեղեցւոյն չի կրնար իր գոյութիւնը արգիւնաւորապէս արժեցնել առանց հաստատութեան մը, որ իր պաշտօնէից կրթութեան մարդարանը, եկեղեցական զբոսականութեան վառարանը, և կրօնական գիտութեանց վարդապետարանը ըլլայ միևնոյն ժամանակ։

Հայ-երուսաղէմը լծուած է արդէն այդ գործին, իր Գաբանոցովը, իր մամուլովն ու իր տպարանովը, և իր միաբանական կազմին հին ու նոր տարրերուն ներդաշնակ գործակցութեամբը։— Քաղաքական պայմաններու ընձեռած բարենշան նպաստը՝ քրիստոնեայ և լայնախոս կառավարութեան մը հովանիին տակ, ուսումնական պատահութիւններու յայտնի առաւելութիւնը՝ Ս. Երկրին մէջ օրըստօրէ բազմապատկող այլապան և ամենազգի կրօնագիտական հաստատութեանց շնորհիւ, և ի վերջոյ, բուն ազգային և հայագրոյ մը-

չակոյթի մը իրականացման սատարող ներքին դիւրութիւնները, զոր ունի հայ դրր-չազիրներու գերազանց հաւաքումով մը հարուստ և հայկական հինաուրաց աւանդութեանց օժութեամբ խնկում խկապէս ազգային այս մայրավանքը, ասոնք ամէնքը ճշմարտապէս նպատակայարմար զիրքի մը վրայ կ'իյնն զայն՝ այսուհետեւ մանաւանդ հանդիսանալու համար՝ Հայ Եկեղեցւոյ կենդանի վարդապետարանը:

Պէտք է թողուլ որ յարատեւութեամբ շարունակէ անիկա յաջողութեամբ սկսած իր այդ գերը՝ Ազգին բարեւոյն և Եկեղեցւոյ օգտին համար: Պէտք է թոյլ տալ որ իր մէջն ու շուրջը խոտովի վանական և մըտաւորական կեանքի համար անհրաժեշտ այն խաղաղութիւնը, առանց որուն կարելի է ծնունդ և մղում տալ մեծ և կարեւոր աշխատութեանց: Կ'ողէի ըսել՝ Սրբոց Յակոբեանց Ուխտը պէտք է հնազանդութեան և անոր ընդհանրական Հայրապետութեան Աթոռի վերածնունդ օրակերէն: Ատիկա — աւելորդ չլլայ կրկնել — փառնազատութիւնը ըլլայ իրեն համար երկու անսակեալով: Թէ՛ իր գոյութեան համար, որ ցարդ պահուած է ազգային կեանքի ներքին մարկումներէն սկիզբէն մնացած ըլլալու իր զարաւոր զիրքովը, և թէ՛ իր նոր կոչումին համար, որուն գլխավոր անհամապատասխան են վարչական հոգիքն ձընած տաղտուկն ու տառապանքը:

Ուրեմն, ո՛չ Արտաղ, ո՛չ Սիրիա և ո՛չ Երուսաղէմ, այս երեքէն և ո՛չ մէկ, և ո՛չ իսկ որ և է ուրիշ վայր այլուր:

Հայ Եկեղեցւոյ Ընդհանրական Հայրապետութեան Աթոռը պէտք է մնայ հոն՝ ուր Աստուծոյ Միածինը մեր Հաւատքին Հօրը լուսաւոր նայուածքին մէջէն օր մը անոր տեղը ցոյց տուաւ ընդհանուր հայութեան, ուր մնաց անիկա Ազգին իմացական և բարոյական վերածնութեան ամէնէն փառաւոր շրջաններուն, և ուր վերադարձուցաւ նորէն յետոյ, տասը դարերու ակամայ պանդխտութենէ մը վերջը, ամբողջ ազգին սրտորոտի և անձկալին խանդաղատութեանց մէջէն:

Էջմիածին... վիշտը, որով կ'զգանք թէ պարուրուած է հիմակ իր հոգին ինչպէս մօր մը սիրտը՝ իր զաւակներուն սու-

զին թախծովը, աւելի քան երբեք սրբատառ զեղեցկութեան մը մէջ կը ցուցնէ հիմակ իր գէմը մեր աշխրուն: Չենք կրնար խղել ազգային և կրօնական, պատմական և բարոյական կապերը, որոնցմով մեր սիրտերը միացած են իրեն հետ:

Երբ հոգեկան բնոյթ ունեցող զործի մը վրայ է հարցը, ստոյգ է թէ զգացումին փաստը ամէնէն հոգիներէն է յաճախ: Այսու հանդերձ, չենք ուզեր որ Ազգին իր հոգեւոր ծնողէն կամ ծննդավայրէն շրտնաւելու հարցը լոկ զգացումի մը ապացոյցովը ներկայացուած ըլլայ հաս: — Ըստեւցաւ վերեւ թէ Մայր-Աթոռոյ տեղափոխութեան հարցին մէջ կրօնական զգացումէն աւելի հասարակական յարմարութեանց ներկատումին կ'իյնայ վերջին խօսքը: Արդ, պէտք է ընդունինք թէ, ճիշտ այդ ըմբռնումով, Էջմիածին է որ ամէնէն աւելի իր վրայ կը միացնէ անհարկուած յարմարութիւնները:

Քաղաքականութեան տեսակէտով, ո՛չ մէկ պետութիւն, որուն դրօշին ներքեւ հայ գաղութ մը կ'ապրի, կը կարծեմ թէ անարկիկ պիտի դառնէ Էջմիածնի տնունը, քանի որ պատմականօրէն նուիրագործուած և զարաւոր տեղութեամբ յաւերժացուած կատարեալ իրողութիւն մը կամ գոյովիճակ մըն է այլ ևս իր գիրքը, և քանի որ մանաւանդ ոչ ոք կ'անդրադարձնէ Հայոց Մայր-Աթոռը պատահարաբար՝ այսինքն զիպուածին բերումով միայն կը գտնուի հօր Սորհրդային շրջանակին մէջ, ուր է և կը մնայ իբր սոսկ կրօնական հաստատութիւն մը, առանց խառնուելու ոչ-կրօնական կամ քաղաքական խնդիրներու: — Տեղական պայմաններու տեսակէտով, Էջմիածին է որ կը շահի զարձեւող գերակշռութիւնը, քանի որ, բացի միջավայրի և միջոցներու կարգ մը առաւելութիւններէ, ան է որ իր մէջ կամ շուրջը ունի պատրաստուած՝ փորձառու և բարձր զարգացումով օժտուած եկեղեցականներու կարեւոր թիւ մը:

Բայց իմ մտածումիս մէջ, Էջմիածին նմար իր կողմը կը հակէ ամէնէն աւելի այն պատճառաւ որ կը գտնուի հայութեան ամենատառար և ամենակենսունակ զանգուածին մէջ:

Ազգին ներկայ կացութեան մէջ մա-

նաւանդ, իրողութիւն մըն է ասիկա, որուն առջեւն կարելի չէ անցնիլ առանց լրջօրէն խորհելու: — Ի՞նչ պիտի ըլլայ իբր մէկուկէս միլիոն հաշուուող այդ ժողովուրդին եկեղեցական զրութիւնը, եթէ էջմիածին պարագոյի Մայր-Աթոռէն: Հակակրօն պայքարի շարժումներու միջոցին, որոնք իրենց աւերիչ սաստկութեամբը սպառնացին պահ մը քանդել ամէն սրբութիւն, կը հաւատամ թէ Մայր-Աթոռի հմայքն էր որ ամէնէն աւելի թու՛մը կանգնեց անքնական պայմաններու մէջ յանկարծ բռնկած թեթեամտութեանց յորձանքին: և կը խորհիմ զարծեալ թէ, առանց իրեն, զուցէ շատ աւելի պիտի ծաւալ գտնէր ափ մը մարդոց ախտաւորեալ կամէութենէն ծնած «Ազատ Եկեղեցի»ի սա արկածը, անդարմանելի հետեանքներու առջեւ դնելով օր մը եկեղեցւոյ կեանքը:

Կոյ յատկաւրն ուրիշ պարագայ մը ևս: Օտար դաւանութեանց հայազգի զործակալութիւններն ալ, հին ու նոր եկեղեցիներու ներկայացուցիչներ, ինչպէս կ'իմացուի թերթերէ և մանաւանդ տեղեկութիւններէ, սկսած են հոն իրենց շահատակութեանց: — Եթէ Արեւելահայութեան մէջ, մինչև պատերազմին յառաջագոյն տարիները, մեծ յաջողութիւն մը չէին գրտած կաթողիկոսութիւնն ու բողոքականութիւնը, բոլորովին ուղիղ չէ մտածելը թէ ատրկա արդիւնքն էր լոկ Ռուսական քաղաքականութեան, որ սաստիկ կը խրատէր երկուքէն ալ, դանձոնք նկատելով խոզովակներ եւրոպական կամ Ամերիկեան քաղաքական ազդեցութեանց: Կովկասի հայութիւնը, ինչպէս ռուսական ձուլումի ճնշումներուն, նոյնպէս օտար դաւանութեանց կողմէ այս կամ այն կերպով կատարուած աշխատանքներուն դէմ ինքզինքը պաշտպանեց իր ազգային դիտակցութեամբը, մեր պատմութեան ամէնէն սխալի յիշատակներուն հանդիսարանը եղող աշխարհին՝ Հայ Հայրենիքին՝ ձգողական ոյժովը, և այդ ոյժին զարբերէ ի վեր ազրիւնն ու կեղբոնը եղած Հայրապետանոցին՝ էջմիածնի խորհուրդովը:

Տխուր օր մը եթէ չլինի այլ ևս այս վերջինը, ինչ պիտի ըլլայ հետեանքը այս տեսակէտով ալ...

Ո՛հ. երուսաղէմ պէտք է մնայ իր Ա-

ռաքելական Աթոռին զիրքին վրայ և Հայաստանեայց եկեղեցւոյ վարդապետարանի գերին մէջ: Կիլիկիոյ կաթողիկոսութիւնը պէտք է պահէ իր գոյութիւնը իր հաւածական նժգեհութեան մէջ ալ. այս մասին ջերմօրէն գնահատելի են ծերունազարդ և պատուական Հայրապետին վերջին տնօրինութիւնները: Բայց, այս ամէնէն աւելի, էջմիածին անշարժ պէտք է մնայ Մայր-Աթոռոյ իր գերազահ և նախամեծար բարձրութեան վրայ. ասիկա՛ կը պահանջեն Հայ եկեղեցւոյ օգուտն ու պատիւը և Ազգը նորանոր անդհուրմեղեղ գերծ պահելու հարկը:

Կը խոստովանինք իրերը ցանկացուած ուղղութեան վրայ բերելու համար պէտք կայ լուրջ աշխատանքի. արդիւնքներ կան ճամբուն վրայ, որոնց բարձումը անհրաժեշտ է: Ամէնէն առաջ կարեւոր է մշակել Հայաստանի Հանրապետութեան բարեւարակամութիւնը: — Ուշիմ օտարական մը, որ երկու տարի առաջ զարժած էր երեսնէն, վերջերս կը հաւաստէր ինձ, փաստացի տուիքներու վրայ, թէ անհնար չէ բնու հասկացողութեան եզր մը գտնել Կառավարութեան և եկեղեցւոյ իշխանութեան միջև:

Ո՞վ պիտի գտնէ զիպուածին չար խոզովը բացուած և լայնցած խրամին մէջ անցակէտի այդ հունը: Անհրաժեշտ է որ Ազգին քաղաքական իշխանութեան և եկեղեցւոյ նուիրապետութեան միջև գոյացած թիւրիմացութեանց թնճուկը վերցուի ընդ միշտ:

Հարցեր կան, որոնք կը կարօտին անմիջական լուծումի. ու կան զործեր որոնք չեն կրնար երկար առեն մնալ առանց արնօրինութեան:

Աններելի է որ «Ազատ Եկեղեցի»ի վերքը փտախտի մը ձեւը առնու հետզհետէ եկեղեցիին մարմինի վրայ, կեղբոնին մէջ իսկ, այսինքն ազգին սրտին այնքան մօտը: Պէտք է ատոր համար գտնել զարմունումի, այսինքն կարգադրութեան պատուաւոր և արդար եղանակ մը:

Պէտք է փութացնել նկատառումը բարեկարգութեան խնդրոյն, եթէ չենք ուզեր որ այնպէս դատապարտուի տնիկա մընալու անապատի մէջ հնչած ձայն մը և մեռեալ տառ, նորէն պատրանքի մէջ թաղելով ժողովուրդին յոյսը:

Պէտք է կազմել Հայ եկեղեցւոյ ընդհանուր իրաւակարգը կամ կանոնագրութիւնը, որ այնքան ստիպողական է այժմ՝ Պոթժենիայի եւ Սանմանայրութեան բնական զազարումէն ետքը:

Այս ամէնուն համար պէտք կայ եկեղեցական ընդհանուր մոզոյի գումարման՝ Էջմիածնի մէջ. բայց ուստի համար կարելի է երկրին կառավարութեան հաւանութիւնը, որպէս զի զաւակները կարենան խմբուիլ իրենց մօրը շուրջը, որպէս զի մայրը կրտսեմայ խօսիլ իր զաւակներուն:

Արտաքոյ Հայաստանի ազդեց Հայութեան հաստատմանը կողմէ, ի հարկին երեսնադէմի եւ Կ. Պոլսոյ Պատրիարքարաններուն նախաձեռնութեամբ, միասնաբար դիմում մը այս մասին չի՞ կրնար ունենալ արդեօք զոհանջով արդիւնք:

Որչափ սուրբ նոյնքան անառիկ է մօր մը լեզուին իրաւունքը. Հայաստանի Հանրապետութիւնը պիտի լինէ՞ր այնքան անողոք՝ մերժելու համար այսքան բնական եւ արդար փափաք մը.

Գանիրե

ԹՈՐԳՈՒՄ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ՈՂ. ԵՐԲ ԲՈՒՆ ՄՏԱՄ ԵՄ ԵԿՈՒՐ

ԱՆԿՈՂՆԻՍ ՄՈՏ

Ո՛հ, երբ քուն մտած եմ՝ կնո՛ւր անկողնիս մօտ. Ինչպիսի Փեքրախայի կ'երևար իր Լաւրան, Բոյիս անցած արահուոյ՝ անոյշ շունչի տաւ...

Պիսի բացուի

Բերանս յանկարծ:

Մոսայ անխիս վրայ՝ ուր երազ մը ժամը Տեւած երկար ժամեր մը բացած ե զանի, Փայլուն աւաղի պէս բոյ ծաղի քու նայում...

Պիսի շողայ

Երազս յանկարծ:

Յետոյ շուրջիս վրայ՝ ուր բոց կը բաղարի, —Աստուծոյ կողմանէ գտնւած սիրոյ փայլակ— Համբոյր մը դրշմէ՛ր՝ ո՛հ երեւակի կիմ դար—

Պիս՝ արքանայ [ձած.—

Հոգիս յանկարծ:

ՎԻՔԹՈՐ ՀԻԻԿՈ

Թարգ. ՄԵՍՐՈՊ ԶՈՒՊԱՐԵԱՆ

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ԳԱԶԱԻՈՆ ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ՎԱՆՔԸ ԵՐՈՒՍԱՂԷՍԻ ՄԷՋ

Կը փափաքիմք զրի առնուլ խորագրովս նշանակուած հայկական վանքի մը պատմականութիւնը երեսնադէմի մէջ. ան կը գտնուէր Ս. Յարութեան տաճարին մօտ, ինչպէս կը հաստատէ Անաստաս վրդը. իր Հայ Վանօրէից ցուցակին մէջ. «Գաղառնի վանքը որ յանուն սուրբ Հովնիսիմէի եւ Գայիանէի ի մէջ քաղաքին՝ դրանն Յարութեան»: Այս յիշատակութիւնէն դատ, զժրախտարար ո՛րէ տեղեկութիւն չունիմք տեղը մասին. բայց այս տողերը, ինչպէս անոր կիսաւեր շէնքը արդէն կը հաստատեն նոյն վանքին գոյութիւնը:

Որպէսզի կարենամք նոյն վանքին տեղը ճշդել, հարկ կ'ըւայ բացատրել Անաստաս վրդի վերոգրեալ փոքր յիշատակարանը. ան կ'ուզէ ըսել թէ Գաղառնի Ս. Հովնիսիմէի եւ Գայիանէի անուամբ կառուցուած հայկական վանքը՝ քաղաքին ներքին կողմէ էր եւ կը գտնուէր Ս. Յարութեան տաճարին զրան մօտ: Դուռն բազր զոր կը յիշէ ցուցակագիր վրդը, պէտք չէ հասկնալ տաճարին աւագ դուռը, այլ այն նախադրուիքը (propylées), որ Ս. Յարութեան տաճարին անջատ մասն կը կազմէր, եւ նոյն տաճարին պարսկական քանդումէն յետոյ (614 թուին) այլ եւս չվերաշինուեցաւ. ան յատուկ էր միայն կոստանդինեան զեղեցկաշէն Պալիլիֆային. նախադրուքին կործանուած մասերը երկար զարիւր մնացին հողի տակ, Մենք անոր գոյութիւնը կրնամք հաստատել երկու կերպով, Պատմական եւ Հնարասական:

Ա. Պատմական.—Ինչպէս ծանօթ է, Ս. Յարութեան տաճարը շինել տուած է Մեծն կոստանդինոս կայսրը. հոյակապ յիշատակարան մըն էր ան, կառուցուած մեր Փրկչի Ս. Գերեզմանին եւ Ս. Յարութեան խաչով. ճարտարապետական գլուխ գործոց մը, ուր, ըստ վաղեմի ուղեգիր ուստաւրաց, կը շողային ոսկին ու արծաթը սրբատաշ մարմարի ծաղկազարդ քանդակներով. քիւզանդական գեղարուեստի բոլոր ներութիւնները կը փայլէին քրիստոնէա-

կան այս առաջին տաճարին մէջ. որուն նաւակատիքը շքեղութեամբ կատարուեցաւ. կեսաւարացի Եւսերիոս Կալիսկոպոսը խօսեցաւ իր նաւակատիքի ճառը Կայսեր և բազմաթիւ Կալիսկոպոսաց, ինչպէս նաև խուռներամ հաւատացեցող ներկայութեան:

Եւսերիոս՝ իր «Վարք Կոստանդինոսի» գրութեան մէջ, տաճարին ինչ ինչ մասերը կը նկարագրէ, թէև ոչ լրացուցիչ կերպով, և դադափար մը կուտայ նախադրուելի մասին: Նորակերտ եկեղեցոյ մասին իր գրածները չիւնէ մեր նպատակէն դուրս կը մնայ, բայց նախադրուելի իր նկարագրութիւնը պէտք է որ իր տողերովը նշանակուի, մեր նպատակին համեմուտ, այսինքն Գաղատնի Հայոց վանքին տեղը ճշգրիտ համար. Եւսերիոսի նկարագրութեան համապատասխան է հետեւեալը. «Տաճարին աւագ դրան մօտ էր անդաստակը (atrium), անոր զբաւած տեղը կը տանէր եկեղեցոյ ճակատի դուռը: Նոյն տեղը կը գտնուէին նախ բակ մը, յետոյ անոր երկու կողմի սրահները, և ի վերջոյ բակին զուռները: Ասկէց յետոյ, հրապարակին մէջտեղը (հաւանաբար շուկայ ըսել կ'ուզէ), կային զլիսաւոր դռները, ուր ներելի էր զօրձաւորներուն իրենց տպրանքները ցուցադրելու, և անցորդները առիթ կուեննային դուռներէն ներս նայիլ ու զարմանալ զաւթի ու տաճարին շքեղութիւններուն վրայ (Վարք Կոստանդինոսի, Անգղ. թարգմ. էջ 530): Եւսերիոսի այս տողերը թէև յստակ չեն, բայց կը յայտնեն թէ Ս. Յարութեան նախադրուելը կ'երկարէին մինչև այն ճանապարհը՝ շուկային մօտ, որ կը տանէր Ս. Ստեփանոսի դուռը:

Բ. Հնոյստական.—Նախադրուելի հրապարակային մասը աւելի որոշ կերպով կը պարզէ նախադրուելի տարածութիւնը, որ մեզի պիտի առաջնորդէ գտնելու մեր Գաղատնի վանքին տեղը: Մեր առջին ունինք անգղ. փոքրիկ տետրակ մը, 1927ին երուսաղէմ տպագրուած, որմէ պիտի քաղեմք նոյն տեղոյն հնախօսական տեղեկութիւնները. նոյն տետրակին հեղինակ՝ B. Antipovի համաձայն, 1844ին, Բրուսկան հրապարտող Schulz, Ս. Յարութեան տաճարէն՝ դէպի արևելք, հինգ հարիւր ոտք

հեռի տարածութեան վրայ գտնուող տեղը (երբեմն Ռուսաց հիւրանոց, այժմ Մայրապետանոց և եկեղեցի շինուած) զբաւած է երկու սրահներ, որ ուշագրութիւն գրաւեցին Voguet, Tobler, Robinson, Sepp և Schick հնագէտներուն, և ասոնք ալ, իրենց կարգին պեղումներ կատարեցին նոյն տեղոյն վրայ, զանազան թուականներու մէջ, բայց աւերակաց ճշգրտութեան մասին եղբակցութեան մը չյանդեցան: 1883ին երուսաղէմի Ռուսաց եկեղեցական Առաքելութեան նախագահ Անտոնինոս վարդապետ կը շարունակէ պեղումները և իր հետազոտութիւնները ու կը հասնի մինչև այն ժայռը՝ որուն վրայ հիմնուած էին աւերակներու զանազան մասերը, որ ցոյց կուտային թէ անոնք տարբեր ժամանակներու մէջ հաստատուած էին. հոն կը գտնուէին երկու սրահներ և կամար մը, սրահներէն մին հիւսիսայինը՝ կորնթական և հարաւայինը՝ բիզանդական ոճն ունէին, յետոյ, միւս գտնուած յիշատակարաններն էին պարիսպի երկու մասեր, որոնց ծագումը աւելի հին կ'երևնար, հնախօսներու եղբակցութեան համաձայն, նոյն տեղոյն մէջ, երբայական քանդուած պարսպի մը մասերուն վրայ կառուցուած է Կոստանդինեան տաճարին նախադրուելը, ուր ըստ նկարագրութեան վաղեմի ուխտաւորաց, կը գտնուէր հինաւուրց շուկան. աւերակաց ուղղահայեաց պարսպի կտորները երուսաղէմ քաղաքի հին պարսպի բեկորներ են: Յովսէպոս հրեայ պատմիչը կը յիշատակէ նոյն տեղոյն պարիսպը իր աշտարակներով, ամրութիւններով և զուռներով, ինչպէս նաև անոր դասասանի դրան սևամը: Քրիստոսի 70 թուականին էր որ քաղաքի պաշարման ժամանակ Տիրոս քանդեց այդ պարիսպը և ամրութիւնները. Յովսէպոսի յիշատակութիւնը Յիսուսի խաչելութենէն հազիւ 37 տարի վերջն է, և կրնամք համոզուիլ թէ զատաստանի դրան սևամ ըսուածը Խաչի ճանապարհի ծայրը կը զբաւէր, մեր Տէրն Յիսուս՝ Խաչը ուսին վերայ կ'անցնէր այդ դուռէն — քրիստոնէական նախադրուելի արեւելեան մասը — և կը տարուէր Գողգոթա, քաղաքէն դուրս ուր պիտի կատարուէր իր Խաչելութիւնը. ուստի այս գտնուած աւերակները անգամ մը ևս կ'ապացուցանեն թէ Գողգոթան և

Գրիգորի Ս. Գերեզմանը իրապէս կը գրե-
նուին իրենց իսկական տեղերը. այդ տե-
սակէտով եւս գտնուած յիշատակութեանն-
րը կը ներկայացնեն մեծ արժէք մը:

Ուրեմն Յիսուս, երբայական օրինաց
համաձայն, քաղաքէն դուրս խաչուեցաւ.
Աւետարանն ալ կը հաստատէ դայդ. «զի
մօտ էր ի փաղափ անկը ճեղին» ուր խաչե-
ցան Յիսուսն (Յովն. ԺԺ. 20). «Վասն
որոյ և Յիսուս, զի սրբեացէ իւրով արեւմտին
զժողովուրդն, արեւոյ որանն չարհարեցաւ»
(Երբ. ԺԳ. 12): Գողգոթային և Ս. Գերեզ-
մանին պարագէն դուրս ըլլալուն մէկ ա-
պացոյցն ալ Բրոքի. Schieckի Խպտաց վան-
քին մէջ վերջերս գտած վաղեմի գերեզմա-
նի մը զոյութիւնն է. յիշեալ վանքը Ս.
Յարութեան տաճարին գրեթէ յարակից է
և նոր գտնուած պարագին մէկ մասն ալ
կը գտնուի նոյն վանքը երթալու ճանա-
պարհին մօտ: Մենք ալ անձամբ տեսնաք
այս աւերակները, պարսպի մասերը, սիւ-
ները՝ իրենց կորնթական խոյաններով, և
զատաստանի դրան սեւամը՝ որուն քարա-
յատակը անցուղարձէն մաշած ու խորա-
ցած էր. եզրակացնելով այս տողները, ը-
սենք որ՝ Ս. Յարութեան տաճարի մօտիկ
Ռուսաց վերեւ յիշուած Հաստատութեան
արեւելքը, ճանապարհին վրայ կար երբա-
յական կրկնակ պարիսպը, բայտ Յովսէպո-
սի, որուն կործանուած աւերակներուն վը-
րայ էր որ Կոստանդնուս կայսր շինել
տուած էր Ս. Յարութեան անձման տա-
ճարին սրւնադարդ և զեղեցկաշէն բացօ-
ղեայ նախադրուէր:

Գ. Ո՛ւր կը գտնուի Գաղատնի
Հայոց վանքը.

Անաստաս վրդ. ի խօսքերը բացատրե-
ցինք պատմական և հնախօսական տեսա-
կէտով և հասկցանք թէ Ս. Յարութեան
տաճարին նախադրուելը որ տեղը կը վեր-
ջանային և ո՛ւր պէտք է փնտռել Գողա-
տնի մեր վանքը: Երեսուցէմի պատմիչ
Աստուածատուր Լալիսկոպոս իր Ժամանա-
կացական Պատմութեան (տե՛ս Ա. Հատ. էջ
91-92) Անաստասի հայ վանօրէից ցուցա-
կին մէջ այս վանքին նկատմամբ ծանօ-
թագրութիւն մը ունի, բայց քառասուն
տարի առաջուան այդ տեղագրութիւնը

նոր շէնքերու յաւելումներով փոփոխուած
ըլլալով չէր կրնար առաջնորդել մեզ Ս.
Հովսիօսմէի և Գայիանէի հայկական վան-
քին տեղը. իսկ Ռդիցոյց Սրբաբն Տեղեաց
գրքին (էջ 166-67) մէջ բերած յիշատակու-
թիւնը բոլորովին հարեւանցի է և ոչ մի
բացատրութիւն չունի նոյն վանքի պատ-
մական ծագումի մասին, միայն կ'ընդունի
թէ ա՛ն Հայոց եօթանասուն վանքերէն մին
է: Մենք ուղեցինք անձամբ ճշդիւ նոյն
վանքին տեղը, ուստի ընկերակցութեամբ
Ս. Յարութեան տեսուչ Հոգ. Տ. Յակոբ
վրդ. Թաճեանի և Ժառ. Վարժ. Ի արա-
բերէնի ուսուցիչ Պ. Վարդան Մաթոսեանի
հետ այցելեցինք նախ նախադրուելի աւե-
րակները որ, ինչպէս վերեւ նկարագրե-
ցինք, կը գտնուին Ռուսաց շէնքին մէջ,
յետոյ մեր ստացած ծանօթութեանց համա-
ձայն, շէնքի արեւելեան կողմի ճանապար-
հին վրայ գտնուած խառնութեաններէն մէկ
քանին հարցութեանով անոնցմէ միայն
կողմէն առաջնորդուեցանք, զէպ արեւելք
մերձակայ կողմնակի նեղ ճանապարհի մը
վրայ բացուած դրան մը, որուն բացումով
մեր առջեւ պարզուեցաւ քարուկիր մութ
շէնք մը, չափազանց սեցած և աւրուած
պատերով և որ հազիւ կը լուսաւորուէր ա-
ռաստաղի բացուածքէն. առաջին աթիւ որ
չէնքէն ներս մտանք, մենք համոզուեցանք
թէ հայկական եկեղեցիի մը մէջ կը գրա-
նուինք. վասնզի նոյն շէնքին գմբէթը որ
կիսակործան էր, եկեղեցիին ճիշդ մէջտե-
ղը կը գտնուէր չորս սրւններու վրայ, ե-
կեղեցին հողով լեցուն էր, գրեթէ մինչեւ
կամարները, այնպէս որ բոլոր հնութիւն-
ներն ծածկուած էին. միայն հողէն վեր
կ'երեւէին եկեղեցիին տասներկու կարծա-
քար սրւններու խոյակները, դուռը արեւ-
մտեան կողմը կ'երեւար, վասնզի պատին
կցուած երկու սրւններուն մէջ նեղ բաց-
ուածք մը քարով հիւստուած էր. այն դու-
ռը որմէ մտանք, կը թուի թէ յետոյ բաց-
ուած էր, մոմի լուսով հազիւ կրցանք այս-
չափ տեղեկութիւն քաղել. չէնքը այժմ
վազի է և կը վերաբերի իսլամաց. Աստուա-
ծատուածատուր Լալիսկոպոսի գրածին նայելով
մինչև Սալաւտին (ԺԲ. գորք) այս եկեղե-
ցին զոյութիւն ունեցած է և յետոյ խափա-
նուած, և այս պարագան հաւանական կը
նկատուի. վասնզի, ինչպէս գիտենք, Սա-

լատտին Երուսաղէմի գրաւումէն յետոյ շատ եկեղեցիներ մզկիթի և մէտքէնի վերածեց, ինչպէս Յովակիմ և Աննայի Հայոց վանքը և ուրիշներ. շատ եկեղեցիներ ու վանքեր ալ, իրր վարձատրութիւն պարգեւեց այն յաղթական զօրավարներուն՝ որ իրեն հետ պատերազմի մասնակցած էին (տե՛ս Սիոն մեր յօդուածը, 1927, էջ 265). հաւանական է որ Գաղաւթնի վանքն ալ նոյն վիճակին հանդիպած է: Եկեղեցիին այս շէնքը առաջ խաւէ եղեր, յետոյ ձիթապատուղի շտամ գրեթէ պարապ: Իսկ շէնքին կից արեւմտեան ճանապարհին վրայ 35-40 տարի առաջ շինուած են վաղճի կրպակներ, այնպէս որ եկեղեցիին շէնքը ճանապարհի կողմէն աննշմարելի կը մնայ:

Գ. Ո՞վ շինեց Գաղաւթնի վանքը.

Երուսաղէմի Հայոց հին վանօրայք ընդհանրապէս կը յիշատակուին իրենց հիմնադիրներուն անունով, շատ քիչեր են որ իրենց իսկական անունով կը յիշուին, այդ քիչերէն է Գաղաւթնի վանքը որ կը կրէ թէ հիմնադիրին և թէ վանքին անունը: Գաղաւթն կամարական անուն մըն է. նոյն նախարարութիւնը ունեցած է Գաղաւթն անուամբ երեք պատմական անձեր.

Ա. Գաղաւթն, որդի Սպանդարտի, 386ին (Խորենացի Գ. ԽԲ):

Բ. Գաղաւթն, որդի Հրահատի, 426ին, (Խորենացի, Գ. ԿԵ):

Գ. Գաղաւթն, հայր Զաւրակի, Զ դար (Գիոր Թորոց էջ, 74):

Պատմական պարագաները դիտելով՝ հաւանական չենք գտնել որ Բ և Գ կամարական Գաղաւթնները հիմնարկած ըլլան յիշատակուած վանքը, վասնզի անոնք հետի կը գտնուէին յունական կայսրութեան սահմաններէն. աւելի շատ հաւանականութիւն ունի Ա. Գաղաւթնը, նախ որ տղայութեան օրերուն քաղաքական պատճառներով իր մօրը հետ ապաստանած է յունական բաժինը, և ծանօթ էր նոյն աշխարհին մէջ: 386էն յետոյ Հայոց թագաւորութեան կիսուած ժամանակ Գաղաւթն՝ Արշակ Գ. թագաւորին հետ մեկնելով պարսկական բաժնէն դարձեալ հաստատուեցաւ յունական բաժնին մէջ և հռչակուոր դարձաւ իր քաջագործութիւններով. երբ Ար-

շակ մեռաւ, Յոյնք իրենց բաժնին հայկական թագաւորութեան վերջ տալով հաստատեցին յոյն կոմս մը, և սպարապետութիւնն ալ յանձնեցին Գաղաւթնին, որ այս պարագային տակ հայ նախարարաց հետ զիմեց պարսկական բաժնի Հայոց Խոսրով թագաւորին և մեկնեցաւ անոր ծառայութեան մէջ մտնելու համար: Քաղաքական ծանր դէպքերու բերումով, Գաղաւթն չըզթայականպէս Խոսրովի հետ տարուեցաւ Անյոյշ բերդը և հոն վախճանեցաւ:

Արդ, Սպանդարտի որդի Գաղաւթնը յունաց աշխարհին հետ իր յաճախակի յարաբերութիւններովն և երկար ժամանակ բնակութեամբն ու զինուորական համաւունքն աւելի ծանօթացած էր յոյներուն, որ նոյն ժամանակ տիրապետող էին Պաղեստինի. անոր սպարապետութեան պաշտօնը, զիրքը և ազդեցութիւնը պիտի օգնէին Ս. Երկրին մէջ յաւերժացնելու իր նախարարութեան անունը՝ կառուցանելով հոյակապ վանք մը, յանուն Ս. Կուսանաց Հիւսիսամէկի և Գայրանէի: Հայ Պատմութիւնը արձանագործած է բազմաթիւ կամարական նախարարներու անունները՝ որ վանքեր կամ եկեղեցիներ շինած են, մասնաւորապէս Շիրակի մէջ. Մրենի և Թալինի եկեղեցիները, որ մինչև հիմակ կանգուն կը մնան, անոնց ջերմուանդ կրօնասիրութեան արդիւնքն են, կամարականք մինչև ութ երկրորդ դար անբաժանելի մնացին Մամիկոնեաներէն, վերջնոցս հետ խնամութեամբ ալ զօրանալով մեծ ծառայութիւններ մատուցին եկեղեցւոյ և Հայրենիքին: Կամարականք՝ որքան բարեհամբաւ և հայրենանուէր զործերով հռչակուած, նոյնքան կսկծալի դէպքերով լեցուն տարեկրթիւն մը թողած են, զո՛հ ըլլալով եղբայրական նախանձի և ատելութեան: Անոնք հայրենիքէն դուրս ալ, Արեւմտեան աշխարհի ընծայած են հոյակապ գէմքեր՝ զարդարուած յիշատակելի զործերով. անոնք են դարձեալ որ Ս. Երկրին մէջ շինած են Համբարձման լերան վրայ, Շիրակացոց վանքը, Բաշին և Ս. Լուսաւորիչ վանքեր որոնց տեղերը տակաւին չենք կրցած ճշգրէլ, մասնաւորապէս կը յիշուի Համազատի կամարավան մը՝ որ Երուսաղէմ այցելած ու տղատած է այն հայկական վանքերը որք գրաւուած էին յոյներէն:

ՄԻԿՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱՆՈՒՆԻ

ՎՐԹԱՆԷՍ ՔԵՐԹՈՂ

Անցեալ տարի՝ Վրթանէս Քերթոզի «Յաղագս Պատկերամարտից» գրեւածքը ՍԻՈՆԻ 1-2 թիւերուն մէջ հրատարակուեալով՝ մտադրութիւն ունէինք հեղինակի մասին զրկուել, բայց արդիւնեցոյնք հիւանդութեան պատճառաւ:

Մեր նպատակը մատենագրական ուսումնասիրութեան առարկայ ընել չէր Վրթանէսի վերոյիշեալ գործը, և մ'չ ալ իր այն քանի մը համառօտութեանը⁽¹⁾ ուղղուած առ կիրճին կաթողիկոս Վրաց, առ Մովսէս Կաթողիկոս Յուրտաւի, առ Պետրոս Կաթողիկոս (Վրաց), և այլն, որոնք գրական որ և է արժէք չունին, և չեն իսկ կրնար արդարացնել ֆերրոյի մը համբաւը: Բայց որովհետեւ Գիւրջ Թղրոցով (էջ 93-98) մեղի հասած այն գրութիւնը՝ որ «Պատմութեան թղթոյն Սորմենայ» որ առ Վրթանէս վարդապետ գրեալ «խորագրին շնորհիւ՝ մեր Քերթոզին գրչէն ելած կը համարուի, և այնպէս ալ ընդունուած է մեր մէջ⁽²⁾» մենք պիտի ջանանք սխալ հասկնալովն մը մատնանշել, կամ՝ իրերու վիճակն բնութագրելով, որչափ հնար է, ցոյց տալ թէ այդ պատասխանին հեղինակը մեր ֆերրոյը կամ ճշգրտաբար չէ՝, այլ այն հոյ իշխանն է — խնդիր չէ՝ թէ ինքը կամ ուրիշ մը խմբագրած ըլլայ զայն — որ Արեւմտեան Հայոց Ստրատեգիա (Ջորալար) Սորմենայի կուտայ արժանաւոր դարձուած մը, ո'չ միայն ջատագովելով հակառակորդին կողմէ իրեն «նե-նէ կը-գե-թ» ամբաստանուած քերթոզը, այլ և որոշ կամակամարի ենթարկելով Ջորալարին քաղկեդոնիկ միտքերն ու յաւակնութիւնները:

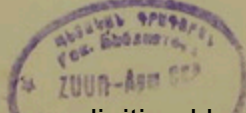
(1) Արքահամ կաթողիկոսի և հայ Կաթողիկոսներու կողմէ Աղուանից թուղթին տրուած պատասխանը՝ որ Վրթանէս Քերթոզի անունը կը կրէ՝ խնդրական կը մնայ մեղի համար (Գիրք Թղթոց, էջ 196-211):

(2) Հ. Ագինեան իր «Կիրճին» գործին մէջ (էջ 130) ո'ր և է տարակոյտ չէ յայտնած այդ մասին իսկ Հ. Հաջոնի՝ այդ շփոթութիւնը դարձմանելու յոյսով՝ Վրթանէս Քերթոզին քովիկը Բէկան որդի Վրթանէս վարդապետ մըն ալ ինք հասեցած է, առանց պատմական պարզապէսը նկատի առնելու (ՏԵՍ Կարեւոր եղովներ, էջ 396):

Արդ՝ Վրթանէս Քերթոզի ու այդ հոյ իշխանին միջեւ անձի շփոթութիւն մը տեսե՞ծուած է ժամանակին, ինչպէս մենք կը կարծենք, և և հարցը աւելի լուսարանած ըլլալու համար՝ քիչ յետոյ աշխարհաբար պիտի թարգմանենք այդ երկու թուղթերը, երկրորդին կարեւոր մասը միայն նկատի ունենալով, և ընթերցողին մասնաւոր ուշադրութիւնն հրաւիրելով ինչ ինչ կէտերու վրայ:

Բայց նախ՝ աւելորդ չենք համարիր անցողակի զիտողութիւն մը ընել Վրթանէսի ֆերրոյ կոչուելուն վերաբերմամբ: Մեր մատենագրական պատմութեան մէջ, որչափ պիտենք, ֆերրոյ անուանուած են մասնաւորապէս այն Գործոցի ներկայացուցիչները՝ որոնք իրենց գրական ըմբռնումներովն ու շարադրութեան ոճովը բաւական կը տարբերէին Սահակ - Մեսրոպեան դասական գործոցի աշակերտութենէն: Մեր Վրթանէսը՝ իր «Յաղագս Պատկերամարտից» գործովը — ի՞նչ է ստուղի իրն է այն — մեղի չի ներկայանար ծանօթ այն քերթոզներուն արեւնտական կամ յունարան լեզուովը, որոնցմէ մին էր, զոր օր. իրեն բաւական և գործակից Գիրգոր քերթոզը՝ որ թուղթ մը գրած է Արքահամ կաթողիկոսին՝ քերթոզէ մը սպասուելիք ոճով (Գիւրջ Թղրոց, էջ 153-160)⁽¹⁾: Իսկ Վրթանէսի նամակները՝ որոնք աւելի տոմսակներ են (ՏԵՍ նաեւ Ուխտանէսի պատմութեան մէջ, Բ. մաս), պարզ են լեզուի տեսակէտով, ու միջակէն ալ վեր չեն կրնար դնահատուիլ: Եթէ հարցունք թէ ինչո՞վ ուրեմն քերթոզ էր ան, կամ՝ ինչո՞վ արժանացած էր մագիստրոսական այդ տիտղոսին, կը պատասխանենք սա զիտողութեամբ՝ թէ Վրթանէս առաջին օրէն Հայոց Հայրապետանոցին մէջ իր ուսումն առած ըլլալով, ըստ վկայութեան Ուխտանէսի, չէր կրնար խորապէս ազդուած ըլլալ քերթոզներու այն «նորարար» գրականութենէն, որ զիս պատմութեան չէր գտած կաթողիկոսարանի աւանդապահ ծրագրին մէջ: Ըստ այսմ բանաւոր կը թուի մեղի՝ թէ ան իրեն հմուտ սուրբ գրոց առած է ֆերրոյի պատմական մակդիրը. վասնզի Արքահամ կա-

(1) Յընթաց յօդուածիս՝ յետոյ ապա նշանակուելիք էջերը Գիւրջ Թղրոցի կը վերաբերին:

թողիկոսի և Սմբատ մարզպանի կողմէ առկիւրիսն գրուած երկու թուղթերէն առաջինին մէջ կ'ըսուի. «կամեցայ եպիսկոպոսունս արձակել առ օրրութիւն ձեր և ցանկաւս սուրբ ցոց», և երկրորդին մէջ՝ միևնոյն պարագային ակնարկուելով՝ կը գրուի. «կամէաք եպիսկոպոսունս հանդերձ ֆերտով» արձակել» (էջ 165, 169)։ Աոյն համեմատութեան կարեւորութիւնը շեշտելէ վերջ՝ կ'անցնինք մեր առաջադրած նիւթին։

Է դարձն սկիզբները՝ Գուինի Հայրապետանոցին գործունեայ անձնաւորութիւններէն մէկն էր Վրթանէս, որ, Մովսէս կաթողիկոսի կենդանութեանը հաւատարմութեամբ ծառայած ըլլալով սուրբ Աթոռին, անոր մահէն յետոյ Տեղապահի պաշտօնը վարեց ճշգրէտը հոգաբարձութեամբ» (Ուխտանէս)։

Վրթանէս եկեղեցական է անշուշտ. և թէպէտ վարդապետ կոչուածով ալ կը յիշատակուի իրեն ուղղուած թուղթերուն մէջ, բայց չա՛տ հաւանական է որ տեղապահ ըլլալէ առաջ դրան եպիսկոպոս ձեռնադրուած ըլլայ Մովսէս կաթողիկոսի ձեռքով։ Պիտի անդրադառնանք յետոյ այս կէտին, մեր թարգմանելիք նամակներէն երկրորդին մէջ գտնուած յայտնի ակնարկութիւններէն օգտուելով։

Վրթանէսի ընտանեկան տոհմն ու գիրքը անձանթ է մեզի. Ուխտանէս ալ՝ այդ մասին բան մը չգիտնալով Հայոց Շարասաղար Վարդապետին հետ կը շփոթէ զայն (Բ. լր. ԼԷ)։ Սա՛ ստույգ է սակայն որ աշխարհաբան իշխան մը չի աւել, այլ կանուխէն եկեղեցիին նուիրուած պաշտօնեայ մը. հետեւաբար՝ իրաւունք կ'ունենանք կարծելու՝ թէ «Հայոց Շարասաղար» (դեղապետ?) տիտղոսը կրող անձը՝ որ «Բրչկան արդիւս ալ կը կոչուի (երբեմն ալ ճեւանց նուիրակ)՝ մեր Տեղապահը չէ բնաւ։ Պէտք է ըսել՝ որ այդ աշխարհական իշխանը՝ եղբայրն է Սմբատ մարզպանի և Գիդ զաւտկարանի, ինչպէս բնորոշած է նաև Հ. Ակինեան(2)։ Ուրեմն եր-

կու անձերու շփոթութիւնը որոշ է ինքնին։ — Բայց պիտի առարկուի. Հապային չո՞ւ այդ իշխանը «վարդապետ» կը կոչուի մէկէ աւելի անգամներով. — Այդ օրինակ անուանակոչութիւնը՝ իբրեւ նոյնիսկ աւագանի անուններ՝ սովորական էին մեր մէջ, ինչպէս կ'երևի Որդեակ, Եղբայր, Տիրացու, Սարկաւագ, Հայրապետ, Նահապետ յատուկ անուններէն, որոնց կարգին դարմանալի պիտի չթուի աւելցնել նաև Վարդապետը։ Եթէ բնորոշինք որ Սմբատ Մարզպանի երրորդ եղբոր անունը Վարդապետ էր, ըլլալով աշխարհական իշխան մը, ինչպէս կը տեսնուի այն Ձեռնարկին մէջ՝ զոր Սմբատ պահանջեց հայ եպիսկոպոսներէն և որուն ներքե ստորագրեցին երեք եղբայրները (էջ 149-150), նոյնը բնորոշ դարձեալ օր միտքանութիւն Հայոց Աշխարհին» Արքայաճամ կաթողիկոսի յանձնուած Ձեռնարկին տաթիւ (էջ 151), պիտի կրնանք բնորոշել նաև թէ մինչև հիմա հասկցուածէն տարբեր իրողութեան մը առջև կը դնուինք, և պէտք կ'ըլլայ յայտարարել թէ Հայոց Շարասաղար վարդապետը, Քչկան արդին, ո՛չ իսկ Նահապետ (Sasie) է Վրթանէս տեղապահին։ Կը մնայ հարցնել թէ արդեօք Վարդապետ» յատուկ անունը ինքնին պատճառ մը չէ՞ եղած համանունական այդ շփոթութեան. այդ մասին մենք տարակոյս մը չունինք, բայց թէ՛ երբ է սպրդեր այդ սխալ նոյնացումը և որո՞ւ ձեռքով, չենք կրնար ճշգրտել. միայն կը փորձուինք՝ բաժին մը հանել Ուխտանէսի, որ թէև պրպտող՝ բայց ընտրողութենէ զուրկ միտք մըն է, երբեմն ալ ո՛չ այնքան հաւատարիմ՝ իր առջև ունեցած վաւերագիրներուն քայքայութեանը մէջ։ Պահ մը նկատել տանելով հոս՝ Սմբատի պահանջած Ձեռնարկը չոր վերև յիշեցինք, ո՛չ միայն անոր խորագրին(1) այլ և բնագրական կապը

(1) Խորագիրն է բոտ Գիդ Թղրոցի. «Ձեռնարկ զոր խնդրեաց Սմբատ Վրդան մարզպան ցայն եպիսկոպոսունս՝ որք պարճեալ ժողովեցան նորին հրաւանաւ ի Գուին, կարելի կաթողիկոս Հայոց յետ մահուանն Մովսէսի, և զայս ձեռնարկ ետ նոցա» (էջ 149). Իսկ բոտ Ուխտանէսի. «... յայն եպիսկոպոսունս որք պարճեալ էին, և նորին հրաւանաւ ի Գուին կարգեալ կաթողիկոս Հայոց» (Բ. լր.)։ Ոչ նուազ թելադրել է նաև համեմատել Վրթանէսի առ Մովսէս եպիսկոպոս գրած թուղթերէն լաւագոյնը (էջ 141 — 145) Ուխտանէսի

(1) Ուխտանէս ունի «ճանգըն վարդապետ» (Բ. ձգ.) որ բնագրին բոտը չէ։

(2) Կորին. էջ 297, յաւելումովան մասին մէջ. նաև ՀԱ (1910) յնդր. էջ 8ա ծանօթ. 2։

փոփոխուած կը գտնենք Ուխտանէսի մօտ, վասնզի մեղի ծանօթ Գիրքըրոցով իբրեւ մեկ կէտ ներկայացուած Ձեռնարկը՝ զոր երկու կողմերն ալ ստորագրած են՝ պատմիչը երկու մասերով մէջ կը բերէ, երկրորդին համար նոր վերնագիր մը աւելցնելով իր կողմէ. «Ձեռնարկ Սմբատայ՝ զոր ետ եպիսկոպոսացն, զորոց անուանան վերագոյն գրեցաք համարեմ Վերանկախ եւ այլով միաբանելովս»⁽¹⁾ մինչդեռ ամբողջ բնագրին մէջ ո՛ր և է յաշատակութիւն չիկայ Վրթմանէսի եւ իրեն հետ միարանողներու մասին։ Սոյն ներմօտիկ տողերը կը մատնեն ինքնին՝ թէ Հայոց Շարսաղար Վարդապետը (որ եղբայրն է Սմբատ մարգարէի) նոյնացուած է Վրթմանէս Վարդապետին հետ։ Ըսվելն նաեւ թէ Սորմենէսի գրած թուղթին հասցէն աւանդմաստ ընդմիջարկութեամբ խանգարուած կ'երևի. ուր Եփեսոսադեղաց շեռանց Եռնիսէի՝ Վարդապետի Քչկան որդւոյն խորագրին տեղ մեղի կը հրամցուի Եփեսոսադեղաց տեւրանց Վրթմանի տեւանց նուիրակի եւ Վարդապետի Քչկան որդւոյն շփոթ վերնագրերը⁽²⁾։ Եւ արդարեւ թուղթն ուղղուած է Քչկան որդի իշխանին միայն, վասնզի Սորմենէս իբրեւ երրորդ անձի մը կը խօսի անոր մէջ խորոջ կամ տեղապահ Վրթմանէսի մասին, և ոչնչ խորո՞ւնի արհամարհանքով մը և կրօնական ծեսեր տմ-

բատանութիւններով... Մտադիր կ'ընենք ընթերցողը՝ որ թուղթին պատասխանողն ալ մեկ անձ է միայն, Քչկան որդի իշխանը, եւ ան ալ իր կարգին՝ երրորդ գէմբով է որ կը խօսի ի պաշտպանութիւն Տեղապահին, մինչդեռ թուղթին հասցէն է «Պատասխանի թղթոյն Սորմենայ որ առ (Վրթման) Վարդապետ գրեաց (էջ 93)»⁽³⁾։ Բայց շատեր պիտի կրնան առարկել, այդ յուղումնայից և հրատապ հարցին շուրջ կարելի՞ է որ Տեղապահն իր հեղինակութիւնը ցոյց տաւ չըլլայ բանիւ կամ գրով։ Կը պատասխանենք. ճիշդ այդ պէտքին գոհացում տալու համար է որ ժամանակին յիշխուած են խորագիրներու այդ յաւելուածները՝ զոր մատնանշիցիք։ Երկու հաւաստիւրդ հայ իշխաններու միջև տեղի ունեցած վիճարանական թուղթերէն ընթերցողը պիտի կրնայ գուշակել թէ ինչ է Տեղապահին բռնած գիրքը այդ պարագային։ Կտրմանի, սակայն, լուսարանակալու համար այդ կէտը՝ անօգուտ չըլլար անշուշտի յիշել որ՝ Մովսէսի մահէն յետոյ զուամբուած եպիսկոպոսական ժողովին մէջ (էջ 146-148) ուր մասնաւոր կանոններ գրուեցան, Վրթմանէսի անուն կամ ներկայութիւն չի յիշուիր բնաւ. թերեւս այն պատճառաւ որ ժողովն էր եկեղեցիին բարձրագոյն հեղինակութիւնը, և տեղապահը՝ իբրեւ լոկ տանգապահը Ս. Գրիգորի Աթոռին՝ անհատապէս չէր կրնար կատարել ազդեցիկ դեր մը⁽⁴⁾։ Ժողովական այդ հեղինակութեան համազօր զրէ՛ք նաեւ հայ իշխաններու գերակայութիւնը Տեղապահութեան այդ շրջանին, և վարմանալի պիտի չթուի շատ անդամներով Վրթմանէսի բռնած վերագահ գիրքը։ Ան առ կիւրիսն գրած թուղթին մէջ կ'ըսէ. «Եթէ է ինչ երկրայութիւն ի միտս ձեր և կամք զիտրմ առնուլ յաղագս այդորիկ, գրեցիք առ միաբան փառաւորեալ իշխանս աշ-

մօտ գտնուածին հետ, ուր զիտատուած եւ քանի մը կտոր ալ եղած է այն (Բ. իւր. 2) նոյն կ'ընենք ուրիշ վերնագրական ընդմիջարկութեաներ, զոր որ. «Ետ է այժմ Դպեցեմ» (Բ. իւր. հմտ. 3) չի թաղաւորութեան մօրկան» (էջ 151) հմտ. «Եւ այս լիցեւ ի քաղաքաւորեմ մօրկան» (Բ. 1), ինչոր ժամանակագրական մեծ տրտալ մըն է, քանի որ Աբրահամի կաթողիկոսացումէն 4—5 տարիներ առաջ Մօրիկ հայրը մեռած էր արդէն (6(2). և չենք կարծիր որ թուղթին խմբագրութեան օրն՝ այդ տխուր գործուած ըլլայ։

(1) Ուխտանէս իր տեւած «Գիրք Թղթոյն Զին վատահացած արգեօք՝ կը մեկնաբանէ այդ կեղեկարար յաւելուածը սա տողերով. «Եկեալ ի ժողով եպիսկոպոսացն... Վրթմանէս այս վարդապետ Հայոց Շարսաղար այլով համարեմ, և միաւորեալ գրեց Ձեռնարկին՝ հաստատեաց գերեօսին կողմանան» (Բ. 14)։ — Ձեռք վարանիք յայտարարելու՝ թէ յաւելուած եւ բացատրութիւն տարբեր աղբիւրներէ չեն։

(2) Փառաւորեաց շեռանց յոգնակին՝ երկու անձերու համար հասկցուած և բոտ այնմ Վրթմանէսի անուամբ պարսկուած ըլլալը՝ որոշ է մեղի համար։

(3) Ձեռնիկ է Վրթման անունը. որ ուղղակի դեր մը չունի այդ թղթակցութեան մէջ։ Թերեւս գրական կեցիւր մը համարուի ինքզինքը բացակայ նկատելով իր լոկ անձին վրայ խօսելը։ Բայց այլանդակութիւն մըն է այդ, զէմ առ զէմ մըղուած պայքարի մը մէջ։

(4) Համեմատել՝ ինչ որ կ'ընէր Խաչ ի բացակայութեան ներքեւ. «Բայց ես ետեղապահ եմ... և չունիմ իշխանութիւն գործել ինչ» (Փառատա Դ. 38)։

խարհիս մերոյ՝ որ զավս այրր... (էջ 139). մի-
ևնոյն կերպով կ'արտայայտուի նաև Վրաց
Պետրոս եպիսկոպոսին ուղղած թուղթին
մէջ. «եթէ ի ձեռն զրեւոյցդ հակառակու-
թիւնդ չբռնայ, գրեցիք առ փառաւորեալ
իշխանս աշխարհիս մերոյ՝ որ զմեզ այրր առ-
ձակեն», և այլն. (էջ 137)⁽¹⁾:

Մեր այս ցուցումներուն համաձայն, ու-
րոնք կը յուսանք թէ անհիմն չեն նկատուիր,
մենք կը ճանչնանք Վրթանէս վարդապետը
ֆերրոյ և Տեղապահ մակդիրներով միայն, ինչ-
պէս կը հաւատեն կիւրիոն կաթողիկոսէն,
Յուրաւ քաղաքի Մովսէս եպիսկոպոսէն և
ուրիշներէ իրեն զրկուած նամակներու
խորագիրները: Չենք կրնար ուրեմն նոյ-
նացնել զինքը Հայոց Շարսաղար Վար-
դապետին հետ, և ոչ իսկ միաքէ կ'անցը-
նենք՝ թէ իշխան մը բլլալով՝ ան եղած բլ-
լայ միևնոյն ատեն կախկոպոս մը⁽²⁾:

Իրերու քննական ստուգութիւնը աշ-
քի առջև դնելու համար ներուի մեզ՝ ըն-
թերցողին ուշադրութեանը յանձնել քանի
մը վաւերագիրներու խորագիրները, ըստ
Գիրք Թղթի, թէպէտև մասամբ կրկնած
պիտի բլլանք ինչ որ բախք ցարդ. կ'ար-
ժէ սակայն նրէ իշխան կոչայրներու ինք-
նութիւնը ճանչնալ:

1. (Թուրք) առ Կիւրիոն Վրաց կարողիկոս.
... Ի Սմբատայ Գուրկան Մարզպանէ
և տերանց զինուորէ, ի Գիւղայ Դաշտկա-
րանէ, և ի Վարդապետ Հայոց Շարսաղարի
և յայլ ազաւ որերոյ (էջ 168):

2. Պաւսապանի (Կիւրիոնի).
«Փառաւորելոյ տեառն Սմբատայ Գուր-
կան Մարզպանի և տերանց զինուորի, Գի-
ւղայ Դաշտկարանի և Վարդապետ Հայոց Շար-
սաղարի և այլ ազաւ որերոյ Հայոց աշխար-
հի» (էջ 170)

3. Ձեռնարկ գոր հետն Աքրահամու Հայոց
կարողիկոսի.

... Իշխանաց մերոյ՝ տեառն Սմբատայ
Վրկան Մարզպանի և տերանց զինուորի,
Գիւղայ Դաշտկարանի և Վարդապետի Հա-

յոց Շարսաղարի և այլ իշխանաց և աշխար-
հականց (էջ 151)

4. Ձեռնարկ գոր խնդրեաց Սմբատ Մարզ-
պան

... Տեառն Սմբատայ Վրկան Մարզպանի
և տերանց զինուորի և Տեառն Գիւղայ Դաշտ-
կարանի և Վարդապետի Հայոց Շարսաղա-
րի... (նոյն Ձեռնարկին մէջ) Նոյնպէս և ես
Սմբատ Վրկան Մարզպան և տերանց զին-
ուոր, և Գիւղ Դաշտկարանի և Վարդապետ
Հայոց Շարսաղար նոյնպէս զնոյն տեղան ի
ձէնջ (այսինքն՝ կախկոպոսներէն)... Սմբատ
Վրկան Մարզպան և տերանց զինուոր իւր
կոչարօք հանդերձ... (էջ 149-150):

5. Ի Սահակայ կորուսեալ ծառայէ քուրդ
(զգջման).

... Տեառն Գիւղայ Դաշտկարանի,
Տեառն Մարզպի և Տեառն Վարդապետի...
վաւերական մատանի... Գիւղ Դաշտա-
կարանի և Մարզիս Զօրականեան և Վար-
դապետ Քչկան ի վերայ եղին (108-109):

*

Այժմ աշխարհաբար թարգմանութեամբ
կուտանք Սորմենէսի նամակը, և անոր ի
պատասխան Հայոց Շարսաղար Վարդա-
պետի կողմէ գրուած թուղթին այն մա-
սերը՝ որոնք լուստարանութեան կը կարօ-
տին⁽¹⁾: Միանգամ ընդ միշտ գիտել տա-
լով՝ որ երկու կողմերու խմբագրած այդ
թուղթերը կրնան եկեղեցական գրչի ար-
դիւնք բլլալ ըստ ամենայն հաւանակու-
նութեան, կը փութանք յայտնել թէ մեր
տեառնակէտէն զուրս կը մնայ այդ պարագան:

Ահա ինչ որ կը գրէ Սորմենէս՝ Արեւ-
մուտեան Հայոց Ստրատիկատը կամ Զօրա-
վարը.

«Մենք շատ անգամներ երես առ երես
խօսելով և հեռուէն ալ գրելով ձեր իմաս-
տութեան⁽²⁾, կը յուսայինք գտնել ձեր
մէջ սուրբ աւագանին շնորհիւ մատանգա-
կից ու հարազատ եղբայրներ, զաւակներն

(1) Տեղապահին նոյն վերադառնութիւնը կրը-
նայ յառաջ քան գլխին (avant la lettre) հարգացուիլ
Յուրաւի հայախօս ժողովուրդին գրուած Շր-
ջարերականի վերջին տողերուն մէջ ալ (էջ 131):

(2) Շարսաղարի յետագայ նամակներէն պիտի
կրնանք հասկնալ՝ թէ Վրթանէս կախկոպոս ալ
է, ինչպէս նմանաբանք կանխաւ:

(1) Հ. Ազնեան թէ և իր «Կիւրիոնի մէջ» (էջ
130-137) այդ երկու թուղթերուն աշխարհաբար
թարգմանութիւնը գրած է՝ հետեւելով Հ. Գա-
թրճեանի, բայց կարեւոր կէտեր մտք մնացած
են, Վրթանէսի և Շարսաղարի նոյնացումն ի յա-
ռաջագունէ ընդունուած բլլալուն հետեւանքով:

(2) Երկու կողմերէն ալ՝ ուրիշ որ եւ գրուած
չօւնինք այսօր, բացի այս թուղթերէն:

ըլլալով Ս. Գրիգորի ստեղծագործական գործունեության մեկի հետ, և հիմա գրած պատասխանիդ առաջիններուն պէս լեցուն են խորհրդի միտքերով և խորհրդի պատճառներով:

Եթէ ստուգիւ, ինչպէս գրեցիք, որ եւ իշխանութիւն չունիք ձեր եկեղեցիին Տեղապարս, առանց իրեն արտակիցներուն, մեզի բան մը լսելու կամ մեզի ինքնին մը լսելու⁽¹⁾. [Ինչո՞ւ] այդ լեզուդ կոչածնիդ, որ ձեր հաւատքին նոր կարգապահ է ու յատկապէս ձեր հետեւին, աւերակ Դուինի մէջ նշանակուած, աւերակ ու մտաւոր մարդերէ շարքադառնալով ու անսովորութեամբ զարդարուած, ինչպիսիք կը զուգարէ [լսելով] աս իսկ եւ վարդապետութիւնն, ու միաժամանակ կը յայտարարէ թէ պէտք ունի համախոհ միաբանութեան կամ երկու կողմերուն ժողովական գիրքերով հարստուած հաւանութեան. [Ինչո՞ւ] յանկարծակի, որպէս թէ անկարեւոր բան մը եղած ըլլալ, սուրբ հայրերու կանչած սեղաններ կը կործանէ, և վերադառնալով կուտայ [մերինները]՝ որպէս թէ պիտի ու անորին մարդեր ըլլային, ու կը բռնադատէ անմեղ քահանաները որ զիր տան մեր բարեպաշտութեան (քաղկեդոնականներու) հետ հաղորդակցելու համար: Մենք զատ զատ իմացանք ատոնցմէ՝ ձեր ըսածներին ալ զինուորական իշխաններու մասին, իբրեւ թէ այդ բաններուն մէջ անոնց կամքն է որ կը զործադրուի: Բայց ատիկա պատճառներ մըն է անշուշտ, որպէսզի յետոյ ըսուի մեզի [եկեղեցականներու կողմէ]. Դրկեցէ՛ք ձեր ուզած մարդերը որ զան տեսնեն՝ թէ տեղն է մեր հայրերուն հաւատքը:

Եթէ Դիոսկորոսի կամ Աղեքսանդրացի Տիմոթէոսին հաւատքն է այն, որոնք հոգեկիր հայրերու ուղղափառութեան գէմ յանդգնեցան խօսիլ, և արտաքուստով սուրբ եկեղեցիէն՝ անջինջ նշովքի մատնեցին իրենց յիշատակը, այդ ամէնը լաւ

գիտենք, և մեր հաւատքին կապորճին մէջ ատենք սուտ՝ օտար ու անգործ նետեր են լով: Եթէ ունիք բան մը՝ որ մեր շղիացածն է կամ չէ հասած մեզի, զրկեցէ՛ք. իսկ եթէ հոգեկան ժողովին [ներկայ] զարդն հանգիստացող Ս. Աթանասի, մեծին Բարսեղի, չորս Գրիգորներուն և Տէր Յովհաննէսի [Ոսկերեան] ու անոնց նմաններուն գրութիւնները կ'ակնարկէք, մենք մեր սրտին մէջ ունինք զանոնք, ու կարօտ չենք Խորաբանի կամ Ատրպատիւն կանոնադրութեան ու վարդապետութեան...:

Կ'ուզենք նաև որ զիտնաք, եղբայրներ, թէ ձեր թիկն ու շնչին կարծած բանը խիստ ծանր եկաւ մեր նուաստութեան, աստի՛ւ և շատ մը լայն ու ողբալի վերջ՝ հարկ եղաւ որ մեր բարեպաշտ ու խաղաղասէր տերերուն ալ իմաց տանք եկելութիւնը⁽²⁾: Այլ որ և է մէկը թող չկարծէ՝ իր սովորութեան համեմատ՝ կեղծաւորութեամբ ու նենգութեամբ մտնել սիրոյ նեղ դուռնէն, թըշնամութեամբ բանալու համար լայն դուռ պէտք է որ այնպիսիները սաստիկ խղճահարուին, և աչքի առջև ունենան Աստուծոյ անաչառ գառաւորանք՝ իրաւունքն ու վերջժխնդրութիւնը, թէ՛ հոս և թէ հանդիմանալին մէջ... Ուստի կ'աղաչեմ այս անգամ ալ, որ, եթէ կը հաճիք, պատուէր տաք եւ պիտկոպտաներուն և երեւի քահանաներուն՝ որոնց զիտութեանը կրնաք վստահիլ, և յայտնեցէ՛ք մեզի ժողովի գումարման տեղն ու ճիշդ ժամանակը: Մենք ալ կը խնդրենք մեր Առաջնորդէն⁽³⁾՝ միաբանութեամբ ներկայ դնուիլ [ժողովին]: Յոյս ունինք որ՝ Տիրոջ շնորհիւ՝ այս տխուր համբաւն ու անտի երկպառակութիւնը վերջ կը գտնէ, երբ իրարու մօտ գանք և աւետարանական խօսքին համաձայն՝ ըլլանք «մի հօտ և մի հովիւ»:

(1) Դուինի մէջ պատահածները կայսեր տեղեկագրելէ յետոյ, իրենց զիտացման համաձայն, զժուար է զանազանել թէ մեր քաղկեդոնականները կեղծիք կ'ընէին արգիւր թէ սղառնալիք, եկեղեցական ընդհանուր ժողովի մը գումարումը խնդրելով աղաչողական ձևի տակ. ինչպէս կը կարգանք քիչ յետոյ:

(2) Բազարանցի Յովհաննէս՝ որ կաթողիկոսն էր Յունահայոց, իբրեւ հակառակադրող Մովսէս կաթողիկոսի:

(1) Այս խօսքերը ցոյց կուտան որ Տեղապարսը ո՛չ բան մը գրած է Յունահայ կողմին և ո՛չ ալ ո՛ր և է գիր ընդունած նոյն կողմէն. հետեւաբար ներկայ նամակին հասցէն վարդապետ իշխանին անունին է և ո՛չ Տեղապարսին. — Արտակիցներ իրաւով ալ եպիսկոպոսներու կ'ակնարկուի ապահովաբար:

Մարմնակի քուղրին կը պատասխանէ Քրիստոսը որդի Վարդապետ իշխանը՝

«Քրիստոս թէ կերպ կերպ ու պէս պէս օրինակներով յայտարարեցիք՝ համախոհութեամբ միաբանիլ մեզի հետ այն հաւատաքին մէջ՝ որով Քրիստոսի երանելի նահատակն ու՝ մեր հայրը Քրիզոստոս մշտնջենաւորապէս պայծառացուց Հայաստան աշխարհը։ Հաւատալով թէ անկեղծ է ըսածնիդ, շատ անգամ թախանձեցինք մեր արքայներ կալիսկոպոսը⁽¹⁾՝ փորձ մը ընել այդ մասին։ Իսկ ան հասկցուց մեզի՝ թէ օրհնէ չէր առանց միաբանական ժողովի ընել այդ բանը։ Մինչդեռ դուք այսպանելով ու անձնական թշնամանքներ տեղալով լանոր վերայ՝ կը պատասխանէք. երբ իշխանութիւն չունէր իրօք, ինչո՞ւ ուղղափառներ հաստատած սեղանները կործանեց եւ վերստին միջոցառեց ընել ճշտաւ։ Մենք մեր առած տեղեկութիւններով վերահասու եղանք՝ թէ ձեր բաժին պէս չէ՝, այլ ինչ որ կանոնական է եւ իրաւացի՝ այն է իր ըրածը։ Դուք ըստ որում անարգանքներով ուղեցիք յաղթել անձնապէս, գերազանց յաղթութիւն համարեցիք թանկութիւն ընել մեր վերաբոլը՝ նեղիմ կոտորակէ կոշկով դայն, եւ ամբողջականելով թէ Դուինի այրած ու աւերած եկեղեցիին մէջ նստել՝ նորաձեւութիւններ կը վարդապետէ։ — Նեոին հիւրընկալ՝ առաջնորդ ու կարապետ այն մարդուն համար պիտի ելնի⁽²⁾, որ ազգի մը [կրօնական] ապոստամբութեան պատճառ ըլլալով՝ այլեր ու կիներ իրարմէ զատեց ու վարատեց, որոնցմէ շատեր իրենց թափառական կեանքը օտար հողի վրայ վերջացուցին, թաղումի անգամ չարժանանալով։ [այո՛ւ,] այն մարդուն՝ որ իր բնիկ եւ ուղղափառ վարդապետներու զոսակարգէն խոյս տուաւ, առանց հալածանքի փախ-

չող ամբարիշտի մը նման, եւ ինքզինքը զրկեց անոնց ամբիժ՝ բարեհամբաւ ու կենարար հաւատքէն⁽³⁾։

Պէտք է խոստովանիլ ուրեմն՝ որ դժուար, ինքզինքնիդ ժառանգակից հաշակելով օտար Քրիզոստոս հաւատքին, զոր բերանով ալ կ'օրհնէք, դժուար առելք անոր (Ս. Քրիզոստոսի հաւատքին) այրումի ու աւերումի այդ ընծան։ Թողունք ուրիշ բաները։

Փայով վանքերու երէցներուն եւ քահանաներուն՝ որոնք Քաղկեդոնի անօրէն ժողովը նշովեցին իրենց օտարազրուութեամբը, ամենուն յայտնի է որ՝ առանց ո՛ր եւ է ըստապումի ըրին դայն։ Վանքի ընել չուզողները հոս իրենց տեղը մնացած են, ու չեն խոշտանգուիր։ Մինչդեռ ձեզմէ ձմեռ ժամանակ հալածուողներէն շատերը վերքեր ընդունեցին ու դեռ կը մորմոքին։ Եւ որովհետեւ վստահ էինք եկեղեցական հայրերուն ու մեր ճշմարիտ վարդապետներուն հաւատքի սահմանին, ո՛չ ալամայ՝ այլ ներմեղի կալիսկոպոսին⁽⁴⁾ եւ ուրիշներու կամքով ժողովը կը կանչէինք ձեզի, որպէսզի մեր պարծանքը տեսնուի ու խաղաղութեան պտուղը վայելուի... Բայց զարմանալի եւ ապշեցուցիչ պարագան սա՛ է որ՝ դուք առաջ երգումներով կը հաստատէիք՝ ո՛չ աւելի

(1) Հակոտակապոտ կաթողիկոսին կ'անդարձուի։

(2) Հ. Ակինեան կը ծանօթագրէ՝ թէ «հանգուցեալ» բառով Մովսէս կաթողիկոսին կ'անդարձուի (Կիւրիոն, էջ 135)։ — Հարկ չենք տեսներ այդքան հեռուները երթալու. զարմեալ մեր բերքըն է այդ «եռանկի կալիսկոպոսը»։ Մովսէս կաթողիկոս էր եւ ոչ թէ պարզ եպիսկոպոս մը։ Մեր վարդապետ իշխանը, քիչ առաջ սքրաւէր կոչած եպիսկոպոսը՝ այս անգամ ալ եռանկի կը կոչէ։ Ըսեալ բայց պերճաբոս պատասխանում ու դառն հեղեղութեամբ մը վերահասատեսելու համար Տեղապանին իրական արժէքն ու արժանիքը, զոր Մարմնէս յանդգնած էր նեղ յորջորջել։

Փայով «երանելի» բառին՝ որով սովորաբար մեռած անձ մը կը նշանակուի՝ ճիշդ չէ այդ խմատով հասկնալ հոս. ողջներն ալ «երանելի» կը կոչուին, ինչպէս որ Տեւրտաւի Մովսէս կաթողիկոսը՝ իր առ վերջանէս տեղապահ դրած թուղթին մէջ շնորհակալութիւն յայտնելով Արագածոտան Ս. Յովն. Մկրտիչ վանքի մեծաւոր Բարիլաթի կողմէ գտած հիւրընկալութեան մասին՝ կը գրէ. «Ընկալեալ [կղէ] եւ ձեռն եռանկալ տեսաւ Բարիլաթայ վանից երիցու. զայդ ի մանկանէդ յեւք» (էջ 111)։ Բարիլաթ օղջ էր, ու տարիներ անցնելէ վերջ ալ ներկայ գտնուեցաւ Արրանամ կաթողիկոսի դուստարած ժողովին մէջ (էջ 151)։ — Հմտ. նաեւ՝ Վարդ. եւ Վ. Կ. հտ. էջ 50, Բ. հտ. էջ 174, Կայնի)։

(1) Հ. Ակինեան կը ծանօթագրէ (Կիւրիոն, էջ 131). «Դժուարին է լուծել» թէ ո՛ր է անդարձուած եպիսկոպոսը։ Շատ գիւրբն է. խօսքին կարգէն ինքնին կը հասկցուի թէ «եղապոս վերանունէն է ան, որ եպիսկոպոս ալ էր, ինչպէս կը տեսնուի իրեն տրուած սքրաւէր մակդիրէն»։ Ուրիշ նամակի մը վերնագրութեան մէջ (էջ 140), մակդիր մը՝ որ յատուկ էր կալիսկոպոսներու, կաթողիկոսներու, (հմտ. էջ 161, 163, 164, 166, 168, 176, 185 Կայնի)։

(2) Տղազգրին «պարտաստելը» իմաստ չունի. կը կարգանք պարտ ու ասել։

և ո՛չ պակաս քան մը ունենալ Հայաստան աշխարհի ընդունած հաւատքի դրութենէն, և, մեր Եկեղեցիին առաջնորդներուն հնազանդելով, յանձն չէիք առնել Քաղկեդոնի ժողովին բռնի պահանջած կանոնները, իսկ հիմա, ինչպէս կ'երևի ձեր պատուական հայրերուն ու հոգեկիր վարդապետներուն կողմէ ուղղափառ հովիւներու և մարտիրոսներու կարգը դասուած Դիոսկորոսն ու Աղեքսանդրացի Տիմոթէոսը անջինջ նշովքի արժանի կ'համարեք, սուս ու մոլորեցուցիչ կոչելով զանոնք, և թիւր՝ չարապաշտ ու հերձուածող քաղկեդոնիկները բարեփառ կը յորջորջէք, և միատուութեան տեղ՝ մեզի կը ցուցադրէք անոնց...⁽¹⁾ Հիմա կը հասկնանք որ՝ ուրիշ ինչ որ ունինք աւելի կարեւոր կամ աւելի օգտակար, արժէք չունի ձեզի համար։ Եւ ինչո՞ւ փաստարանական պարծանքով մէջ կը բերէք առաջին վարդապետներուն անունները... և սակայն քան մը չիք խօսիր⁽²⁾ այն վճիռ ու անթերի ժողովներու մասին՝ որոնք ի պատիւ ամենասուր Երրորդութեան զուարթեցան։ Եթէ իրօք մեծարելիք անոնց լիակատար հաւատքն որոնց անուանողը կը ճշտեմ, Քաղկեդոնի նորաձեւութիւններով կարկանդակ չէիք դնել անոր լայն հաւատքին, և նմանելով Եփեսոսի աստուածընկալ հայրերուն, այսինքն՝ մի որոյի գաւառներով, բարեպաշտ հայրերու հաւատքին հետեւած կ'ըլլայիք։ մինչդեռ անոնց հակառակ ըլլալնիդ բացայայտ է բոլորովին։

Կարգն եկաւ խօսելու ձեր այն ճարտարաբանութեան մասին՝ որ չափէն աւելի ծաղրալից է, երբ կ'ըսէք թէ կարօտ չէք Խորասանիկ ու Ատրպատիճ կանոններու և վարդապետութեան. սակայն ըսած-

նիդ ամբողջ սուտ է, և ո՛չ թէ մասամբ միայն։ Վասնզի Խորասանիկը, երբ առտուն ելլէ՝ կը լուսացուի, և կը կարծէ թէ բոլոր գործած ազատութիւնները մաքրած կ'ըլլայ։ Դուք ալ բողոքնոց երթալէ վերջ՝ բաղնիքի մէջ կը լողնաք, ու անոնց պէս մաքրուած կը կարծէք ինքզինքնիդ. ուստի և անխտիր կը մօտենաք տէրութեան մարմին, ինչ որ դատապարտուած է աստուածային պատգամով։ Իսկ Ատրպատիճները, որովհետեւ չեն գիտեր՝ թէ տարակոյր խախտուածն է հաւատքին, բազմաստուածութեան մէջ կը տարուբերին փոփոխամտութեամբ, ինչ որ ձեզի համար ալ կրնայ բուռի ճշմարտութեամբ, ու արցունքով. վասնզի ո՛չ միայն չէք զաղբիւր պղծաբար ալիկոծութեամբ շփոթուիլ, այլ և հաւատքի նոր օհմաններ չինելով չէք գոհանար։ Ազա ուրեմն ստութիւն և մեծ սնդղութիւն է՝ Խորասանիկներն ու Ատրպատիճները բամբասել, քանի որ չէք կրնար ուրանալ թէ այս աշխպէս է...։ Ոչ նուազ դարմանք պիտի պատճառէ ձեզի մեր տալիք պատասխանն ալ ի մասին ձեր այն խօսքին՝ թէ մեր թեթեւեղ տառած բանը ծանր ու անտանելի գալով ձեր նուաստութեան, լալով ու ողբալով փութացեր էք տեղեկութիւն տալ թաղապետներուն։ Արդ՝ քան մը ա՛յն ատեն ծանր կը թուի՝ երբ մարդ իրաւունք ունենայ. բայց մէկզի թողուլ իր անձին որք, որ ամենէն սաստիկն է, և ուրիշներուն վրայ լալ՝ վերջին ծայր անմտութիւն է։ Պէտք է որ դուք ձեր աշխարհը ողբաք թախծալից ու անմխիթար սուգով. վասնզի անթիւ ազանդներու տարբերութիւններով ճեղքուած ու աղմկուած ըլլալով՝ ո՛չ միարանելու և ո՛չ ալ զիջանելու⁽¹⁾ միտքն ունիք։ Արդ՝ եթէ մէկը չի գիտեր կամ չի կրնար իր տան վերահացութիւնն ընել, ինչպէս իրմէ աւելի մեծերուն կը համարձակի հրապարակաւ հրամաններ տալ ճոռոմարանելով. չէ՞ մի որ ամենէն կը խայտառակուի, ու նեղ դուռի տեղ թշնամանքի լայն դուռը կը բանայ...»։

Չուզելով աւելի երկարել, և զանց ընելով սոյն թուղթին վարդապետական մասը՝

(1) Տղադրին «ցածնուլ» է կ'առաջարկենք կարգաւ «ցածնուլ»։

(1) Կը թուի թէ բառ կամ տող կը պակսի հոս. բռնի կ'ուզուի, անոնց օգտուողիւր կամ գետապետութիւնը։

(2) Մենք կ'աւելցնենք այդ բառերը բնագրին վրայ՝ որ թերի է լատ իմաստին. ի գէպ է հասկընալ աշխպէս. ինչո՞ւ Հայրերուն անունները կուտար, բայց զանց կ'ընէք եւեմ ժողովներ յիշելու։ Անմխիպապէս յաջորդող զի թէ ճառեցելոյդ խօսքը ուղղելով և կարգալով զի եթէ ճառեցելոյդ՝ ըստ այնմ թարգմանեցինք. նաեւ հետեւալ նախադասութեան մէջ գրադարական վրիպակով մուտ գտած ոչն ալ ընելով։

որ մեր նիւթէն գուրս կը մնայ արդէն, անգամ մըն ալ կը կրկնենք մեր կարծիքը՝ թէ Վրթանէս Քերթովը, Տեղապանը բոլորովին տարբեր անձ է «Հայոց Շարսաղար», «Քչկան որդի», երբեմն ալ «տերանց նուր»

րակ» տխուրոսները կրող հայ իշխանէն, որ եղբայրն է Սմբատ Մարզպանի, և «Վարդապետ» յատուկ անունով պէտք է ճանչնալ զինքը մեր պատմութեան մէջ, Ե. Ե. Դ.

ՄԱՆԴԱԿՈՒՆԻԻ ՃԱՌԵՐՈՒՆ ՄԷԿ ՆՈՐ ՁԵՌԱԳԻՐԸ

(Ճար. ՍԻՈՆ, Թիւ 8-9. 211 էջ)

	Տպագիրը	Ձեռագիրը
	ԻՄ Ըստ	ԺԻ Ըստ
էջ 156 ա.	3-4 բազում կերպարանք են պատուհասից սպառնալեաց Աստուծոյ զոր յօգուտ և ի գթութիւն մեզ մատակարարէ.	բազում պատուհասք և սպառնալիք են յԱստուծոյ զոր յօգուտ և ի գթութիւն մեզ մատուցանէ
» — »	7-8 և յանցանք ինչ յանցանիցեմք	և յանցանս մեղաց ինչ զործիցեմք
» — »	18-19 Ապա եթէ զայս ևս արհամարհիցեմք, և ոչ փութանայցեմք	Ապա եթէ յաճախիցեմք ի մեղան, և ոչ փութայցեմք
» — »	25 հաշտեցուցանել զնա ի ձեռն խրատոյ գաւազանին	հաշտեցուցանել զԱստուած. ի ձեռն խրատոյ գաւազանին զգլխացուք
» 157 »	7 ի չարիսն յոլովիցիմք...	ի չարիսն զառնայցեմք
» — »	18 բանայ չարաշար յոլովութեամբ յապականութիւն	բանայ սաստիկ յոլովութեամբ չարաշար յապականութիւն
» — »	28 «և շատ ևս տարածամ ննջեցեալք»	և շատ ևս այն են որ ննջեցեալք իսկ իցեն:
» — »	31 յետ այնորիկ	յետ աստի փոխելոյ
» — »	38 նշանակիչ է	նշանակ է
» — »	39 Ահա ջրհեղեղն համայն աշխարհի՝	Ահա հանդ բարկութիւն որ (՝) ջրհեղեղաւ ամենայն երկիր, նշանակ ողորմութեանց ի մեռելոց (՝) և ոչ բարկութեան
» 158 »	1 նշանակ էր ողորմութեան և ոչ բարկութեան	կորեան և կործանեցան կայծածականց
» — »	11 կործանեցան ի ձեռն հրացան կայծականց	կորեան և կործանեցան կայծակամբ հրոյն
» — »	13 բանտարկելեալք էին յամենայն զաղրութիւնս	կապեալք և պարտաւանդեալք էին յամենայն զաւրութիւն (՝) մեղաց.
» — »	ընչաքաղց և օգտաժողով էիք և կամ ի լրութենէ հացալիցք և մարմնապարար յափրութեամբ յուսացեալք ինչ մոռացայք...	ընչաւէտք և արծաթաժողով լինէիք, և կամ ի լրութենէ կերակրոց և ըմպելիաց յգլխացեալ մոռացայք...
» 159 »	6 զպատուս եկեղեցոյ չարակնեն	զպատուս եկեղեցոյ արգելուն
» — »	7-9 և զընտիր ընտիր խաչանց, զկալոյ և զհնձանի անձանց իւրեանց չարակնեն... և զխոտանն և զանօգուտն տեառն մատուցանեն	զընտիրս խաչանց ոչ մատուցանեն Աստուծոյ, այլ զանարգս և զվրտիսս. նոյնպէս զանաջաւորս ի կալոցն և ի հնձանէն ոչ մատուցանեն
» — »	12 անիծեցաւ	«յալե» և Ձեռնաբլբլ
» — »	14 ընդվայրած լիզուօք	զլիզուս ընդ վայր ամենով
» — »	17 երկնաւոր սուրն չողացցի ի շըրթունս նորա	երկնաւոր սուրն չողացցի ի վերայ նոցա, սատակել զնոսա

- » — » 19 և ոմանք յորկորստութիւնք ապականեալք
- » — » 39 զնորա մկրտութիւնն
- » 160 » 26 «ի հրապարակս անէծք եղիցին . . .»
- » — » 33 և ոմանք զվաճառս ճշդեն և կրսկծեցուցանեն զսիրտս զնորացն, չհայելով արդարակշիռ վաճառոցն
- » — » 38-39 և կշիռ արդարս ոչ ստանան, այլ առնեն փոքր և մեծ ի խարէութիւն և ի զրկումն բազմաց
- » 161 » 4 զհամբարս ապականեն
- » — » 18 ի պահասամտաց և յաներկիւղածաց Աստուծոյ
- » — » 19-24 թէ պէտեւ ոչ պոռնկութեամբ . . . կարծիս տան :
- » — » 29 այլ խաւ և շնոգ վայրագնաց թողուն
- » — » 32 մարդահանայ և աչք վաստակօք
- » — » 36 որք Քրիստոսի հաճեցան հաճոյ լինել . . .
- » — » 39 պնդեն առ ի մարդկանէ
- » 162 » 2 ընդ որոց
- » — » 5 գործելին թշնամանի
- » — » 11 այլ ըստ սովորութեան և . . .
- » — » 14 և անձանց ամենայն յօժարութեամբ :
- » — » 28 ակն կալով
- » 163 » 5-6 և ուղիղ ճանապարհին խնդիր աբարէք
- » — » 17-18 սոգոմապէս պանծանալ . . . նինուէարար ապաշխարել
- » — » 26 պահեցեն :
- » — » 31 մի ինչ զարմանաւոր յղփութիւն խնդրէք
- » 165 » 6-7 մեծ խորհրդին . և յերկուս վարեալ միտք իմ ձփին . . .
- » — » 12 այլ ընտելական սովորութեանն
- » — » 16 իրրեւ զգոյցն ինչ
- » — » 25 որ հեռանայ ի մարմնոյ և յարենէ Քրիստոսի . . . որպէս յաւել ևս զամէնն
- » 166 » 2 զախտ սատանայական
- » — » 4 հոգի տեսան վերացաւ
- և ոմանք յորկորստութեանէ ապականեալք և ի գետութիւն արբեցութեան անառակին
- զսուրբ մկրտութիւնն
- հրապարականէ՞ծ եղիցին
- ոմանք զվաճառս ոչդեն՝ զընկերն ճշդելով, և ցաւեցուցանեն զսիրտ զնաւագն
- և կշիռս արդարս ոչ ստանան և զկապիւնս ուղղորդս ոչ գնեն
- զհամբարս խոտոց ընկերին հրդհհն ի պահասամտաց երկիւղածաց Աստուծոյ
- Այս Գործքն Գեղ Զեռնէն Եւնի. թէ պէտեւ ոչ պոռնկին, սակայն հանապաղ մեղանչեն առ ամուսինս իւրեանց . որք ի նախանձուէ քիւնան(ան), հալին և մաշին, որպէս և ասէ՝ թէ «վայ որ նմանեցուցանէ զանձն ի կերպարանս պոռնկի, և եղիւկ որ կարծիս տայ ի չար գործսն .
- այլ անխրատս և ընդվայրագնացս թողուն
- մարդահանութեամբ և տու աչս վաստակելով .
- Ահա Եւնի, ջանան և մարդկան հաճոյանալ
- պնդեն ի ցոյցս մարդկան
- ընդ որս և գործին թշնամանի
- այլ ըստ սովորութեան իմն . . .
- Ահա Գեղ Զ. Եւնի, մերձենամք ի փառաբանութիւնս Տեսան
- անսալով
- և զուղեղ ճանապարհի զհետ երթալք
- Սոգոմայեցուց նմանութեամբ պանծալ . . . նինուէացոց նման ապաշխարել
- պահեցեն զհրամանս Արարչին :
- մի ինչ զմարմնաւոր լիութիւնս խընդրիցէք
- ձառ ԺԴ
- մեծ խորհրդոյն . և յերկուց վարանաց միտք իմ ձփին . . .
- այլ ըստ ընտելական սովորութեանն իրրեւ զգազան(ւ) ինչ
- Կեռնէն, ի ճամբարս կենացն հեռանայ, որպէս յաւել ևս զայս իսկ(ւ)
- զաղտ սատանայական
- հոգի տեսան, ասէ, վերացաւ
- Ե. Ե. Դ :

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

Լ Ե Ն Լ Ո Ց Ե Ն

Ունայն ու բիրս էր հոգին.
Ան վիճին մէջ կը տեսնէր լոկ
Սասկութիւնը տառապանին,
Կամ աղէտին զարմանքն անհոգ.

Արուեստն, անոր տիպն է՛ն յրասակ,
Զոյգ մ'ըզգացումն այս կը ցուցնէ
Երկու շրջան տիպարի տակ
Մօր մ'եղած որս վրէժաց դըմնէ.

Մին՝ ծեր դըժտոն է Տրովայի.
Զարկեր է սուրն որդիքն անխնայ.
Կը հաչէ այդ սուգն ամենի,
Ու ծովերին վրայ կ'ռնայ.

Ափումնին վրայ կ'վազէ վեր վար,
Փրփրոտ ալեաց դէմ կ'ծայրիլ բուխ,
Կը կաղկանծէ վայրագաբար,
Շուն իրական, իննաշայտակ.

Միսը, նիփէն, որ, շրմբումն,
Կը տեսնէ աչն աներեր,
Գեղեցկաշար սալաբերուն.
Զակըներն զոր դիմ են սպաներ,

Կսպառի շունը շրմբանց վրայ.
Կը մեռնի խօլ շարժմամբ մ'յանկարծ.
Ա՛լ մարմարիոն մ'է անըզգայ,
Զես զիտեր հոն ուսկի՛ց բերում.

Թրգմ. Թ. Ե. Գ.

Քրիստոնէական վիճն է անհուն,
Ինչպէս մարդուն սիրն իննին, ան
Կը տառապի, յետոյ, խոնուն,
Կ'տանի յառաջ, լուռ, իր համբան.

Գողգոթայի վրայ կանգնած,
Արտասուալից, անմրումն, ո՛հ
Մայր մըն է ան ալ սրտազգաց,
Բայց ինչպիսի մայր ի՛նչ որդույ.

Կը մասնակցի ան ցանջանին,
Որ կը վրէկէ ազգերն համայն,
Զոհին տալով գորովագին
Կարեկցութիւնն իր անսահման.

Եւ զի ամէնն իրեն որդի
են, աշխարհի՛ վրայ համօրէն
Ամբողջ իր գուրը կը յորդի
Իր սրտի եօթը վէրերէն.

Ա՛խ, ի՛ր փառին համար, երբու
Բացուի երկինք օր մ'լայնօրէն,
Անոնք որ հեզ՝ հաւատաւոր՝
Բարի եղան, հեռու Զարէն,

Անոնք Սիոնի բլրին վրայէն
Պիտ' վերբեւեմ երանաւէս,
Վերափոխման բացած համբէն,
Գէպի վերին բերկրանքն յաւէս.

ԲՈՒՎԱՆՆԵՆ

Մ.Ա.ՅԻՐԱԿԱՆ ՍԻՐՏԵ

Անհատանկի հրեշտակը սրտ մը ծնոյին՝
քնարաց եւ ժպտուն՝ մոռեցին տներ մտաւ,
Հոն երած էին քաղմարիւ ազգականներն ու
քառակաւները երկեսաւարդ ենեղեցեալին որ կը
հանգչի ծաղկաւախոտ անդրոյնի մը վրայ,
խաւքաւ մազերը նախաին շուրջ տանիւն
սաղաւարտի մը պէս: Անոր խոնկի գոյն ձեռ-
ները խաչածէ էին, ու գեղին վրայ արեւին
ոյսը որ քառիչ կարմիր փառադոյրէն կը քա-
փանցի, անոր գիծերուն կուսար անորոտեւե
մտախոյի մը երեւոյթը: Բայց տունին մէջ կու
լային շատեր:

Անհատանկի հրեշտակը իր ծնոյն աշխարհ
ամեն միկուն սիրտը կը խոցի, ցոյցող ար-
իւնը հաւաքելով հոգի՝ քրծուած քաժակի մը
մէջ: Բայց վերերը շուտով կը գոչուին եւ
անոնցմէ հոսող արիւնը՝ որ սուր կը, կը ցաւ-
փի ստանց հեծք մը ձգելու քաժակին մէջ:

Հրեշտակը կորցաւ տանիքին սիրտը խոցո-
ւեց, ու իրաւեանքը տեսաւ որ մի՞նչ է իսկ
արիւնի տղոյն կաթիլ մը չի մնացած քաժա-
կին խորը, քոսոր փառքի մը քերքին պէս:

Բայց միշտ լացողներ կային, եւ շատերն
դիմէին վրայ կը յայտնուէր վիշտը տարօրինակ
արտայայտութեամբ:

Ան բոլոր սենեակներէն անցաւ, ու միա-
ւտեւ անկիւնի մը մէջ տեսաւ գոյիւր ծուռ-
կերուն վրայ՝ անոր պէս խաւքաւ, մեռելին
նշանաւոր: Հրեշտակը մօտեցաւ տախտակաւոր,
իր հոգիին անդրադարձումը տեսնել կարծելով:
Բայց անոր սիրտէն ալ միայն սեւ արիւն ցոյ-
ցեցաւ: Ան շատ գեղեցիկ էր, եւ անոր այն-
րուն մէջ որոնք շատ կապոյտ էին եզրաշտի
երկինքին պէս, Յոյսը, կեանքին անաւանան
սիրը կը ժպտէր...

Անհատանկի հրեշտակը ճանցաւ մեռելին
հայրը որ նստած էր սնարին մօտ: Անոր աշ-
խարհը կարծես չէին լացած երբեք: Բայց մոխ-
րագոյն մազերը խորշումաւոր նախաին վրայ
կ'իյնային տախտակաւոր ունայն պակսին պէս: Հր-
եշտակը հպեցաւ հայրական արիւն իր հեղին
սրտով: Արիւնը բոլորովին վարդագոյն չէր,
շուտով չի ցաւեցաւ, եւ անոր կարմրափառ
գոյնը կարծես քափանցեց անօրին մասնիկնե-
րուն: Ինչպէս քուրումներ կան որոնք արաքիկն

ծախիքներէն կը փախչին իրենց հոգիին տա-
խտակը ձգելով անոնց մէջ, եւ երբ այնչա
դասարկ են տրուակները, դեռ երկուր ժամանակ
անոնց շուրջ կը յաժի փաղքաւտ գինովութիւնը
ծաղիկներուն...

Անհատանկի հրեշտակը չէր տեսած միեւն
այն տան պատու կիւն մը որ այնքան փոք-
րիկ էր. պզտիկցած, պզտիկցած իր սգաւոր
տառապանքին մէջ: Մօտեցաւ: Կիւնը որ մայրն
էր, վերցուց հրեշտակին իր արտաւարտող աշ-
խարհ որոնք ժպտեցան յանկարծ... Սալը զար-
նուած էր արիւն ու վերին արիւնը կը բոլորէր
այնքան շատ կարմիր, այնքան վարդագոյն ու
վիշտ որ երբ հրեշտակը քնարացորին կը հե-
ռանար, անոր ծնոյն մէջ հոգի քաժակը ան-
մահական կարմիր շուշանի մը կը նմանէր...

Ու ցաւագին հրեշտակը, հոգեգնացող քեր-
տելով երբ երկինքին պատշաճը դարձաւ, եր-
կանց որ մոռցած էր հրեղին սրտը մօրը սր-
տին մէջ...

Դանիթի

ԱՐՄԷՆ ԵՐԿՍԹ

Մ.Ա.ՅԻՐԱԿԱՆ ***

Ըստ որում միտքը մեր տալանով, միտքովով
Անքիւ աղիւններով չի հ տանն տանն:

Ըստ որում այն քանակ՝ գոր կը կապենք միկանց
Կը փախչին, կը փրփին:

Ըստ որում մեր հայրեր ու մայրեր զայնին հոն՝
Ուր անհեթա էտեւեհէ պիտի երթանք միկ օր:

Ըստ որում մեր անոյ՝ սիրտունը զաւակներ
Մեզիկ յառաջ մտնան:

Ըստ որում այն հողը՝ ուր գոյիւր խոնարհած
Կը քրքաւ այնքան յարգաւոր արցունքով,
Իր տակն ունի արդին մեր զարմի արմատներ
Ու նա էլ ծաղիկներ:

Ըստ որում սիրելեաց արձակած ծայրերուն
Սիրտով իրենց կողմին կը խառնեն իրենց ծայր:
Ըստ որում նոյն իսկ մեր պատշաճներն այս օրուն
Լի են հին տներներով:

Ըստ որում հոգեգնացող հիպոստան պատմել
Ճախն յորդիլ զեղուչն ալ կ'զգանք անպատշաճ:
Ըստ որում կեանքը մեր անօր մ'է՛ չեցեղն
Կամ պարսպին անհնար,

Ըստ որում կենսակի մեջ որչափ երբանք յառաջ
Ա՛յնքան ստուերներու մեջ կը ծիլին մըին.
Ըստ որում խաբէրայ յոյսը ա՛յ ասկի ետ
Ըսեցիք սոս չունի.

Ըստ որում ժամացոյցն երբ ժամը կը զարնէ
Վաղուան համար քան մը չխոսանար մեզի.
Ըստ որում ա՛յ ճամբան մեր հանդիպածներին
Ոչ մեկը ժամօր է մեզ,

Միտքդ մեր այս կենցաղին հետացուր.
Բու քոյր երազանք հոս ա՛յ գործ չունենան.
Բու մարգրիտ հիմայ մեր կոնակաց մեջ չի.
Ճամբայ մերինը չի:

Երբ գիշերն երկնի վրայ չես տեսնէր աստղեր
Ծովերու կոնակաց մեջ եկուր ու օրօրու՛.
Դիշերը ֆոգարկում է մահու համանման.
Կոնակներն ալ աղի են ճիշդ ծովու նման:

Աստերն ու անդունդ խորհուրդ մ'ունին քա-
Ռուն մեջ քափակեցի ոչ միկու հնար է. [խոն
Աստուած հրամայած է անոնց լուրջին
Միջեւ որ հասնի ժամն անոնց յայտնելուն.

Ուրիշ աշխարհի ի գո՛ւր, այս անհամար ական
Ջանացած են խորերն սուգուիչ ու սրտեղ.
Ուրիշ աշխարհի հիշելով այդ խորանդունդ երկինք՝
Լեզուած են ստուերով:

Դուն այս գիշերային աշխարհին հանդարտիկ
Մշտն համար խնդրէ՛ դիւր, խաղաղութիւն.
Խնդրէ՛ կարիք մը այդ սափորին, ու երգ մը
Այդ նուազանհանդիսին:

Դուն միս կիներուն վերեւն սառաւնէ՛,
Աղուոր աշխարհ յաճին հոգիներու կայան
Եղող երկնից, նաեւ գերեզմանաց կայան
Եղող երկրի միջեւ:

ՎԻՔԹՕՐ ՀԻԿԿՕ

Թարգ. ՄԵՍՐՈՊ ԴՈՒՊՍԵԱՆ

ԺՈՂՈՎՐԴԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

1. ԲԱՆՏԸ

Այժմ յառաջ բերենք այդ գրոյցներէն մէկ
քանին. պիտի տեսնենք թէ անոնք բարձր
խաչակական ձգտումներ կը պարունակեն:

Բախտը ինչպէս մեր, նոյնպէս և ու-
րիշ ժողովուրդներու հաւատալիքներուն
մէջ մեծ տեղ մը բռնած է: Բախտին գա-
ւառանքը մեր ժողովուրդին մէջ մեղկա-
ցուցիչ է, ուրիշ բառով՝ մեր ժողովուրդը
չի սպասեր որ մինչդեռ ինքը անգործ կը
նստի, կրնայ յանկարծ իր վիճակը բարւա-
քիլ բախտին մէկ բարեբաւասիկ շնորհով.
Ընդհակառակն կը դառնի որ ամէնէն գե-
ղեցիկ, նպատաւոր բախտն իսկ անօգուտ
է, եթէ մարդ չկարենայ իր զատողութիւ-
նը գործածելով՝ օգտուիլ գիտնալ: Պատ-
մեմ մէկ երկու գրոյցներ այս մասին:

Բախտ գրողը: Անյաջող երկրագործ մը
կ'երթայ իր բախտը բանալ տալու բախտ-
գրողի մը. ճամբուն վրայ կը հանգիայի
(1) գայլի մը որ ինքն ալ անյաջող կը
յանձնարարէ իրեն որ իր բախտն ալ բա-
նալ տայ, (2) մեծ ձուկի մը ջուրին եզեր-
քը, սա ալ կ'ուզէ գիտնալ թէ երբ և
ինչպէս պիտի ազատի իր գլխու ցաւէն,
(3) որբւայրի մը, որ կ'ուզէ նմանապէս
իր բախտը բանալ տալ: Վերջապէս երկ-
րագործը կը հասնի բախտ-գրողին որ ա-
լեհեր, պատկառելի ձերուին մըն է, նըս-
տած իր բախտանդրական արհեստին գոր-
ծիքներուն մէջ: Երկրագործը կարգաւ կը
պատմէ իրեն եղած յանձնարարութիւննե-
րը. ձերուինն կը պատասխանէ երկրա-
գործին թէ քու բախտդ է գանել արտիզ
զուխը թաղուած ոսկելից աման մը. թէ
այրիւն բախտն է ամուսնանալ, ձուկինն
է՝ դուրս նետել բերանէն թանկագին աղը
որ կը գտնուի իր բերանին մէջ, գայլինն
է՝ բռնել, յօռտել անխելք մարդը որուն
կը հանգիայի: Երկրագործը կը դառնայ,
կատարելու իրեն ըստածները, կը մերժէ
հարուստ կնոջ ձեռքը, չ'առնէր աղը գոր
ձուկը դուրս նետած է բերանէն, իսկ գայ-
լը կը յօռտէ անխելք երկրագործը որ չէ
կրցիր օգտուիլ իր ոտքը եկած բախտէն:

2. ԽԵԼԻՔ ՈՒ ԲԱԼԵՏ

Խելքն ու բախտը իրարու հետ կը դի-
ճին, իւրաքանչիւրը կը պնդէ թէ մարդ
իրեն միայն կը պարտի իր յաջողութիւնը։
Վերջապէս կը համաձայնին որ ժամանակ
մը իրարու գործի չխառնուին։ Գիւղացի
մը արտը հերկած ժամանակ աման մը տա-
կի կը դանէ, կը չուարի թէ ինչ ընէ, կը
մտածէ զայն տալ դատաւորին որ այդ
միջոցին ճամբայէն կ'անցնի, բայց խելքը
գլուխը կուզայ, ուստի չի տար զբամբէ և
կը հարցնէ դատաւորին. «Այս երկու եզ-
ներէն ո՞րն է աղէկը», դատաւորը բար-
կացած կը մեկնի։ Յետոյ դարձեալ կը
խորհի թէ ինչ ընէ ոսկին։ Իրիկուն
դարձեալ կ'ուզէ յանձնել զայն նոյն դա-
տաւորին որ կ'անցնէր։ Գարձեալ խելքը
գլուխը կուզայ, ուստի կ'ըսէ անոր. «Ան-
տուան վարածս չաա է թէ իրիկունս։
Իրիկունը տուն կը դառնայ, կիներ կը հաս-
կնայ որ ամանին մէջ բան մը կայ, կը
բանայ կ'անէ ոսկին և տեղը կը դնէ քար
մը։ Մարդը անհանգիստ կ'որոշէ երթալ
ոսկին նուիրել դատաւորին. երբ ամանը
կը բացուի, կը տեսնուի միայն քար մը,
ուստի խորհութիւն ընելուն համար բանտ
կը գրուի։ Մարդը բանտին մէջ ձեռք-
բովը շարժում մը կ'ընէ ըսելով միանգա-
մայն. «Ամանը այսքան էր, բերանը այս-
քան, փորը այսքան, մէջի ոսկին այսքան։
Դատաւորին կը պատմեն թէ բանտարկեալը
ձեռքերովը բան մը կը չափէ, կանչել տա-
լով կը հարցնէ մարդուն թէ ինչ կը չա-
փէր, մարդուն խելքը գլուխը կուզայ,
ուստի կ'ըսէ. «Ես կը չափէի, գլուխդ
այսքան է, վիզդ այսքան, փորդ այսքան,
մօրուքդ այսքան, ու կ'ըսէի. զո՞ւն մեծ
ես թէ մեր մօրուքով այժմ։ Դատաւորը
կը հրամայէ որ բանտարկեալը կախուի։
— «Ձիս մի՛ կախէք, ճշմարտը կ'ըսեմ.՝
կախազանէն վար կ'առնեն բանտարկեալը
որ կ'ըսէ. «Հաւատացէք որ եթէ չուանը
չհանէիք վիզէս, պիտի խղզուէի, ահա
ճշմարտութիւն։ Վերջապէս մարդը կ'արձակ-
ուի։ Այն ատեն բախտն ու խելքը կը մի-
արանին ըսելու, «Բախտը խելքով, խելքն
ալ բախտով կրնան մարդը մարդ ընել։
Այս գրոյցը ցոյց կուտայ բախտէ աւելի
անձնական ճիգի, խոհուն մտքի հարկը՝

զարգանալու և բարձր դիրք մը զբաւելու
մէջ։ Այս միւսնոյն բանը կը հաստատէ հայ
տուած մը. «Թէ ջանք ունիս, բախտը ինք-
նին կուզայ քեզի»։

3. ԱՄԵՆԱՅՆ ՍՈՒՐԲԳ

Հայ գրոյցներ իրենց մէջ կը պարու-
նակեն սա սկզբունքը թէ գործ մը այն-
քան լաւ կը կատարուի, որքան յանձնը-
ւած է անձնական պատասխանատուու-
թեան. ահա գրոյց մը որ ասիկա կը հաս-
տատէ։ Ժամանակաւ պառաւ կին մը կար
որ կը բնակէր առանձին խրճիթի մը մէջ.
ուներ այժմ որ իրեն կը հայթայթէր թարմ
կաթ, բայց ոչ ոք ուներ որ խնամք տա-
նէր այժմին. ինչ ընելու էր, վերջապէս ու-
րօշեց ընելիքը. կը զրկէ այժմ մացառուա-
րածելու, միւսնոյն ժամանակ կը խնդրէ
Ս. Յովհաննէսէն խնամք տանելու իր այ-
ժմին. իրիկունը այժմ խրճիթ կը դառնայ
հանգիստ և ապահով. յաջորդ առտու կ'ա-
ղօթէ. «Վ Ս. Կարապետ կ'աղաչեմ, պաշտ-
պան եղիր այժիս. այսպէս ամէն առտու
նոր սուրբի մը պաշտպանութիւնը կը խըն-
դրէ իր այժմին համար. բայց իրեն ծանօթ
սուրբերու ցանկը կը սպասուի, ինչ ընելու
է. յաջորդ առտու կը զրկէ դարձեալ այ-
ժմին, բայց այս անգամ կը խնդրէ որ բո-
լոր սուրբերը պաշտպան ըլլան իր այժմին.
պառաւ ուրախ է, մէկի տեղ բոլոր սուր-
բերը ունի պաշտպան իր այժմին։ Իրիկունը
այժմ ետ չի դառնար, որովհետեւ մինչ բո-
լոր սուրբեր հաւաքուելով կը խորհրդակ-
ցին ընտրելու իրենցմէ մէկը, կատարի
գալ մը օգուտ քաղելով՝ կը յարձակի և
կը յօշոտէ այժմ։ Այս անձնական պատաս-
խանատուութեան գաղափարը շեշտուած
է նաև երկու առանձնելու մէջ (1) Քառա-
սուն սուրբի աղօթքուս, միայն մեկ Աստուծոյ
կ'աղօթեմ. (2) Կոմնիլ կերեւե՛հ ընկերութեան
արքի։

4. ԱՍՏՈՒԱՆ ՏՈՒՈՂԻՆ ԿՈՒՏԱՅ

Դիտութիւն, ոգորմութիւն ջերմապէս
յանձնարարուած է բազմաթիւ գրոյցներու
մէջ. ևս միայն երկու հատ պատմելով
պիտի բաւականանամ։

Երկու ընկերներ կը ճամբորդեն, նախ

մէկուն հացը կ'ուտեն, բայց երբ երկրորդին հուզայ կարգը, կը մերժէ իր հացէն ընկերոջը տալ. այս վերջինը, անօթի և խեղճ, կ'երթայ գիշերելու փրած ջաղացքի մը մէջ. մեծ կ'ըլլայ իր սոսկումը, երբ կը տեսնէ արջու մը, ազուէսի մը և գայլի մը ջաղացք մտնելը, կը յաջողի պահուելով, և ահա այս անասունները կը սկսին պատմել իրենց ջանքերը: Դայլը կը պատմէ թէ կը ջանայ ուտել գիւղացիի մը գոռնուկը, բայց սեւ չուն մը, միշտ արթուն կը հսկէ արգելք ըլլալով իր նպատակին, թէ այս գիւղացին շատ դրամ կը շահէր, եթէ երթար բժշկել թագաւորին տղան այդ սեւ չունին արիւնոջը: Ազուէսը կը պատմէ թէ քղիկ մը օսկի թաղած է ծառի մը տակ: Մարդը կ'երթայ կատարելու իր լաւածները, և շատ կը հարստանայ: Անպօք ընկերը տեսնելով միւսին լաւ վիճակը կը թախանձէ որ պատմէ իրեն՝ իր յաջողութեան գաղտնիքը: Խնդիրքը կ'ընդունուի. ուստի կ'երթայ նոյն ջաղացքը իր բախար փորձելու, բայց անասունները կը գտնեն զինքը և կը յօշոտեն ի պատիժ իր անզօքութեան: «Հացդ ընկերոջդ կը խնայես»:

5. ԵՐՈՒՍԱՂԱՅԻՄ ԴՈՐԻՆ ԳԱՅԻՐ ԶԷԹԷ ՄԵՆՔ

Բարեպաշտիկ ծնողք մը ունի միամօր գաւակ մը, զոր կ'ամուսնացնեն. հայրը շատ զթաժ, տնաշէն և բարեպաշտիկ է: Սը մը այս հարսնուկը զրացիին տունը կ'երթայ, և կը հասկնայ զարմանքով ու ցաւով թէ իր զրացին, աղքատ ու խեղճ, սանին մէջ ոչխարի գլուխ մը կ'իփէ՝ չըկրնալով առնել զառնուկի միւս: Հարսնուկը անմիջապէս տուն կ'երթայ, գառնուկ մը կը բերէ և կը յանձնէ իր աղքատ զրացիին: Հարսին կեսուրն ու կեսօրը կը մեկնին երուսաղէմ ուխտի. ճամբան զարմանքով կը տեսնեն իրենց հարսը որ իրենցմէ առաջ անցած երուսաղէմ կ'երթայ. կը փութան ետէն հասնիլ, բայց չեն յաջողիր: Կ'երթան երուսաղէմ, հոն ալ տաճարին մէջ սեղանին մօտիկը զարձեալ կը տեսնեն իրենց հարսը, քանիցս կը փորձեն մօտենալ և տեսնել հարսը, չեն յաջողիր. ի գո՛ւր կը սպասեն տաճարին դուռը որ տեսնեն զայն: Կը զառնան ե-

րուսաղէմէն, կը սկսին յանդիմանութիւններ տեղալ իրենց հարսին գլխուն որ անհրաժեշտ երուսաղէմ դացած էր. բայց կ'ապացուցուի որ հարսը երուսաղէմ դացած չէր. այն տուն իրենց հարսին բարեպաշտութիւնը յիշելով կ'ըսեն. «Երուսաղէմ զո՞ւն զացիր չէ թէ մենք»: Այս զրոյցը շատ բարձր բարոյական մը կը պարունակէ. զթութիւն, ողորմութիւն շատ աւելի մեծ արժէք ունի քան թէ ուխտագնացութիւն. թէ զթութիւն, ողորմութիւն շատ հաճելի են Անոր որ ողորմութիւն կամի և ոչ զգոհ»:

Աւելի զարմանալին կայ: Կարգացած էք Ռուս իմաստասէր-ընկերաբանին մէկ վէպը, կոչուած Երկու Ռիխսագեններ: Նպատակ չունիմ զայն ներկայացնել իր ամբողջութեան մէջ: Էֆրիմ Շէվէլէֆ և Էլիզէ Պետրով ճամբայ կ'ելլեն երուսաղէմ ուխտի երթալու. Էլիզէ շեղելով իր ճամբայէն՝ կը մտնէ սովատանջ տուն մը, զոր կը փրկէ ստոյգ մահէ իր զրամական օգնութեամբ, կը հրաժարի երուսաղէմ մտնելու նպատակէն և կը զառնայ իր երկիրը: Էֆրիմ երուսաղէմէն զառնալով՝ կը պատմէ Էլիզէին թէ գիւղացիները՝ որոնց օգնած էր ինքը, տեսած էր զո՞հ, զուարթ և երջանիկ, և կը սորվի թէ Աստուած այս աշխարհիս մէջ ամէն մարդու կը պատուիրէ կատարելու իր պարտականութիւնը մինչև մահ՝ սիրով և փափաքով: Հայկական զրոյցը և ուսուականը ունին զարմանալի նմանութեան կէտեր, որոնց պիտի դառնանք քիչ յետոյ: Առաջինը ստեղծագործումն է մեր ժողովուրդին մշտնջենի, երկրորդը՝ յացումը մեր զարուն նշանաւոր իմաստասէր-ընկերաբանին: Պատիւ մըն է այս զոր կը մատուցանէ Ռուս նշանաւոր ընկերաբանը (Թոլսթոյ) հայ ստեղծող մտքին:

6. ԻՄԱՍՏՈՒՆ ԶՈՒԼԱԿԸ

Մեր փնտռելու է խկացին. բարձր գաւառն մէջ, հարուստներուն թէ ալեգարդ ձերերուն մէջ: Մեր ժողովուրդը կը գաւառի որ խկացին կրնայ գտնուիլ ամէն գաւառկարգի մէջ ալ, թէև խորունկ յարգանք ունի ձերերուն հանդէպ. միևնոյն տուն կ'ըմբռնէ թէ ձերը չէ անպատճառ խկացին. սա երկու առաժները ի վեր կը հա-

նեն ժողովուրդին հաստատ համոզումը այս մասին, Մօրտի չունիլով որ խոսքս անցնի. Մազին մեջ երև զօրոքիս ըլլայ, այծը մարգարի կ'ըլլայ: Հետեւեալ զրոյցը կը հաստատէ նոյն բանը:

Թագաւորի մը քով գեսպան մը կուգայ և անոր գահուն բոլորակքը գիծ մը կը քաշէ և ապա կը նստի անխօս: Նախարարներ, բարձր դասու մարդեր կը կանչուին մեկ-նեկու գեսպանին արարքը. ոչ ոք կարող կ'ըլլայ բացատրելու զայն: Մերութեան մէջ կը փնտռեն գտնելու այն խելացի մարդը որ կարող ըլլայ գոհացում տալու թագաւորի փափաքին: Վերջապէս փնտրողները կը մանեն տուն մը, ուր կը տեսնեն որքան մը որ կը շարժի իր մէջը օւնենալով մանկիկ մը, բայց մարդ չի կայ. տանիք կ'էլ-նեն, կը տեսնեն հոն ցորենը փութած և եղէգ մը որ կ'երկրայ փախցնելով թռչունները, դարձեալ մարդ չի կայ: Գործ կ'իջնեն, և այս անգամ կը տեսնեն ջուլհակ մը որ կտաւ կը գործէ և տեսնել մը մեքենական կազմուածքով, կտաւը գործած ժամանակ, որքանը և տանիքին եղէգը կը շարժին: Փնտրողները կարծելով գտնել խելացի մարդը ջուլհակի մէջ, կը հրաւիրեն զայն թագաւորին քով երթալ: Ջուլհակը իր հետ կ'առնէ երկու գէգ և վառնէ մը, կը ներկայանայ թագաւորին և գեսպանին առջև կը ձգէ երկու գէգերը: 'Եւտպանը' դարձեալ անխօս՝ ծոցէն ափ մը կորեկ կ'առնէ և գետինը կը փռէ: Ջուլհակը այն ատեն գետինը կը թողու վառնէ որ անմիջապէս կը կացէ կորեկները: Ասոր վրայ գեսպանը կը մեկնի: Այն ատեն թագաւորը, հետաքրքրուած, կը հարցնէ իրեն ըրածին նշանակութիւնը: Ջուլհակը կ'ըսէ թէ Գիւսպանը գիծը քաշելով թագաւորին գահուն պանը, ըսել կ'ուզէր թէ իր տէրը պիտի գայ պաշարելու թագաւորը: Վէզերը անոր առջև նետելով հասկցնել ուզեցի թէ իրենք տղայ են. այն ատեն գեսպանը կորեկ ցանկելով պատասխանեց թէ իր թագաւորին զինուորները անհամար են. ևս ալ վառնէ արձակելով ցանուած կորեկներուն վրայ՝ պատասխանեց թէ մեր մէկը կը ջարդէ ձեր բիւրաւորները: Թագաւորը և բոլոր ներկայ եղողները զարմացան ջուլհակին խելացութեան վրայ: Այն ատեն ջուլհակը ըսաւ թագաւորին: «Ո՛վ թա-

գաւոր, չմոռնաս որ քու նախարարներէդ աւելի խելացի մարդ կրնայ գտնուիլ ծառաներուդ մէջ. պէտք է մարդու տեղ դրնել ջուլհակն ու կօշկարարն ալ: Այս զրոյցին մէջ մատամբ մը կը ցոլանայ մեր ժողովուրդին ռամկավար սգին:

7. ԿՆԿԱՆ ՉԱՐԷ

Մեր զրոյցները առհասարակ կը պանծացնեն կիներ իբրեւ խանդավառ մայր, իբրեւ հաւատարիմ և սիրակցորդ ամուսին, իբրեւ եղբայրասէր քոյր և իբրեւ ազնիւ ժրքաշան և պարկեշտասուն, միւս կողմէ՝ մեր զրոյցներուն մէջ ոչինչ այնքան դատապարտուած է որքան չար կինը. թէ կինը, անպնիւ, խորագէտ ու չար, ամենէն ըզգուշալի էական է, ահա ինչ որ կը հաստատէ հետեւեալը:

Կին մը իր ամուսինին կ'ըսէ, «Ինչո՞ւ աղօթքիդ մէջ, Տէր, աղատէ զիս կնկան չարէն չես ըսեր» — Կնիկը ի՞նչ է որ, կը պատասխանէ, կնիկէն վախճամ: Կինը ուրան ամուսինը հողագործ էր, արտ կ'երթայ ու հոն գաղանարար հողին տակ տեղ տեղ ձուկ կը դնէ: Ամուսինը երբ կը սկսի հերկել արտը, ի՞նչ դարմանք, ձուկեր կը դնէ, թաշկինակին մէջ կը դնէ և իրիկունը տուն դառնալով կը յանձնարարէ կնկան որ միւս օր ձուկերը տապկած տանի արտը իրեն: Առաւօտուն ամուսինը կը մեկնի արտը: Կինն ալ կ'երթայ քիչ մը վերջ, ամուսինը կ'ըսէ կնոջը որ ձուկերը մէջտեղ հոնէ ճաշի ժամանակ. կինը կ'ուրանայ ըսելով որ ձուկ չի կայ. — Ո՛ր են ձուկերը որ երէկ քեզի տուի. ո՞ր ձուկերը կը պատասխանէ կինը. — Արտին մէջէն զրտած ձուկերս. — Կարելի բան է արտին մէջ ձուկ գտնել, ձուկը ծովը կ'ըլլայ, ջուրին մէջ, Կոխը կ'սկսի երկուքին մէջ. ամուսինը կ'սպասնայ ձեռնի իր կինը, ձայները կը բարձրանան, մօտակայ մշակները կը վաղեն, խաղաղեցնելու համար զանոնք, կինը կը պոռայ, սաղատեցէք, աղատեցէք, մարդուկս խելքը կորսնցուցեր է, ձուկ կ'ուզէ ինձմէ՞ս — Այո՛, կը պատասխանէ զայրոյցած, գտած ձուկերս, — Եւսկից զրտար — Արտին մէջէն» — Վախ խեղճ մարդուկս, խելքը կորսնցուցեր է, բռնեցէք բռնեցէք», կը պոռայ կինը աղաչելով զրտ-

նուսդ մշակներուն: Մշակները համոզուեալով որ արդարեւ մարդը խենդեցեր է, կը կապեն, կը տանին տուն և առնալ սխալներն կը կապեն և կը մեկնին, յաջորդ օրուան ձգելով պէտք եղած դորձողութիւնը կտաարել: Քիչ մը վերջ կ'ենը կը մօտենայ իր ամուսինին և կ'ըսէ. «Հիմա հասկըցա՞ր թէ ի՞նչ կ'ըլլայ եղբր կնիկէն չվախցողը» — կ'աղաչեմ կ'ըսէ խեղճ ամուսինը, քակէ կապերը, ա՛լ այսուհետեւ աղօթքիս մէջ պիտի չմտնամ ըսածդ յիշել, «Տէր, զիս ազատես չար կնիկէն»:

Չար կ'ենը դատապարտուած չեն միայն մեր գրոյցներուն մէջ, Հոմերոս սա խօսքերը ըսել կուտայ Ալամանտին:

«Մի՛ և դու ինքն քոյին կընոջդ մի՛ դէմս քաղցունոց ցուցաներ, Մի՛ և ողջոյն ըզբոյն վաղանիս ի վեր հանցես դու նմա»:

Այլ մասն մի հաղորդեցես և մասն քեզ պահես»:

Սողոմոնի սա խօսքն ալ նոյն կը հաստատէ. «Լաւ է բնակիլ յանապատի քան ընդ կնոջ անդգամի և բարկացողի և լեզուանւոյն: Եւ անշուշտ չար կ'ին մը թելադրած էր Սիմոնիդէսի հնարել պանդուխտի ճշմարիտ առածը:

Շատ երկար և ձանձրացուցիչ աշխատութիւն մը պիտի ըլլար յառաջ բերել մեր ժողովուրդին գրոյցներուն մէկ փոքր մասն խակ. ուստի կը բաւականամ այս առթիւ յնչելով քանի մը առանձնեք — ժողովուրդին իմաստութիւնը:

Բարկ քաջախիւր բղկին ֆեատակար է = Բարկացողը դատապարտուած: Գլորոյ քարը մամուռ չի բռնիր = Փոփոխամիտը դատապարտուած: Հոր փորոքը, ինքը կ'իյնայ = Մեքենայողը դատապարտուած: Երկաթը տաք տաք կը ձեռնեն = Յարմար պարագային փութկոտ դորձուեալութեան հարկը՝ շեշտուած: Ըսեր են ա՛ն ու տուր, և ոչ առ ու կուլ = Սարգախողն դատապարտուած: Լայն օրը նեղ ապրիէ, որ նեղ օրը լայն ապրիս = Սնայողն ու կանխահոգը փառաւորուած: Շունը յիշէ, փայտ պատրաստէ, Շատ կը վախնաս, ծոցդ քար մը դիր = Վշտանգը նախատեսելով պատրաստ գտնուիլ: Ոչ բարձր եղիր, կախուէ, ոչ ցախ եղիր, կախուէ = Զգուշաւոր արժանապատուութիւն յանձնարարուած: Պարտք չունիս,

զնա՛ երաշխաւոր եղիր, դորձ չունիս, զնա՛ վկայ եղիր = Զրլլալ երաշխաւոր և վկայ երկուքն ալ հաւատարապէս կործանարար, ֆեատակար:

Շատ ուշագրաւ է դարմանալի նմանութիւնը որ կայ զանազան ազգերու գրոյցներուն մէջ. արդ՝ կարեւոր հարցը սա է թէ ի՞նչպէս բացատրելու է այս նմանութիւնը: Այս կարեւոր կէտը բացատրելու համար երկու վարկածներ կան. Ա. վարկածին համեմատ կ'ընդունուի բոլոր ցեղերուն մէջ մարդկային մտքին նոյնութեան գոյանանքը, թէ ընկերական բարեւրջութիւն, կ'առաջնորդէ բոլոր մարդիկը նոյն աստիճաններէն և նոյն քայլերէն, և եթէ այս խնդրոյն մասին ուղենք լսել Բրոքս. Սէյսը, ա՛ն պիտի ըսէ. «Ձինաստանի, Բարեւոյնի և Եղիպտոսի բոլոր քաղաքակրթութիւնները անկախ էին և ինքնահոլով»: Եթէ յիշողութիւնս զիս չի խաբէր, Գարլալլն էր որ հետեւեալ զիտողութիւնը ըրած էր ընկերական հաւաքոյթի մը մէջ, որ մարդկային ցեղին միութեան հարցը կը վիճարանուէր. «Բոլոր բազերը ամենուրեք միենոյն կ'երգով կը կսկսան: Սակայն այս տեսութիւնը կը թուի միայն ճշմարիտ ըլլալ ամէնէն բարացուցական պարագաներու մէջ և անկարող է բացատրելու նմանութեանց բոլոր իրողութիւնները, հետեւաբար պէտք է որդեգրել ուրիշ տեսութեան մըն ալ — այսինքն դաւանանքը որոշ կեդրոններէ ձերմակ ցեղերուն ցրուումին և յարակից սփռումին գրոյցներու, դադափարներու, որոնց նախատիպ ձեւերը կը գտնուին Քաղզէական և Եղիպտական քաղաքակրթութեանց մէջ: Կը կարծուի որ այս երկու վարկածները բաւական են բացատրելու բոլոր ժողովրդապիտութեանց նմանութիւնները:

Ժողովրդային այս անջատ, անկապ գրոյցներէն զատ մեր ժողովուրդը ունեցած չէ՞ իր դիւցազներդութիւնը, զիպ մը՝ այլապէս և կապակից դէպքերու զեղեցիկ հիւսուածով մը, որուն մէջ դրած ըլլայ իր կեանքի խեղալը:

Բրոքս. մ'առ հայ տառիներու վրայ իր հմտալից աշխատութեան մէջ զիտելով որ նախ՝ տառիներուն հերոսները (կենդանիներ) կը ներկայանան իրրեւ իրարու ազգակից և երկրորդ՝ մարդկային անուններ

րով, կը հետեցնէ որ Հայոց մէջ ալ կենսա-
լու էր կենդանական վէպ մը: Ուրախու-
թեամբ կը յայտնեմ որ մեր ժողովուրդն
ալ ունեցած է իր վէպը, կոչուած Դաւիթ
և Մհեր զոր հրատարակեցին Մ. Արեղեան
Մոկացի Նահապետի թիւագրութեամբ, Կա-
րեղին եղբակ: Սրտանձեռանց և ուրիշներ,
Իյիսիական և Ողիսական յունական ժողո-
վրդային վէպեր էին, Ենեականը՝ հռոմէ-
կան. առաջին երկուքը մշակուած էին Հո-
մերոսէն, իսկ վերջինը՝ Վերգիլիտէն: Թա-
է ինձ ըսել մեր մէջ ոչ ոք արժանի ու-
շագործութիւնը ընծայած է մեր ժողովրդա-
յին վէպին, որ իր խաչալին բարձրու-
թեամբ պատիւ կը բերէ մեր ժողովուրդին
ստեղծագործ մտքին: Մեր ժողովուրդը զո-
րած է իր հերոսը այն ամէն յատկութիւն-
ներով, զորս ճշմարիտ մարդ մը պարտի ու-
նենալ: Այս նիւթին տոթիւ կը շատանամ
միայն ըսելով թէ այս ազգային վէպը և
գրեթէ բոլոր ուրիշ գրոյցները ունին դա-
նադանական երբեմն այն աստիճան աշ-
խարհուած որ անոնց մէջ նոյնութիւն
դասնելու ամէն ջանք ձախողութեան կը
մատնուի:

Մեր ժողովրդային աստեղծութիւն, ու-
ռականերուն և գրոյցներուն բարոյական
արժանիքը և մտազբեալ նպատակը բա-
ցորոշ է. անոնց մէջ գտնւի կայ, մեր ժո-
ղովուրդին խնայողութեան գոհմը: Անոնք
մեր ժողովուրդին մանաւանդ անուս, ան-
զէտ մասին բարոյական հրահանգութեան
ծառայած են և պիտի ծառայեն հիմնադրու-
րէն: Լուրջ մարդու գործ չէ ամենեւին արհա-
մարհել այսպիսի ժողովրդային գրոյցներ
լոկ իրրեւ ուսմիկի յատուկ, գոհնիկ, զեղ-
ջուկ ժամանցի միջոց: Անոնք իրենց մէջ կը
պատկերեն ժողովուրդին ոգին, անոնք ժո-
ղովուրդին բարոյական ըմբռնումին ա-
ստիճանաւորին են: Երբեմն կը կարծեմ թէ
այն վայրերուն մէջ, ուր ժողովուրդը զուրկ
է դպրոցներու միջոցաւ կրթութեան փր-
կարար միջոցներէն, որքան արգահատիլի
պիտի ըլլար ժողովուրդին վիճակը, եթէ
զրկուած ըլլար նաև հրահանգութեան միւս
միջոցէն, ըսել կ'ուզեմ առանձնեւ, ա-
ռականերէն և գրոյցներէն, որոնք մեր ժողո-
վուրդին ամենագոտն փորձերու և փութ-
կալից ժամանակներու մէջ տուած են գործ-
նական խրատներ, կրթիչ սկզբունքներ,

մէկ խօսքով՝ կրթութիւն մը, որով միայն
կարելի է բացատրել ինչ ինչ ընտանեկան,
ընկերական և ընդհանուր երեւոյթներ,
գիտութեամբ ազգին դարաւոր կեանքին մէջ:

Պիտի փակեմ գրութիւնս ամենէն վեր-
ջին, այլ ոչ ամենէն նուազ կարեւոր զը-
բոյցով մը:

7. ԼՈՒՍԱՆՈՐԻՉԻ ԿԱՆԹԵՂԸ

Աւանդավէպի մը համաձայն Հայաս-
տանի վրայ երկինքէն կախուած էր Անշի-
ցիի կանքի մը, որ լոյս կուտայ զարեւոյ,
մարդկային ձեռքեր չեն կրնար հասնիլ
այդ կանթեղին, որուն մէջ կը վառին փո-
խանակ իւզի՝ սուրբին մաքուր արջունք-
ները և որ չի մարիւր անկղ վիշապ քամիէն:
Երբ մուծ խաւարը կը պատէ մեր չնաշ-
խարհիկ երկիրը, երբ ստեղծուած և ահ կը
տիրեն թոյլ, կասկածաւ սրտերու, ով որ
անմեղ է, սիրով առչուեն և հաւատարմով
անստան, ով որ կը նայի, վառ յոյսերով
դէպի Հայոց ապագան, ան կը տեսնէ մըշ-
տաւոր ջահը, երկինքէն կախուած իրրեւ
պայծառ աչքը Աստուծոյ, որ կը հսկէ եր-
կինքէն:

Ամերիկացի հայազէտ միսիոնար մը
քանի մը տարի առաջ զնայ տեսնելու շատ
հին վանք մը Հայաստանի մէջ. եկեղեցիին
մէջ կանգնած՝ հիացումով կը գիտէ տիտուր
գմբէթները և լոկի դասերը, որոնց մէջ եր-
բեմն կեանքի ետեղեղը կար և որոնք կը
թնդային խանդավառ հաւատացեալներուն
երգած հոգեզմայլ շարականներուն արձա-
գանգներով, այժմ մեռելական լուսթիւն
կար: Կը մերձենայ սեղանին, կը տեսնէ,
ինչ մեծ զարմանք, վառ կանթեղ մը
սեղանին առջև, կը զարմանար, որովհետեւ
գիտեր թէ ոչ մէկ հայ կ'ապրէր այդ շըր-
ջակայքը. վերջապէս հարցաքննութենէ
վերջը կը հասկնայ թէ մէկ հայ ձերուսի
մը թոյլ տրուած էր բնակելու վանքին մէկ
անկիւնը: Այս ձերուսին էր որ սովորու-
թիւն ըրած էր ամէն առաւօտ այդ հին ե-
կեղեցիին կանթեղին մէջ քիչ մը իւզ լեցը-
նելու, անչէջ պահելու համար սեղանին
կանթեղը: Այս կանթեղէն էր տեսանիլ
նշանը, միւս, անտեսանիլ կանթեղին:

Մեր նպատակն էր փորձ մ'ընել ուր-
ուագծել բարոյական պատկերը մեր ժողո-

վուրդին, հիմնուելով իր ժողովրդագրա-
թիկան վրայ, կը խոստովանիմ թէ բոլո-
րովին անհզօ չէ այս պատկերը, քանի
մը մասերը աւրուած են. բայց պատկերը
որչափ ալ խաթարուած ըլլայ մինչեւ աս-
տիճան մը, ենթարկուելով չըջակայ ցեղե-
րու ստորնացուցիչ ազդեցութեանց, կը յու-
սանք որ դարձեալ օր-մը պիտի երևի խոր-
հրդաւոր կանխելին մոգական լոյսին տակ
իր նախկին, սկզբնական մաքրութեան եւ
զեղեցիկութեան մէջ:

Կ. Պոլիս

Մ. Գ. ՄԱԼԵԱՆ

(Շար. Սիոնի Յալիսի բխէն, էջ 206 եւ վերջ):

ԶԻՔԵՆԵԱՅ ԼԵՐԱՆ ԺՈՂՈՎԻՆ ՊԱՏԳԱՄԸ

Սիոնի Յուսիսի թախն մէջ (էջ 185-86) Զի-
թենեայ Լերան ժողովին շուրջ մեր գրածները
վերջացնելու առթիւ խոստացած էինք քաղաւած
մը տալ ժողովին մէջ բանաձեւուած որոշում-
ներէն եւ քաղաւածներէն:

Մենք անկեղծօրէն կը հիանանք այն միաօ-
նարութեան վրայ որ Աւետարանի լուրն ու լոյսը
կը տանին հեթանոս ժողովուրդներու մէջ, քա-
ղաւածումը եւ անձնութիւններու վրաս դիւստ է
բուն առաքելութիւնը. «Գնացէ՛ք այստե՛հ եւ ա-
շակերտեցէ՛ք զամենայն ենթանոս...»: Այս է մեր
Փրկչին վերջին պատուէրն ու պատգամը իր ա-
ռաքելութեան. գացէ՛ք, գացէ՛ք Հեթանոսնե-
րուն եւ միայն Հեթանոսներուն...:

Մենք քրիստոնէական խորունկ համակրան-
քով տեսնք ծայրագոյն Արեւելքէն եւ Ափրիկէի
խորքէն եկած բնիկներ Զիթենեայ Լերան ժո-
ղովին, որոնք աւետարանուած, քրիստոնէացած
էին, եւ եկած էին բաներ մը սորվելու Ս. Քաղա-
քին մէջ, եւ բաներ մը բռնելու իրենց Աւետա-
րան քարոզող միաբանութիւններուն:

Վերջապէս տասներհինգ օրուան խորհրդա-
կցութիւններէն ետքը, անոնք միախորհուրդ եւ
միաձայն, իրենց համադրութիւնն ու հաւատքը
բանաձեւեցին եւ իրք պատգամ յայտարարեցին
աշխարհի առջեւ, որոնցով հաճոյքով յառաջ կը
բերենք հետեւեալ հատուածները. հատարելու
համար մեր խոստումը:

Բ. Ե.

Քրիստոնէութեան Պատգամը

Ամբողջ աշխարհի մէջ անապատով եւ անկայուն
վիճակ մը կը լիէր: Քանի զխական եւ առեւտրական
բաղաւաճումը կը վիսիւն մարդկային մտայնութեան
հասանքին ուղղուի, ճիշդ կրօններ յեղանակաւ առեւ-
նետու կ'ենթարկուին, եւ մեր ալ, կարգ մը ճեղքե-
ր, կը փլչին: Բազում դարեւ ի վեր յարգանք վայելող

հաստատութիւններ իբրեւ անգուցէ կը նկատուին եւ իրն-
դական կը դառնան: Բարոյից հաստատուն չափանիւ-
ններ ենթարկուած կ'ենթարկուին, եւ Բիսոսանայ կոչ-
ուած երկիրներ իրազեւ սոցիալէ կ'զգան այս սոցիալա-
յին պէտք կ'զգան Ասիա եւ Ափրիկէ: Ամէն կողմէ տար-
կայս կը յայնտի թէ արդեօ՞ք կայ բացարձակ հեմա-
տիքսիւն եւ բարոյիւն: Նոր յարաբերականութիւն մը
(relativism) կը նշնի մարդկային մասնութեան վերջ
զանակայել:

Ասոնց հետ միասին կայ նաեւ աշխարհամած աւ-
ռապանքն ու վիճքը, որ կ'արայայտուի մասամբ բա-
ճարային արժեքներու հանդէպ յուսակաւ վերաբե-
մունքով մը, մասամբ միտքի եւ կեանքի համար նոր խա-
րիսի մը փնտելու եղեւական մարմաւորով, եւ մասամբ
յարութիւն առնող ազգայնականութեան մը երկունքնե-
րով, եւ ցեղային ու դասակարգային հարստանալովի
սուր զիսակցութեամբ:

Ամենուրեք կը ծանկնդ նաեւ որ մարդիկ, մանա-
ւանդ Երիտասարդութիւնը, մեր ազնուաբար եւ մեր
սամաճարձակօրէն, յոյժ կ'անձկան անհասկանութեան
լիակի եւ անկաշխմեղ արտայայտման, նոզեւոր առ-
աջնորդութեան եւ հեղինակութեան, ընկերային առ-
դարութեան, մարդկային եղբայրութեան եւ միջազգային
խաղաղութեան:

Այս մայրամբ եւ իր հալածանքներու համար խա-
խափող աշխարհի մէջ առաջուան տեղի ճիշտ Զի-
թուս-Քրիստոս իր վրայ դարձուցած է մարդկային ցե-
ղին ուսադարութիւնն ու հիացումը: Մարդոց համար Ան
աւելի՛ մեծ է քան ամբողջ Արեւմեան Քաղաքակրթու-
թիւնը, աւելի՛ մեծ՝ քան այն Երիտանգիստութիւնն զոր
համընդամ աշխարհ: Շատեր, որոնք ցարդ Անոր եկեղեցի
անգամս իսկ չեն, Անոր մէջ կը գտնեն արդարեւ իրենց
հերոսն ու իրենց յարացոյցը:

Մեր Պատգամը

Այս կազմութեան հանդէպ եւ անոր նկատմամբ մենք
մէկ պատգամ միայն պիտի բերենք—Քրիստոսն է՝ այն:
Այն է Յայնութիւնը թէ ի՞նչ Աստուծո՞ւ թէ ի՞նչ կր-
օնայ ըլլալ մարդը: Ի Քրիստոսն է որ մենք զժամայ
կուզանք յիշգրտել Բացարձակ Իրականութեան հետ: Ան
մեզի կը համոզեն զԱստուծո՞ւ իր մեր Հայրը որ կատա-
ւալ ու անմահ Սէրն ու Արդարութիւնն է, վստակի Ա-
նոր մէջ կը գտնենք մարմնացող Աստուծո՞ւ, վերջնական՝
միշտ ալ աւելի Բողոքեմբող յայնութիւնը այն Աս-
տուծոյն, որով կ'ապրինք, կը շարժինք եւ գոյ ենք:

Սա համադրման ունիմք թէ ինչ որ ճեղքի կ'ունենայ
ըլլալ յոյսի մէջ կամ ըլլալ խաւարի, Աստուծո՞ւ անոնց
միջոցաւ կը գործէ, կը սնորհէ եւ կ'իշխէ: Յիսուս-
Քրիստոս իր կեանքով, եւ մահաւանդ իր մահով, Հայ-
րը ցուցուց մեզի, այն Դեբարայն Իրականութիւնը, իր
Սէր անհնալարող, հաշտեցնելով աշխարհը Անոր հետ
յսպիսի միջոցաւ, տառապելով մարդոց հետ անոնց մեղ-
քի եւ չարիքի դէմ միայն պայքարին մէջ, կրելով անոնց
հետ եւ անոնց համար մեղքի բեռը, ներելով անոնց երբ
անոնք, իրենց ներքոյ արձակ կը դառնան իրեն ապագա-
րութեամբ եւ հաւատով, եւ հորատեղծելով մարդկու-
թիւնը յարանուն, ծաւալուն, մշտեւ կեանքի մը հա-
մար:

Կը հաստատենք թէ Յիսուս Քրիստոսին յայնած Աս-

տուածը կը պահանջէ որ իր գաղտնիքներ առնեն պատգամներու տակ, առնեն ժամանակ եւ մարդկային առնեն յարաբերութեան մէջ ապրին սիրով եւ աղաքատրեանք իր փառքին համար: Քրիստոսի յարութեանքը եւ Սուրբ Հոգւոյն շնորհով Ան իր ամեն զօրութիւնը կը պարգեւէ մարդոց, որոնցով ամեն ըլլան իրեն զարմակեցնեն, եւ կը մղէ զանոնք խիզախ եւ անձնագոյն կեանքի մը, պատգամատրեանք համար Անոր քաղաքութեան գաղտնիքն իր լուրիւքները:

Քրիստոսի մէջ յայտնուած Աստուծոյ ճշմարիտ կը ծըննդ եւ կը խորացնէ մեղքի եւ յանցանքի զգացումը: Մենք արժանի չենք Անոր սիրոյն: Մենք մե՛ք իսկ յանցանքով հակադրուած ենք Անոր սուրբ կամքին: Մարդն ոչ ոք չի կրնար, որ մեղքի զգացումը կը ծնի, կը ծնի՝ նաեւ քաղութեան վասնութիւնը, ներքէն է որ Հայտնուած յանձնութիւն Քրիստոսի Հոգիին, այնչափ որ Անոր փրկարար սերը հասեցնէ մեզ Աստուծոյ հետ:

Մենք չենք ուզեր իրականական հոգ պահաւոր մը բանաձեւել, վասնոր վերջեր՝ 1927-ի Օգոստոսին Լազան՝ զօմարուած Հայաստան եւ Կարգի Համագործակցութեան ժողովին մէջ այս նիւթին շուրջ յայտարարութիւն մը ներառեալուեցաւ, ժողովին կողմէ բնական ընդունելութիւն զանեւէ ետք:

«Եկեղեցիի կողմէն աշխարհի տեսլականը պահպանել է՝ եւ պէ՛տէ միշտ ըլլայ Յիսուս Քրիստոսի Աւետարանը: Աւետարանը փրկութեան ուղիւն է, որովհետեւ առաջին քրիստոսեանքն է ի՛նչ որ է ի՛նչ միւս աշխարհի համար, Աստուծոյ պարգիւր մեղաւոր մարդուն, Յիսուս Քրիստոսի միջոցաւ:

«Աւետարան Քրիստոսի գաղտնիքն պատգամատրեանքն ամբողջ մարդկութեան մէջ Աստուծոյ Հոգիին զօրութեան միջոցաւ եւ մարդկային ինչ Կառնաւորութեան տեսլականը հետեւին: Անոր յայտնութեան միջոցաւ, եւ իր լուրն ժամանակակից յայտնականութեան բանին Աստուծոյ մարմնացում եւ մարդացում, Յիսուս Քրիստոս Որդի Աստուծոյ եւ Որդի Մարդոյ, ի շնորհով եւ նախադրութեանք:

«Իր կեանքովն ու վարդապետութեանք, իր ազատութեան հետեւեալ, Աստուծոյ Արքայութեան եւ դաստատարին իր հարգութեանք, իր շարժաւորութեան ու մարմնացում, իր յարաբերութեան եւ Աստուծոյ աշխարհի ընդունելովը, եւ Սուրբ Հոգիին առաքելութեան, Ան բերաւ բողոքութեան մեր մեղքերուն, եւ յայտնեց Կենդանի Աստուծոյ լուրիւքները եւ Անոր անձնական սերը մեզ համար: Այն սիրով զոր ցուցուց իր ինքն իր ինքն, Ան մեզ կը հրաւիրէ հաւատալի հոգ կեանքին, անձնագոյնութեան եւ իր ծառայութեան ու մարդոց ծառայութեան նուիրուելու:

«Յիսուս Քրիստոս, Խաչեային ու Կենդանին. Փրկիչն ու Տէրը, է՝ նաեւ կեղծութիւն Առաքելութեան եւ Կենդանի աշխարհագրութեան Աւետարանին: Վասնոր ինքն իսկ է այն Աւետարանը, զոր եկեղեցին կուսայ աշխարհին:

«Այդ Աւետարան իմաստասիրական ճշմարտեմէն առնելի բան մը է, աստուածաբանական ճշմարտեմէն ալ առնելի բան մը, նիւթական բարեկեցութեան ծրագրէն ալ առնելի բան մը: Աւետարան նոր Աշխարհ մըն է Աստուծոյ տեսլականը սա՛ մեղքի եւ մահու հին աշխարհին: Առնելի կայ—Անիկա մեղքի եւ մահու վրայ տեսլական յաղորդութեանք՝ միջոցաւ Անոր որ հիստաւ է երկրին եւ երկրի ընթացիկը արդոյ հաղորդութեանք, եւ միջոցաւ է ծառայութեանք, աղօթքով եւ օրհնութեանք:

«Աւետարանը մեղաւոր մարդուն ուղղութեան մարգարէական հրաւերն է՝ Աստուծոյ դառնալու: Արդարացումն եւ արդարացումն առնալն է ամենայն, որով կը հաւատան Քրիստոսի: Անիկա հանգիստն է տառապանքներուն, կապեղեցութեան համար անիկա Աստուծոյ օրհնութեան վառարար ազատութեան վասնութիւնն է: Աւետարան իրաւագործիւն եւ ուղիւն է կը պարգեւէ սերուն, եւ մարդուն մէջ անձնագոյնութեան ոգին յառաջ կը բերէ, յառաջ կը բերէ եղբայրական ծառայութեան պատգամատրեանքիւն եւ կարեկից սէր: Անիկա երկնաւորութեան ճշմարտեմէն կը զոնացնէ զերազայն նպատակ մը զնեղով անոր առաջ, ո՛րմ կուսայ վասնակարեկեցութեան, հանգիստ՝ խնայածնեւ, եւ կեանքի պատակ՝ մարտիրոսներու:

«Աւետարանը ընկերային վերածնութեան ուժն ապահով աղբիւրն է: Ան կը բարձր ցուցնելով այն միակ կեղծութիւն, որով մարդկութիւնը կրնայ ազատուիլ այն դասակարգային եւ ցեղային աշխարհայիններէն, որով այժմ կը կործանեն ընկերայինը, եւ կուսայ ազգային բարեկեցութեան վայելքն ու միջազգային բարեկեցութեան եւ իրաւագործիւն: Անիկա նաեւ շնորհով հրաւեր մըն է ոչ-քրիստոնէայ աշխարհին, Արեւմուտքի եւ Արեւելքի մէջ, Կենդանի Տիրոջ ուղիւն է մեզ անհրաժեշտ:

«Համակերպելով մեր սերունդին անհկերպութեան եւ անիկա կարօքը կը բաւէ մատուցական անհեղինակութեան, ընկերային աղաքատրեանք, եւ հոգեւոր ներշնչութեան, եկեղեցին յայտնականութեան Աւետարանով կը լեցնէ աշխարհէն եւ կ'իրաւորէ մարդի աշխարհի աստուածասէր ճշմարտեմէն: Ուստի, ինչպէս անցեալին նոյնպէս ներկային մէջ փրկութեան միակ համարն է Աւետարանը: Այսպէս, Կենդանին Քրիստոս իր եկեղեցիին միջոցաւ հիմա ալ կ'ընէ մարդոց—

«Եկա՛յք առ իս...» Այն որ ինքն կը հետեւի՝ խառնելով մէջ պիտի չհալէ, այլ պիտի ունենայ կեանքի լոյսը:

ՀԱՌԱՅԻՆ ՏԱԿ

Խորհուրդի խառնուրդն է ծովն անտառ,
Մութը ճիւղորդ լուսնին կարօտ.
Բայց իր անհուն առիթին անբաժան
Պաշտում պատկերն կ'եղծէ իր մօտ:

Թովն հաւատարմին է ինձ յրօտակ,
Համարեմք ջինջ հայելի,
Որուն անթիւ սիրոյն յատակ
Հոտին լուրջ դէ՛մը կը փայլի:

(Հովական Սրինգ)

ՊԱՐԶ ՔԱՐՈՋՆԵՐ

ԹՈՒՂԹ ՅԱԿՈԲԱՅ ԱՌԱՎԵԼՈՅՆ

«Չոր օրինակ մարմին առանց հազույ մեռեալ է, այնպէս է և հաւատք առանց գործոց մեռեալ են»
(Յակոբ. Բ. 26.)

Տարիները քանի՜ հոլովում են, այնքան կարծես կ'անկնայ եւ կը շնչառու ընդ մէջ բարոյականի եւ կրօնի բաժանումը։ Կը հանդիպենք անձերու, որոնք որեւիցէ կրօնական հաւատք մեծեղով, ինքզինքնին միայն բարոյական լուծի ենթարկած են, եւ կրօնական կայունձէ անկախ բարոյականը կը նկատեն աւելի գեղեցիկ եւ ֆանկազին։ Այսպեսեաց համար Աստուծոյ գոյութիւնը աշխարհ անյայտ եւ խնդրական հարց մըն է, որ չեն ուզեր ընկերոջ նկատմամբ իրենց պարտականութիւնները կախեալ նկատել Աստուծոյ նկատմամբ պարտադրութեան պարտականութենէն։ Պէտք է սիրել մարդիկը եւ ծառայել անոնց միայն անոր համար որ մարդ են, եւ պէտք չկայ մարդասիրութիւնը աստուածասիրութեան վրայ հիմնելու, ըստ որում աստուածասիրութեան առարկան երեւակայական է կ'ըսեն։ Ստուգիւ այսօր կա՞ն մարդիկ որոնք պարկեշտ, աշխատասէր եւ բարոյական կեանք մը կ'ապրին՝ առանց ունենալու որեւէ բարեպաշտական զգացում մը։

Պիտի չընենք հոս թէ ի՞նչ կրնայ ըլլալ այսպիսի անխորհուրդ ուղղութեան մը հետեւները, ո՞րքան ալ այդ ուղղութիւնը գրաւիչ եղած ըլլայ։ Միայն հարկ կը համարիմ հարցնել թէ ի՞նչ քանի վրայ կը հիմնեն անոնք իրենց բարոյական պարտականութեան գաղափարը, եթէ չեն ուզեր հիմնել աստուածասիրութեան վրայ։ Պիտի ուզէի դիտել տալ թէ վերջապէս մարդկային ցեղը չունի յատկութիւն եւ արժանիք ամէն առան սիրութեամբ, եւ մարդուն համար զծառք է սիրել իր նմանները ամէն տեղ եւ ամէն ժամանակ, եւ եթէ վերջեանք մէջտեղէն Արարիչը եւ զինքնը անոր տեղ կայր նիւթին բիմբական բազադրութիւնները կամ բիրտ ուժերը, միթէ պիտի չվաւանդէինք նոյն իսկ մարդասիրութեան գաղափարը։

Բայց իմ նպատակս ուրիշ է. պիտի ուզէի այս բաժանման հարցին զլիարատ պատճառներն ուշադրութեան առարկայ ընել, եւ յորդորել ընթերցողներս որպէսզի գիտան իզորմ զնկ միջոցներ՝ բառնալու համար այդ բաժանման պատճառները։ Կրօնաւէր ճանչցում ենք շատեր հարկ է խոստովանել որ մասնաւոր նկատմամբ չէ որ բարոյականի զէմ կը գործեն, այլ կը կարծեն որ իրենց բարեպաշտութեամբ էրան պահպանած ըլլալ իրենց բարոյական հանգամանքն այլ աշխիւն թէ, առ Աստուած իրենց պարտականութիւնն կատարելով, կը կարծեն թէ առ մաշդիկ իրենց պարտականութիւնը կատարած են այդչէն։ Այս սխալ համոզումին հետեւանք երեւան եկած է արտակարգ երեւոյթ մը։ Ականատես կ'ըլլանք ամէն օր մարդոց, որոնք ըստ

երեւոյթին շատ բարեպաշտ են, կանոնաւոր յաճախողներ են եկեղեցիի եւ կրօնական հանդիսութեանց, Ս. Գրքի վկայութեամբ կ'արտայայտուին, եւ ամէն ժամանակ աղօթք ընելէ չեն զտրիւր, այլ սակայն ունին խիստ անհասցի եւ անհանդուրժելի ընտանեկան կեանք մը. դրամական խնդրոց մէջ նուազ խղճամիտ են, իրենց գործոց մէջ յաճախ անպատիւ են, եւ կը վարեն երկու կեանք, մին՝ Աստուծոյ առջեւ մարտը եւ անմեղադրելի, միւսը՝ մարդոց առջեւ քիտ եւ կոշտ՝ սրտով ու հոգով։ Այս իսկ է պատճառը շատերու բարեպաշտութենէ հեռացման։ Անոնք ստուումով կը տեսնեն այն խեղկատակութիւնը որ փարիսեցիական կեղծաւորութիւն կարելի է կոչել, եւ որուն մենք յաճախ ակնատես կ'ըլլանք, եւ շատեր իրաւամբ ո՛չ կրօնականի եւ ո՛չ եկեղեցւոյ, ո՛չ կրօնասէրի եւ ո՛չ եկեղեցասէրի հետ չեն ուզեր որեւէ զօրմ ունենալ։ Անոնք կը տարտին ըսել. «Քանի որ աշխարհ մարդիկ կրօնը ունին առանց բարոյականի, մենք ալ կը սիրենք ունենալ բարոյական մը առանց կրօնի։ Մենք որքան կրնանք պիտի ըլլանք բարոյականի տէր, եւ թէ իսկ չկարենանք ըլլալ, զէթ մեզ պիտի չամբաստանեն կեղծաւոր։ Վասնզի մենք պիտի չանանք երեւալէ աւելի ըլլալ»։

— Բարոյականէ զուրկ բարեպաշտներու կենցաղը նոր չէ որ պիտի զիտնանք։ Քրիստոնէութենէ առաջ անոնց կենցաղը ծանօթ եղած է, եւ Յիսուս առաջին առթիւ իր Լիբան Քարոզին մէջ զանոնք կը նշառակէ ըսելով. «Ոչ թէ անկապ որ ինծի կ'ըսէ Տէ՛ր, Տէ՛ր, պիտի մանէ երկնի թագաւորութիւնը, այլ անկապ որ իմ երկնաւոր Զօր կամբը կը կատարէ։ Շատեր այն օրը ինծի պիտի ըսէին. Տէ՛ր, Տէ՛ր, միթէ քու անունովդ չէ՞ր որ մարգարէացանք քու անունովդ դուք հանեցանք, քու անունովդ հրաշքներ ըրինք։ Այն ատեն անոնց յայտնապէս պիտի ըսեմ. քնաւ ձեզ չեմ ծանցած, մէկդի գաղէք զուր որ անօրէնութիւն կը գործէք» (Մատթ. Բ. 21-23)։

Ահա այս զգուշիկ ընթացքն է որ Յակոբոս իր Թուղթով կը հարուածէ ինչ մը աւելի խիստ բացարձակութիւններով, որոց խտացումն է հետեւեալ համարը, զոր ընարան ընտրած եմ ներկայ բարոյիս. «Ինչպէս որ մարմինը առանց հոգիի մեռած է, նոյնպէս ալ հաւատքը առանց գործերու մեռած է»։

Թուղթիս հեղինակը Յակոբոս, պէտք չէ շփոթել Յովհաննէս Աւետարանչի եղբոր Յակոբոս առաքեալի հետ, որ Ծանօթ է իբր որդի Զերեղեայ, կամ որդի Որոտամի մականւամբ։ Այս Յակոբոսը եղբայրն է Տեառն մերոյ Յիսուսի եւ Յուդայի որ հեղինակն է շատ կարճ Թուղթի մը, ինչպէս եւ եղբայրն է Յովսէփի եւ Սիմոնի, որոնք կը յիշուին Մատթէոսի աւետարանին մէջ յակոնէ անուանէ (Մատթ. ԺԳ. 55, Գործք. քաղ. Ա. 14, Յովհ. Է. 3-7)։ Յակոբոս նախապէս չհաւատաց Յիսուսի աստուածային հանգամանքին, եւ նոյն իսկ իր եղբայրներուն հետ միացած հակառակութիւն ցոյց տուաւ անոր հանդէպ անուանարկումով (Մրկ. Գ. 21)։ Ինք եւ իր եղբայրներն էին որ արժամարկանքով ըսին Յիսուսի. «Երբ զնա՞ տակէ, զնա՞ Զրէաստան, որպէսզի քու աշակերաներդ ալ տեսնեն գործած գործերդ (Յովհ. Է. 3)։ Սակայն Յակոբոս դարձաւ ի հաւատաւ Տիրոջ մա-

հէն եւ յարութենէն յետոյ, հաւանաբար այն մասնաւոր երեւումին հետեւանով, որոյ մասին Պօղոս Առաքեալ Կորնթացոց առաջին թուղթին մէջ կ'աղկալէ երբ կը գրէ. «Եւ ապա երեւցաւ Յակոբոս» (Ա. Կորնթ. ԺԵ. 7): Անկախ երբեք պիտի չի դառնար ի հաւատս, եթէ իր եղբորը վրայ՝ պատանկեութեան եւ երկատարգրութեան շրջանին, տեսած ըլլար Քերութիւններ եւ անկարգութիւններ, ինչպէս աւաղ մենք ցոյց կուտանք ընտանեկան կեանքի մէջ:

Յակոբոս եղաւ նոյն իսկ աշխարհի ոգեւորւած եւ համոզուած բրիտանեայ մը, որ չուշտացաւ արդիւնաւոր դեր մը խաղալու երուսաղէմի եկեղեցիին մէջ, որուն եղաւ սիրուած եւ մեծապէս յարգուած պետը. եւ եկեղեցոյ սինեթէն մին՝ ինչպէս կը յայտնէ Պօղոս Առաքեալ, երբ իր երբող Տամարցոյթիւնէն անմիջապէս վերջ զանիկա տանելու կուգար: Երբ Պետրոս ազատեցաւ քանդէն, Յակոբոսին էր որ առաջին անգամ ազատուէր հազորդանքաւ (Գործք ԺԲ. 17): Անկախ իր արգարտութեան մեծ մասնակցութեամբ ուշագրաւ դէմք մը եղաւ ոչ զինք կոչեցին «Աղաքան»: Մեծաւ մարտիրոսական մահուամբ լաւբար հարուածի ներքեւ, շուրջ 64 թն:

Իր թուղթէն կրնանք հետեւեցնել Քէ. Գրեյ-Բրիտանիոյ հոգեբանական պիճակէ ինչ էր առաջին բրիտանեական շրջանին: Նորադարձ բրիտանեայ շրջաններ կը կարծէին թէ միայն Խաչակր Գրիտանի հաւատարմով եւ քաղաքական օրէնքի լուծը Բօթափելով՝ շնորհաց կրնային արժանանալ նկատուիլ: Յակոբոս Առաքեալ այսպիսի համոզման մը դէմ է որ կը բողոքէ եւ ցոյց կուտայ թէ կրնա՞րդ եւ քաղաքական լծակցուած պէտք է ըլլաւ:

Յաճախ հակասութիւն կը կարծեն տեսնել ընդ մէջ Յակոբոսի եւ Պօղոսի վարդապետութեանց: Ըստ մեզ սխալ է այս կարծիքը: Այն հաւատքը զոր Պօղոս կը յանձնարարէ իրր միակ միջոցը փոխաբան՝ «Սիրով յաջողեալ հաւատք» մըն է, կենդանի հաւատք մըն է, որ պէտք է ինքզինքը ցոյց տայ զործրեւոր, ոչ երբեք մեկեալ հաւատք մը, որքան ալ ան եղած ըլլայ ուղղափառ: Յակոբոսի անարկա՞ծ «Գործքները» չեն կրնար արդիւնք ըլլալ բնական սրտի մը, այլ աւելի պատուը կենդանի եւ անձնական հաւատքի մը:

Առանց դժուարութեան կարելի է տեսնել որ Յակոբոսի թուղթը չունի Պօղոսի թուղթերուն մեծ մասին կշիռը: Եթէ ան իր մէջ չբովանդակէր բրիտանեական խորունկ վարդապետութիւններ, այլ սակայն ունի մեծ արժէք մը, իրական արժէք մը զործնական եւ բարոյական կեանքի տեսակէտով:

Այս թուղթը առաջինն է «Կաթողիկէ» կոչուած եօթը թուղթերէն: Կաթողիկէ (= Ընդհանրական) կոչուած են, վասնզի ուղղուած են ոչ թէ մասնաւոր եկեղեցիներու, այլ՝ քաղի անհատական երկու կարճ թուղթերէ, ուղղուած են ընդհանուր Նորադարձ բրիտանեայ: Ըստ այսմ Յակոբոսի թուղթը ուղղուած է «տասններկու ցրուած ցեղերու», այսինքն է հրեայ բրիտանեաներու:

Գալով Յակոբոսի թուղթին պարունակութեան, յետ ընթերցման մը, մեր վրայ կը թողու այն տպաւորութիւնը թէ զորդը շատ արիւնասիրտ եւ անկախ մէկն

է, որ չի նեղուիր որեւէ կերպով երբ խնդիրը Ծրամարտութիւնը յարանելու եւ մեղքի դէմ պայքարելու մէջ կը կայանայ: Հաւանականաբար բրիտանեական ծագման շրջանին, ինչպէս ամէն հաւատարմութեան մէջ կ'ըլլայ, եկեղեցոյ ծոցին մէջ ալ սարգած էին չար տարբեր, սխալ բժրունմով անհատներ, որոնք կրնային վտանգել եկեղեցին եւ հեռացնել իր բուն նպատակէն:

Յակոբոսի թուղթին ընդհանուր նպատակն է, ինչպէս կը յատկանշէ մեր ընտրած ընտրանը, բացատրել թէ հաւատքը, Տմարիտ հաւատքը պէտք է յուսաք բերել զործնական կեանք եւ յաղթութիւն մը ընդդէմ մեղաց եւ մահուան: Այս հաւատքը ամէն բանէ առաջ պէտք է ցոյց տարուի դժբախտութեան մէջ ամուր եւ անխախտ կերպով: Գլ. Ա. եւ Ե: Ընդհանրապէս հաւատացեալը որեւէ դժբախտութիւն պատահած ատեն՝ կը խախտի, կը խռովի, ինքնիւրէն կ'ըլլէ, եւ նոյն իսկ կը տարուի կտակածելու, բողոքելու, եւ որ աւելին է բժրոստանալու Աստուծոյ դէմ: Գէտը չէ պապէս ըլլայ, Դժբախտութիւնը պէտք է դիտուի հաւատքով եւ նկատուի իրր առիթ եւաւարեալ ուբախտութեան, քանի որ դժբախտութիւնը կոչուած են յուսաք բերելու բարեբար արդիւնքներ, բաւ է որ վտանգ սրտով մը մարդ ապաւինի Ամոր՝ որ խառնացած է իւր սիրելեաց «կեանքի պատկը»: Գրիտանեայն երբ խանդալտուուած չըլլար հաւատքով, ան պիտի անկարող ըլլար բեղուն եւ զօրութեամբ կեանք մը ունենալու, եւ վերջնական յաղթանակ մը տանելու չարին եւ մեղքին դէմ:

Վերջնական յաղթութեան մը համար եղեր պայմաններ ցոյց կուտայ Առաքեալը:

1. Գէտը չէ կտակածանքով աղօթիլ: Ան որ կը կտակածի պիտի չկարենայ ստանալ երբեք ինչ որ խնդրեց:

2. Գէտը չէ խոնարհ ըլլալ ինչ պիճակի մէջ որ ալ ըլլայ մարդ: Հաւատարմութիւնը անտանելի բան է եւ ազգանք կը տատանուէ մարդկային ընկերութեան:

3. Գէտը չէ շփոթել փորձութիւնը դժբախտութեան հետ, ոչ ալ կարծել որ Աստուծոյ կրնայ փորձել զմեզ: Փորձութիւնը կուգան չարագի անձերէ, որոնք մեզ կը մղեն չարին եւ մահուան: Դժբախտութիւնը կուգան ընդհակառակը Աստուծոյ, որ կը գրկէ սիրոյ նպատակաւ, օրպէսզի մեզ առաջնորդէ բարին եւ կեանքին: Ստոյգ է որ դժբախտութիւնը կրնան փոխակերպուիլ փորձութեան՝ ազդեցութեամբ չարագի անձերու, որոնք գիտեն ծառայեցնել ամէն բան իրենց եւ Աստուծոյ օրհնութիւնները մեզի դէմ: Բայց նաեւ չար փորձութիւնը կրնան փրկարար ըլլալ եթէ մենք գիտենք կենսունակ հաւատքով յաղթել եւ հաղորդակցութեան մէջ մեալ «Լուսոյ Նօր» հետ:

Ո՞վ հաւատացեալ ընթերցողներ, մենք ո՞մանք թերեւս կ'անցնեն ներքին տագնապներ եւ դժբախտութիւններ: Այն Տամբան ուրիւ տալեալ կ'ընթանանք, ստուգիւ մաւայ ուղի մըն է, եւ այն հորիզոնը որ կը բացուի մեր աչաց առջեւ թերեւս միաստուեր ամպերով ծանրացած ըլլայ: Թոյլ տուէր ինձ մեզմէ խնդրել՝ որ չկործնեցնէք մեր քաջութիւնը, որ կրկնապատկէր մեր համբերութիւնը, աղօթքը, եւ միշտ աչքի առջեւ ունենանք Տէրն մեր:

որ գիտէ ամէն բան, եւ որ իր աստուածային սիրով
էր պատրաստէ մեզի փառալոյս յաղթութիւն մը.
«Դուր աս համբերութիւն բըւր, սիրտերնիդ հաստատ
բանեցէք. Տէրը բազմագոյթ ու ողորմած է» (Յկր.
Ե. 8. 11):

Երբ Յակոբոսի պատմեցած հաւատքը կ'ընկերա-
նայ խոնարհութեան եւ գթութեան հետ, ան այլ եւս
կ'արգիլէ մեզ զանազանութիւն դնելէ անձանց մէջ:
Ահա ինչ որ էր բացատրէ Առաքեալն Բ. Գլխուն
սկզբնաւորութեան սա ուշադրութեամբ քննարկով. «Եթէ
մեր հաւարդը մէջ մէկը մանկուր բլայ, որ ունե-
նայ սօսի մատանի եւ փառաւոր հանգերմներ, հոն
աղքատ մըն ալ մանկուր բլայ աղառտ հանգերմնե-
րով եւ նայիր ունոր վրայ որ փառաւոր հանգերմ-
ներ ունի, ու բոլոր թէ Դուն հոս նստէ պատուով,
եւ այն աղքատին բոլոր թէ Դուն հոս ոսրի վրայ
կայնէ, կամ եկուր նստէ պառնաւորանիս յով (Յկր.
Բ. 1-3):

Ինչ ամօթ եւ ինչ անպատուութիւն չբխանէ ան-
կան եկեղեցւոյ մէջ. Բարեբախտաբար Աւետարանի
ազդեցութեան շնորհիւ չենք վարուիր այսպէս: Մա-
նուածը Անգղիական այս երկրին մէջ օրէնքի հա-
ւասարութիւնը դասականապէս ի գործ կը դրուի. եւ
սկզբամբ ամէն որ միեւնոյն աստիճանի վրայ կը
նկատուի. ամէն բազալաչի հասարակ է օրէնքի
տաշնու: Բայց մեր ընկերական շրջանակներուն մէջ
այսպէս է. Ստիպուած եմ կասկածիլ, Զի կը տես-
նուի տախտակն որ նիւթական բարձր վիճակի մէջ
եղողներուն աւելի պատիւներ կ'ընծայուին քան զըմ-
բախտ աղքատի մը, որ ոչ նիւթական ունի եւ ոչ
բարձր գիրք մը: Հազուադէպ, երեսօթը, զարդա-
քանը, անուը, գիրքը մեր վրայ տակաւին կ'ազ-
դեն յաճախադէպ կերպով: Մենք տակաւին տալաւ
չենք միջնակներու ազդեցութեան. մարդուն նկարա-
գիրք եւ քարոյախոս արժանիքը կը մոռնանք նկա-
տողութեան առնել: Սիրելիներ, ժողովուրդի մը
արժանիքը իր հարաւորութեան եւ ճոխութեան մէջ չէ,
այլ սրտի առարկանութեանց եւ քարոյական շնորհի
մէջ է:

Կը կարծեմ որ այսպիսի նախապաշարման դէմ
գործելու լաւագոյն միջոցը պիտի բլլար միշտ ի միտ
բերել թէ ո՞րն է Շմարթա ազնուականութիւնը:
Այս բառը իր ստուգարանութեան համեմատ կը յը-
շանակէ ընտրականութեան զատակարգ: Արգ ընտրակ-
ները չնն անոնք, որ անպատճառ հարուստ են, ուս-
եալ են, բարձր գիրք ունին, այլ անոնք են որ բար-
ձր են իրենց քարոյական կեանքով եւ այլոց ծա-
ւայելու անմեղախոսութեամբ: Ազնուականութեան մէջ
սիրտն ալ է որ ընդունելի է ամենէն եւ կախեալ է
իւրաքանչիւրի քարոյականէն: Հետեւաբար՝ ընդ-
դէմ նշտական նախապաշարմանց գործելու համար
հարկ է նկատի առնել զմարդիկ իրենց Շմարթա
արժանեաց տեսակէտէն: Եթէ երկինք բացուէր մե-
զի ջոյց տալու համար երկնային բնակչութիւնը,
մենք պիտի տեսնէինք հոն միայն անոնք՝ որ երկրի
վրայ ապրած էին խոնարհութեամբ, այլոց ծառա-
յութեան նուիրելով ինքզինքնին, որ մեծութիւնը
խոնարհութեամբ ջոյց տալու էին եւ անշահախոս
կերպով զայս սիրելի գիտած էին:

Հաւատքը որու մասին կը խօսի Յակոբոս, պէտք

է ջոյց արուի նստի մեր խօսակցութեանց եղանակին
մէջ: Կ'արժէ որ կրկին կարգադրուի Առաքեալին այս
մասին զրածնները: Ան կ'ըսէ. «Լեզուն կրակ
մըն է, որ մեծ բաներ կը խօսի... Լեզուն կրակ
մըն է, անխրատութեան արեգները մը» (Յկր. Գ. 5-6):
Առաքիւ, լեզուն փարք գործիք մըն է, որ սակայն
անհաշուելի ազդեցութիւն մը ունի բլլայ բարի, բլ-
լայ չար, եւ հարկ է որ անոր սանձ մը դրուի՝ եթէ
չենք ուզիր մեր ընկերք զայն արեգներէ: Առաք, այ-
սօր ինչպէս երբեմն, լեզուի մեղանկութեամբ բրիտանու-
կան աննշան մեղք մը կը նկատուի: Գիտենք թէ
հաւարդը մէջ լեզուա ինչ քարոյական եւ
ձիրներ կը գործուին: Բարեպաշտիկ կարծած լե-
զուներ ինչպէս կը քանդուին գիրք սիրտն ան-
ոանեցով: Բացակայ եղողներուն հասցէին ինչ ան-
գթութիւններ ունի լեզուն: Կեանքը եւ մահը լեզ-
ունին ծայրն է: Եւ մենք շատ անգամ մահ կը արք-
աներ մեր լեզուա: Խոստովանիք որ այդ կերպով
Աստուծոյ գրողը կ'աղաքանէր մեր հոգւոյն մէջ:
Յակոբոսի հետ պիտի խնդրէ որ հոգածու ողորմ
նակինք մեր լեզուին մը կը ձիւրը ընէինք յայտ-
նելու մեր հաւատքը մեր խօսելու կերպին մէջ եւս:
Հաւատք՝ բոլոր Յակոբոսի, պէտք է անհետացնէ
բրիտանուկ հաւարակութիւններէն աշխարհագրա-
թիւնը, որ Աստուծոյ դէմ թշնամութիւն է. «Էջ՝ք
գիտեք որ աշխարհի սէրը Աստուծոյ դէմ թշնամու-
թիւն է՝ ուստի ով որ կ'սուգէ աշխարհի բարեկամ
բլլայ, ինքզինքնը Աստուծոյ թշնամի կ'ընէ» (Յկր. Գ.
4): Յակոբոս նոյն իսկ աշխարհի սիրողներն «Էնե-
ցողներ» անուանելու չափ յառաջ կ'երթայ, բոլոր
որում այդպիսին իրենց միջոցը երկու անհաշու
թշնամներու, Աստուծոյ եւ աշխարհի միջեւ կը
բաժնեն, ինչ որ անհեղեղութիւն է եւ անճշտու-
թիւն: Ինչ պէտք է հասկնալ «Աշխարհ» քառով:
Ընդհանրապէս պիտի հասկնայինք րան մը, նոյն իսկ
եթէ այն բլլար ամենէն պատուաւոր բանը կամ ա-
մենէն օրինաւոր գուրգուրանքը, ուրիշ տալամեր-
ժուած է Աստուծոյ նստի «Աշխարհ» բառով պիտի
հասկնայինք «Եստին կեանքը, ուր կը հետապնդուի
միայն «Եստին շահերը եւ միայն եսին վրայ կը խո-
հուի. ասէլ է որ յառաջ կուգայ բոլոր ցանկութիւն-
ներն, վէճերն, կռիւներն եւ վտանգաւոր կիրքերն»:

Ո՞վ պիտի համարձակէր բռնել թէ զերծ է բա-
ցարձակապէս աշխարհային օգիւ: Ոչ որ անշուշտ:
Արդ՝ այս բանին մէջ եւս հաւատքն է որ յաղթանակ
կը տանի: Ասիկա է յաղթութիւնը որ աշխարհի կը
յաղթէ, այսինքն մեր հաւատքը» (Ա. Յվ. Ե. 4):
Մեր հաւատքը եթէ ընդհանուր եւ կենդանի է, պի-
տի յառաջանայ այս ուղղութեամբ եւ պիտի ազատէ
զմեզ հեղեղեալ եւ ամէն օր աւելի եւս աշխարհի
սէրէն, եւ անկէ ետք ոչ միայն «վեցեկի շար-
ժումներն», այլ նոյն իսկ ամենամերկին փորձութիւն-
ներն պիտի չկարենան զմեզ վտանգել:

Վերջապէս հաւատքը, կ'ըսէ Յակոբոս՝ մեզ յաղ-
թական գործ կը հանէ ազանութեան: Յիշատակելի
է իւր ուժօրն եւ շատ խիստ աղքատ ազան հարուստ-
ներուն ուղղեալ «Այժմ մեզի կ'ըսեմ, ո՞վ հարուստներ-
բացէր եւ ողբալէր այն թշնամութեանց համար ո-
րանք մեր վրայ սիրտի գան: Զեր հարաւորութիւնը ա-
պականած է, ու մեր հանգերմները ցնցի կերպով

եղած են: Ձեր՝ ոսկին ու արծաթը ժանդատած է, եւ անոնց ժանգը ձեզի զէմ վկայ ախի բլայ, ու մեր մարմինը ախի ուտէ կրակի մը պէս (Յկր. Ե. 1-3): Կը կարծուի որ անկարելի է սրտի մը մէջ հաւատարմութիւնը բլայ ազատութեան: Բայց ինքորոշութիւններ ցոյց կուտան թէ կարելի է: Նախ այն պատճառաւ որ ազատը երբեք չ'զգար թէ ազատութեան մարմինն մը ունի, ան աւելի կը կարծէ թէ իր ուղղութիւնը խնայողութիւն մըն է եւ ոչ ազատութիւն: Երկրորդ՝ ստուգիւ զգուար է եւ նոյն խեղ անկարելի, ճշգրիտ սահմանադիմ մը հաստատել ընդ մէջ խնայողութեան եւ ազատութեան: Միայն ճշմարիտ հաւատարմ, կենդանի հաւատարմ՝ որ անհնական հաղորդակցութիւն մըն է Աստուծոյ հետ, կարող է զմեզ լուսարանել այս կէտին մէջ, մեզ զնկնով հանդէպ հարստութեան այնպիսի բարեյական պատուաւոր կեցուածքով մը, որ իբր Աստուծոյ անսանձեր կը պարտաւորուին յանձնակցութեան: Ինչն պատկանած եւ մեզի վստահեցած նիւթակն ինչբեր:

Իստատովներն որ Առաքեալին յիշատակած պայմաններով եթէ բրիտանեայր իրենց հաւատարմ ցոյց տային ընկերական յարաբերութեանց, խօսակցութեանց, աշխարհի եւ տաշտածոց զբոսանքութեանց մէջ, յայնժամ ան պիտի բլայր ունէր յազմական եւ աւելի օգտակար քան ինչ որ արար չէ:

Քաղաքս կը վերջացնեմ յիշելով ձեզի Յովորոս Առաքեալի երկու յորհրդերն: Երբ ինքն ալ կը վերջացնէ իր թուղթն: Նախ՝ յմոռանք երբեք ԱՂՅԻՔը, վասնզի արդարեւ ազօթքը յոյճ զօրաւոր է: Եզիս մեզի նման մտրդային քնութիւն ունէր եւ լիտլի վայելեց բարեբար փորձառութիւնները եւ արդիւնները ազօթքին: Մենք եւս կրնանք օգտուիլ ամէն օր եւ մեր կեանքի ամէն մասանց մէջ: Երկրորդ՝ շոնանք ամէնքս ալ միգ թափեալ որպէսզի ՀԱՒԱՏՔը ցոյց տանք զործնականապէս եւ այց կերպով շահներ ինկած նպոյնները կենսական եւ օծուն կեանքի մը մէջ:

Մանչեսթը Դէյմոն ԵՊՍ. ԴՈՐԵԱՆ

ՓՐԿՁԻՆ ՄՕՏԵՆԱԼՈՒ ՇԱՄԱՐ

Սուրբ տեղեւոյճ ձրգէ լաւեմ շրբունկի,
Պատէ՛ մախուր ծոցի՛ ուսկից կեանք բոլորեցի,
Նրբիւրմի՛ եզիր համոյր ու մրցիւ,
Որ մօտեմա զու լեծի:
(Հովնական Միկն)

ԵԿԵՂԵՑԵԱՑ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐ

ԵՒ

ՀԵՐՊԵՐԹ ԱԼԷՆ

Երկուց եկեղեցեաց միութեան հարց մը խորհրդածութեան առարկայ դարձած էր, բողոքական եղբայրներու մասնաւոր շրջանակի մը մէջ, ի Վան՝ 1895ին, եւ Հէրպէրթ Ալէնի պէս ազատամիտ միութեան մը արամադրութիւնները զիւրաւ մշակուեցան առ այն: Եւ ահա մի օր 1895 Մարտ, 28 յօգուածէ բողոքացած հարցաբան մը կ'ստանան երկտասնեակ մը լուստարչական մատարականներ՝ բանիւ եւ զբով պատասխանելու հրաւերով: Խորհրդականցութեան մը յետոյ ինձ կը վիճակուի առանձին երթալ տեսնուիլ Ալէնին հետ, որ Սասունցի փախստականներու ընձեռած նպատակից պատճառով կտակածիլ դարձած էր յաշտ կուտակալ Պահրիին: Իսկ ես իբրեւ ուսուցիչ արդէն յարարութեան մէջ էի իրեն հետ:

Մկրտիչ Խանիկեանի բնակարանին մէջ տասնեակ մը ուսուցիչ եւ մշակուած միութեան տէր անձանց զիշերային խորհրդակցութեան կը մասնակցէր նաեւ հոգեւոյս Մեսրոպ քահանայ ճանիկեան: Իսկ հարցարանին մէջ կը յուշուէին վերատին ծննդեան, եկեղեցեայ եօթը խորհուրդներէն ուսնաց մատակարարութեան, ձեւերու, արքր բարեխօսութեան, մասունքներու, խաչի եւ պատկերաց յարգութեան եւ վերջապէս իրենց ըմբռնումին պատասխանող եկեղեցական բարեկարգութեան մը կամ փոխադարձ զիջումներով միութեան հարցեր: Վսեմ ու պաշտելի՛ միամտութիւն մը արդարեւ:

Ահա՛ Ալէնի եւ իմ միջեւ տեղի ունեցած խօսակցութիւնը համառօտիւ:

— Հայ եկեղեցեայ դաւանանքին կամ հանդանակին մէջ Նոր կտակարանի ուղւոյն եւ վարդապետութեանց հակառակ բան մը կը գտնե՞ք արդեօք:

— Ո՛չ, բայց ձեր եկեղեցին կեղեւի մը կամ վարագոյրի տակ կը ծածկէ քրիստոնէութեան ողին:

— Եթէ զուք կ'ակնարկէք մեր եկեղեցեայ ձեւերուն, խորհուրդներու մատակարարութեան ձեւերուն կամ արարողութեան,

ատոնք ծնունդ են ժամանակի, մեր ազգային բարքերուն, արեւելեան միասիրտականութեան և այլն. կադմակերպութիւնն ու ոգին կը մնան սակայն միշտ նոյն և անփոփոխ, առաքելական և աւետարանական: Աւելի քան տասնընեակ երկար դարերու մարտիրոսութիւնը պերճախօս ապացոյց մը չէ՞ մեր եկեղեցւոյ զիտակից և կենդանի հաւատքին: Յետին ազէտ հայն իսկ հաւատքի աչքով կը թափանցէ պատեանին ներսէն ցոլացող անշէջ և կենդանի հոգիին: Միթէ բողոքական եկեղեցիներն ևս չունին բնաւ արտաքին ձեւեր և արարողութիւններ, որք՝ ըստ ձեր համոզումին՝ անշուշտ երբեք չեն խաթարեր ուղիղ հաւատքը:

— Բայց պատկերներու և մասունքներու յարգանքը, խաչի պաշտամունքը, սրբոց բարեխօսութիւնը և այլն, ինչպէս և հոգիներուն՝ դորժով և ո՛չ ձրի շնորհով արդարանալու վարդապետութիւնը չե՞ն տանիր դէպի կռապաշտութիւն:

— Հռոմէական գետնադամբուններու (cathacombe) որոնց վրայ գծուած կամ փորագրուած նկարներն ու խաչերն իրեն անողոք և անստու վկայ չեն ապացուցաներ որ նախագոյն դարերու ծնունդ են անոնք: Իսկ մեր եկեղեցին չ'ընդունիր երբեք արձան և մինչև է. դար միայն եկեղեցեաց սրենիքու կամ որմերու վրայ կը թռլատարէր զձեզ պատկերներ՝ այն ալ կաթողիկոսներուն միայն: Ը. դարու սկիզբները արարած միրայնապետի մը՝ պատկերաց յարգութեան պատճառով արեւելեան եկեղեցին իբր կռապաշտ ամբաստանելը և ի հերքումն այդ զրպարտութեան՝ Բիզանդիոնի կայսր՝ Լեւոն Իսաւրացիի պատկերամարտ հալածանքները սովորութիւն չէին արդեօք: Պատմութիւնը քաջ գիտէ որ Ժ—ԺԶ. յետնագոյն դարերուն էր որ հետզհետէ յոյն և լատին յարաբերութեանց և նոյն իսկ ճշունքներու հետեւանքով մեր եկեղեցւոյն մուտ գտան պատկերներ, այլ և այլ տոներ ու ծէսեր, եկեղեցական զգեստուց տարազներ, և այլն, որք սակայն հոգին չեն եղծեր:

— Հապա սրբոց բարեխօսութիւնը. չէ՞ որ, ըստ նոր կտակարանի, մէկ է մեր միջնորդն ու բարեխօսը և այն ալ ինքն Քրիստոս է:

— Մեր եկեղեցւոյ հանգանակն ու խոր-

հորդները ա՛յդ իսկ վարդապետութեան վրայ հիմնուած են: Իսկ սուրբերը բարեխօսութեան պատճառը գլխաւորապէս դաւաճող բռնութիւնն ու հալածանքն է եղած, զի բարբարոս ազգերու ճիրաններուն մատնուած և նոյն իսկ քրիստոնեայ աշխարհէն անօգնական լքուած և յաճախ դաւաճանուած մարտիրոս ժողովորդ մը բնական էր որ ճարահատ զմէք նոյն սուրբերուն, որք իրեն տուն Քրիստոսի լոյս հաւատքը: Իսկ խաչեր, սրբոց մատունքներ և ուխտատեղիք մեզ կը յիշեցնեն Պողոթնի փրկագործ զոհն և մեր նահատակ նախնիքը, որոց յիշատակն եկեղեցւոյ կամ մարներուն ներքեւ միայն կրնանք պահպանել, քանէ որ չունինք ձեզ պէս ազատ հայրենիք: Ուրիմն եկեղեցին կը մնայ մեր անքոյթ ամբողջ և պանթէոնը: Այս կերպով մեր մէջ կրօն ու ազգութիւն, ուրիշ խօսքով՝ եկեղեցին ու հայ հայրենիք, համաձայն կը կազմեն սերտ և անլոյծ միութիւն մը զոր նայ իմաստեղութիւն կը կաշեն մեր գիւղացիները և անոր համար կը մեռնին: Ամբողջ տասնընեակ դար հոր, սուր, հալածանք, նաև յոյն և լատին մականքն ու բռնի միութեան ճիգերը կուր կոփեր և հիմն ի վերայ վիմի հաստատեր են Հայ եկեղեցին, զոր ճիգովքի զոհերն անգամ պիտի չյաջողին յաղթահարել: Միլիոնաւոր հայ մարտիրոսաց խնկելի ոսկորներով են կառուցուած անոր հիմքն ու կամարները: Նահատակաց կենսայորդ արիւնքն է որ շարունակ նոր կը նորոգուի ու կը պնդանայ շաղախն սրբազնասուրբ այն պատկանելի շինուածքին, որ է մեր պաշտելի Հայ եկեղեցին: Մեր հայ քրիստոնեան ամէն օր կը մեռնի ի սէր իւր եկեղեցւոյն, որ իրեն կը ներշնչէ յոյս յաւիտենին և որ ազբիւրն եղաւ մտքի լուսաւորութեան՝ շնորհիւ Ե. Գարու ոսկեղենիկ գրականութեան և անոր գերազոյն փառքը կազմող ոսկեղեցու թարգմանութեան Ս. Գրոց: Ի սէր Ճշմարտին և Լուսաւորչին՝ հայերը մերժեցին Արիւն Արամաղ, Զգասե Անանիս, Գեղիկ Աստղիկ և Վանապն Քաջ՝ հայ հեթանոսութեան ազգային փառքերը: Մերժեցին նաև կրակն ու մոխիրն անկ Զրազաշտին, և մահին աշխարհաւոր Խալափին՝ ի սէր քրիստոնեութեան յանձն առնելով անբնդ հատ կրակի փորձութիւնն զարեր ու զարեր:

— Եւ սակայն ոտս խօսիլ, երդում բնել, կիրակին պղծել, ալքովի զործածութիւն, հային, և առ այդ ներողամիտ վերաբերումը վատ օրինակներով իրենց հօտը քաջալերող կղերին՝ սովորական զեղծումներ չեն ձեր մէջ:

— Եթէ կ'ընդունիք որ հաւատքը առանց զործոյ մեռեալ է, ուրիշն գեա ծըխացող և թաւմ ողջակէզն Սասնոյ, հայ ընտանեկան սրբութիւնը և անհատական ու հանրային գթութեան զործերը չեն ապացուցաներ մեր ճշմարիտ յարումն ի Գրիգորոս, և թէ հաւատքը կենդանի է մեր մէջ, ձեր ակնարկած թերութիւնները կը վերաբերին անհատներու և մասամբ մը սրղիւնք են բռնութեան և արկտութեան: Միթէ դուք ամերիկացիներդ ու Եւրոպայի լուսաւորեալ ազգերը անթերի և տիպար կենք մը կ'ապրի՞ք:

— Ուրեմն դուք Քրիստոսի բացարձակ պատուէնները կը շփոթէք ձեր կեանքի պայմաններուն հետ և փրկութիւնը կամ վերստին ծնունդը չէք բնորոշեր ըստ ոգւոյն և իմաստին:

— Ծիշդ է որ հայ քրիստոնէի ճինացան անթերի չէ. ճիշդ է որ մեր եկեղեցւոյ մէջ աւելորդապաշտութիւններ մօտ գտած են, կամ աղամանդին վրայ դարձու փայլն նստած է, և սակայն մեր մեծ մասամբ ազգայն կղերն է որ կը պահպանէ մեր ազգային ու կրօնական թանկագին աւանդութիւններն: Նա իւր տղիտութեամբ իսկ անգթար կը պահէ նաեւ միամտութիւնն «Քրիստոսէ կրանեալ տղայոց», և հաւատքն՝ Պօղոսի նախընտրած «յիմարներուն»: Այո՛, այդ կէտն է որ զհայն կապում կը պահէ Քրիստոսի հետ, ինչ փոյթ թէ հայ քրիստոնէութիւնը չի համապատասխաներ ձեր մեկնիչներու և հարկբարձր շարանուանութեանց այս կամ այն տեսակէտին կամ արդիական բնորոշումներուն: Եւ սակայն մեր եկեղեցին ևս փրկագործութիւն կ'ապրէ և կը շարունակէ Ս. Հոգւոյ ձրի շնորհքն, իսկ բարի զործերը կը պատուիրէ ո՛չ իբրեւ միջոց, այլ որպէս պարզ պարտականութիւն:

— Այսու ամենայնիւ ձեր անուս կղերի հովուական խնամքին լքուած են քաղաքացի և գիւղացի զանգուածները:

Եւ այդ իսկ է հրաշքը: «Ծիրով յիմարները» կամ տկարները չեն որ կը կատա-

րեն մեծամեծ զործեր: Կորցուաց աշխարհի, Պահաանի և Սասնոյ լեռներու խեղճ երկշներ չեն որ քրիստոնէութիւնը կը պահպանեն այդ բարբարոս միջավայրերուն մէջ: Անոնք իրապէս աշնուական ազգս են որ մասնահաշուով կը դանեն կամ կը ճըշդեն տօներու օրերը. և սակայն այդպիսի երեցներն են որ ամէն տեղ՝ ինչպէ գեա վերջերս ի Սասուն՝ իրենց հօտին գլուխը անցած, մէկ ձեռքը խաչ, միւս ձեռք սուր, «Ղեւոնդեանց հանգոյն» կուռեցան և իբր «հովիւ քաջ» իրենց «անձը գրին ի վերայ ոչխարաց» ի սէր Լուսաւորչի սուրբ հաւատքին: Ասոնցմէ շատեր յաճախ իրենց հօտին հետ տալազիր՝ թողին իրենց ետեւէն սրբազան յիշատակարաններ, ինչպէս վանք, տաճար, շիրիմ, որոնք ի համբոյր կուգան ամէն կողմէ վայրափառին բեկորները ցեղին: Մի՛ փորձէք ուրեմն բարեկարգել մեր այնքան կենսախայտ եկեղեցին կամ գմեղ բաժնել այնքան տրեւնեւրով նուիրագործուած այս սրբազնասուրբ աւանդէն՝ դուր մեզ կտակեցին՝ բացի Լուսաւորչէն՝ նաեւ Սահակներ, Մեսրոպներ և ներսէններ: Մենք չենք կրնար զատուիլ այն երկցս օրհնեալ հաստատութիւնէն, որ իւր անփշրկի վահանովը ո՛չ միայն կը պահպանէ մեր նախնի փառքին մնացորդները և ազգային կամ կրօնական առանձնաշնորհները, այլ և մեր գոյութեան անխախտ խաբիսը և ահաօր վտանգեկութեան դէմ մեր փրկութեան տապալն է հանգիստացած զարերէ ի վեր: Մեր եկեղեցին ինքն իսկ կը կողմէ. հայ ցեղի գերազոյն պարճանքն՝ լինելով լուսաճաճանչ փարոս մը խաւարակուտ արեւելքի մէջ ևս միանգամայն ներշնչող ինքնայատուկ ճարտարապետութեան մը, աստուածային երաժշտութեան մը և սրբազան չքնաղ բանաստեղծութեան մը: Եկեղեցին է վերջապէս մշակն ու զատարար կը հայ հոգիին ինչպէս և ծնող մեր ազգային գրականութեան և արթուն պահպանը հայ մտքի դարաւոր զանձերուն: Այս ամէնէն զատ պէտք է գիտնանք նաեւ, բարեկամ, որ մեր համատ պայմաններուն մէջ մեր զործը չէ և ներկայ քաղաքական հանգամանքներուն երբեք՝ նոյն իսկ ձեռնհաս իշխանութեանց կարողութեան սահմանէն դուրս է եկեղեցւոյ միութեան կամ բարեկարգութեան

այնքան փափուկ հարցով զբաղելը: Ա՛հ, վերջապէս, եթէ երբեք վիճակուէր մեզ աչգովին զոնէ կէս դար Միացեալ Նահանգաց ազատ երկինքին տակ ապրիլ եւ ձեզ ամերիկացոց հարկադրուէր նոյնքան ժամանակ Թուրքիայի զոսխային պայմաններու ներքեւ տուայտիլ, հանգամանքները նոյն պիտի մնային արգեօք: Նաեւ դուք՝ ամերիկացիներդ՝ ձեր փառքերը կը վայելէք արեւու լոյսով, մինչ մենք կրօնի վահանով միայն կրնանք պաշտպանել մեր փառաւոր անցեալի զոյգն մնացորդները:

Կարծես աւելի հեռապատկերի մը կամ անիմացարտ կարելիութեան մը հաւանականութենէն ցնցուած՝ ընդհատեց զիս եւսմի խօսակցիցս՝ ըսելով, «Անտարակոյս հմ որ. այդպիսի դժիւսմ պատահականութեան մը պարագային՝ մեր ամերիկացիներու վիճակը, ա՛հ, ձերինէն վատթարագոյն պիտի լինէր, որովհետեւ մենք չունինք հայ ցեղին կամքն պողպատեայ՝ դարերու արիւնոս փորձութիւններով թրծուած: Կայէ՛ք դուք միշտ պինդ փարած ձեր մարտիրոս եկեղեցիին որ կը հաւատամ թէ՛ կենսալոյզ ազրիւնն է ձեր ազնիւ ու կենսունակ ցեղի բոլոր առաքինութիւններուն»: Եւ զոյգ ընդ բանին «Ես իմ ձեռքովս ահա կը պատեմ, ըսաւ, այս հարցարանը եւ միանգամայն ձեզմէ սորվիլ պատմութիւնը «ձեր առաքիկական սուրբ եկեղեցիին»: Ուրախութեամբ ցոյց տուի աղբիւրներն ու նաեւ իբր վեց ռմիս շարքիք երկու անգամով նախնիս լսեց մեր կրօնազգային պատմութեան հոլովոյթները, զոր կը նօթագրէր մեծ հռանդով:

Ահա՛ այս էր հայ եկեղեցիի ոգւոյն եւ պատմութեան անձանօթ բազմաթիւ ամերիկացի միսիօնարներու մտայնութիւնը:

Գանիրի

Հ. ԵՐԱՄԵԱՆ

ՆԱԿԱԾՈՒԹԻՒՆ

ՍԻՈՆ, ունէ պատասխանատւութիւն չ'աւանդներ յօղաւածազիրներու կողմէն յայտնուած կարծիքներու մասին:

ՊԱՐԱՊՄՈՒՆՔ

Ի Ս. ԳԻՐՍ ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻ

Գննեցիք զգիրս: ԹՎ 5, 39

Բ

ՅԱԻԹԵԱՆ ԵՒ ԻՇԱՆԱՍԻԹԻՒՆՔ ՕՒՈՑ

Ա. «Եւ դուք որ մեռեալն էիք ի մեզս ձեր եւ յանցանս, յորս երբեմն զնայիք ըստ յախճենի աշխարհիս այսորիկ, ըստ իշխանի իշխանութեան օրոյս, այսոյ՝ որ այժմս ընդմիջեալ է յորդին ապստամբութեան» եւ որ ի կարգին⁽¹⁾:

(1) Նոր Կտակարան, ապագ. յամի 1876 ի ազ. Ս. Յակ. Երուսաղէմ, ունի սխալ կիսադրութեամբ այսպէս՝ «...րս իշխանին իշխանութեան օրոյս այսոյ, որ այժմս...» որով իմաստ բանից ամենեւին իսկ խանգարի: Այլ այս կամակորոյրիւն բնագոյն չէ ինչ օտարախ. զի Երուսաղէմի սպառաւորիւնն հետեւադրութեան է նախընթաց կանխադրյալ սպառաւորեանց, որ զարմանալի զի զայսպիսի անպատեհ վերլուծութեան զործեն, «նախնական կարծեօք՝ զիսկուածաւոր անհաղթութեամբ, եւ կամ բիրիմացութեամբ: Ըստ այսմ Ոսկանայ Աճ. Մասեան, ազ. յԱմսէրսամ յամի 1666 ունի՝ «...րս իշխանին իշխանութեան օրոյս այսոյ՝ որ...» հանգչեց մին ունի եւ Աճ. Մասեան ազ. ի ձեռն Միսիօնայ Արքայի ի Վենեթիկ, 1733.—զարեալ վերլուծական կիսադրութեամբ ընթեւնալ Զօհրապեան Աճ. Մաս. Վենեթիկ 1805, միայն զորքն փոխելով ի ստորակէս՝ «...րս իշխ. իշխ. օրոյս այսոյ, որ...» րս նմին օրինակի է եւ ապագ. Միսիօնայեանց ի Վենեթիկ յամի 1860.—Որչափ իմ ծանօթ է, միայն Կասանդուպոլայ 1-95 տարւոյ սպառաւորիւնն ունի զուղիղ ընթերցումն, նշելիս կիսադրութեամբ՝ «...րս իշխանին իշխանութեան օրոյս, այսոյ՝ որ...» Աւելորդ է տակ՝ թէ այսոյ բացայայտիչ է նախընթաց իշխանին.— ի դէպ քալ իմ՝ ասեղն հարեւանցի իմն յուսածն՝ թէ ընկալան հրատարակութիւն մի Հայ Աճ. Մասեան, կամ այժմիկ գեթ Նոր Կտակ. եւեթ, անհրաժեշտ պէտք մի է.— սպառաւորիւն մի րս պատմագրեանց արդի զիտութեան (անհուշ է ձեռն մասնագէտ ձեռննաւ սեղեկաց) յարդարեալ եւ ստույգաբար արարեալ նշելիս րս ընթերցողն ձեռնագիր մասեցից, հանդերձ պէտքս ընթերցումով գտնէ նշանաւորացն ձեռագիր օրինակաց, եւ՝ եթէ հնար ինչ ինչ՝ համեմատութեամբ Յունարէն բնագրին, կամ լու եւս Յուն. այլեւայլ բնագրաց, եւ անհալ սպառաւորեանց: Յայն է՝ թէ այսպիսի աշխատութիւն արգաւել վաղուց փափաքելի է զիմաց՝ որ պարագային յառանձինն ընթերցան Յունարէն բնագրին Նոր Կտ. եւ պատմութեան նորին, եւ որք առ ի վերահասարակութիւն սկզբնական Յուն. բնագրին՝ յայլոց միջի՝ նաեւ զՀայերէն բարգմանութիւնն կարեւոր հարկ համարին: Զպակասութիւնս զայս լնուլ անկ եւ պատշաճ էր, կարծեմ, Ս. Յակ. Տպարանին, այնու՝ զի ի Մասեան-դարանի Ս. Յակ. գտնին ընթերցանութեան օրինակ Ն. Կ. ոչ սակաւ է:

Այսպէս զրէ Պաւղոս Առաքեալ ի Թըզ-
թին տո եփեսացիս, զԼ. 2, 1-2:

Արդ՝ զի՞նչ ինչ իցեն միտք բանիցս
Պաւղոսի:—

Աս այս ի զէպ համարիմ քանի մի
բացայայտիչ զխտորութիւնս ի մէջ բերել:

Ա. Յախիսեան, Յաւարէն Շնոր (եղի),
ճշդիւ նշանակէ՝ երկարատեւ ժամանակ,
յախիսեանամարիմ: Ասկայն ի նոր կառ-
կարանի ի կիր արկեալ է բազմադիմի նը-
շանակութեամբ:

(1) Եղիմ=յախիսեանամարիմ, ժամա-
նակ երկարածիդ, մշանջնետար, անակիզքն
և անվարձան:

(ա) իբրեւ անվարձան, զ. օր. ԲՅ 6,52
«կեցցէ ի յաւիտեանս»⁽¹⁾. Եր 1,8 «յաւի-
տեանս յաւիտենից» (Յոյն եղակի). 2Պտ
3,18 «յօրն յաւիտենից», այսինքն՝ յօրն
յօրում յաւիտենականութիւնն յայանելոց
է. նաև ժխտական ԲՅ 4,13 «մի՛ ծարա-
ւեցի ի յաւիտեանս, այսինքն՝ «չ եր-
բեք: Այլև իբրեւ «չ միշտ, զ. օր. ԲՅ
8,35 «ոչ ի յաւիտեան կայս: Յաճախ
վարի յոգնակի. բայտ այսմ յաւիտենական
ժամանակն բաժանեալ երեւի յայնչալ
կարճ ժամանակաշրջանս, զարաշրջանս,
զ. օր. Հո 1,25 և 9,5 «յաւիտեանս», Յդ.
25 «յամենայն յաւիտեանս, եփ 3,21
«յամենայն ազգս յաւիտենից յաւիտեանս»,
ուր Յոյն բնագիրն ունի ճշդիւ՝ «յամենայն
ազգս յաւիտենի յաւիտենից»:

(բ) իբրեւ անակիզքն ժամանակ, այսպէս
Կդ 1,26 «ի յաւիտեանցն». եփ 3,9 «յա-
մենայն յաւիտեանց» (=ժամանակաշրջանք
աշխարհի). եփ 3,11 «բայտ յառաջագրու-
թեան յաւիտեանցն» (=յաւիտենական նա-
խասանմանութիւն). Դկ 1,70 «որ ի յա-
ւիտենից», այսինքն՝ ի վաղնջոց ժամա-

նակաց հետէ, նմանապէս ԲՅ 9, 32:

(2) Որպէս վերագոյնդ ասացաւ. յգ.
«ἀφ' ὧν, յախիսեանի, աշխարհի ժախնակա-
շրջանի, դարձ են, որ ազգ բառ բայտ իմիք
կը կորուսանէ շիւր բուն իմաստն յաւի-
տենականութեան, զ. օր. 1Կր 2,7 «յա-
ռաջ քան զյաւիտեանս», այսինքն՝ նախ
քան զարարչութիւն աշխարհի. բայտ այսմ
օրինակի և 2Տմ 1,9 «յառաջ քան զժա-
մանական յաւիտենից». նոյնպէս Տո 1,2,
ևս և Եր 1,2 «որով և զյաւիտեանսն ա-
բար», այսինքն՝ զայնչալ ժամանակաշր-
ջան աշխարհի:

(3) Ի սոյն յարի և Մեսիական ի կիր
արկումն բառիս իբրեւ այս եղիմ և արցն
եղիմ, կամ հանդերձեալ եղիմ, կամ՝ ուր զա-
րցն է.—բայտ այսմ այս եղիմ նշանակէ ըզ-
ժամանակն՝ որ յառաջ քան զնորոգ յօրին-
ուածութիւն, կարգաւորութիւն ամենայն
իրաց զաշտեամբն Քրիստոսի վառօք, այս
է՝ այժմեան ընթացք և վիճակ աշխարհիս,
ուր Հայն զՅունարէն բառդ եղիմ զիրացա-
պէս թարգմանէ՝ աշխարհ, զ. օր. Գդ 1,4
«աշխարհէ աստի չարէ». 1Տմ 6,17 «յաշտմ
աշխարհի». Մթ 13,22 «հոգք աշխարհիս»,
ուր ռմանք ի Յուն. օրինակաց ընթեռնու-
ն աշխարհիս այսօրիկս. Մթ 13,39 «կատա-
րած աշխարհիս», 13,49 «ի կատարածի
աշխարհիս», 24,3 «վախճանի աշխարհիս»,
28,20 «մինչև ի կատարած աշխարհի»,
յորում քրիստոսեալ կը հաւատային՝ թէ
արդէն իսկ կը գտնուին: Չսոյնդունակ
1Կր 10,11 «յորս վտխճան յաւիտեանցն և
հառ», այսինքն՝ այժմու աշխարհի ժամա-
նակաշրջանն իրացաւ. այսու մասք նաև
Եր 9,26 «ի կատարած յաւիտեանց», այ-
սինքն՝ ի կատարածի այժմու աշխարհի,
կամ այժմեան ժամանակաշրջանի աշխար-
հի, որոյ նկարագիրն է անցաւորութիւն,
ունայնութիւն, անաստուածութիւն, յայս
եղերելի միտս իմանալի է կիրարկութիւն
բառիս եղիմ Մթ 13,22 «հոգք աշխարհիս»,
այսինքն՝ հոգք վասն երկրաւոր իրաց. նոյն-
պէս Մկ 4,19.—Դկ 16,8 «որդիք աշխար-
հիս այսօրիկ», ևս և Դկ 20,34.—Դար-
ձեալ Հո 12,2 «մի՛ կերպարանիք կերպա-
րանօք աշխարհիս այսօրիկ», այսինքն՝
մարդիկ որք միայն այս, այժմու աշխար-
հի իրաց վերայ կը խորհին (նմտ. Փպ 3,19
«որք զերկրաւորս ևւեթ խորհին»). 1Կր

(1) Անտանի զոց Նոս Կեղեկեանի համառօտեալ են
ի հետագայն գայտ օրինակ.—Աւետանք. Մթ=Մա-
րկոս, Մկ=Մաթթիոս, Դկ=Դուկաս ԲՅ=Յովհաննէս.—
Դձ=Դարձ Առաքելոց.—Թուղբ Պաւղոսի. Հո=առ
Հովսէփէս, Կր=առ Կորնթացիս Առաքիւ, 2Կր=առ
Կորն. երկր., Դկ=առ Դավթացիս, եփ=առ եփե-
սացիս, Փպ=առ Փիլիպպէս, Կզ=առ Կղոսացիս,
1Տմ=առ Տիմոթ. Առաքիւ, 2Տմ=առ Տիմ. երկրորդ,
ՏՏ=առ Տիտոս, Եր=առ Երայեցիս.—Յկ=Կար. Թուղբ
Յակովբոս, 1Կ=Կար. Թուղբ Պետրոսի Առաքիւ, 2Կ=
Կար. Թուղբ Պետրոսի երկրորդ, 1Յ=Կար. Թուղբ
Յովհաննէս Առաքիւ, Յդ=Կար. Թուղբ Յովսէփի, ԲՅ=
Յայտնութիւն Յովհաննէս:

1,20 «քննիչ աշխարհիս այսորիկ», նմանապէս 1 Կր 2,6 (իմաստութիւն, իշխան)։ ևս և 2 Կր 4,4 «աստուած»⁽¹⁾ աշխարհիս այսորիկ», այս է՝ այն զոր մարդիկ այժմեա աշխարհի իրրեւ զաստուած կը պաշտեն։—Հմտ. ևս 1 Տճ 6,17 (մեծատունք) և 2 Տճ 4,10 (սէր)։—Յայսմ կարգի է և Եփ 2,2 «քոս յախճենի աշխարհիս այսորիկ», այսինքն՝ ըստ հանգամանաց շինգերական մասնակցաւորման՝ որում անկ ե կամ սկսկական ե այժմու աշխարհի։

Իսկ հանդերձեալ եովն (յաւիտեանն), զ. օր. Մթ 12,32, Մկ 10,30 (որ զաւոցն է), Դկ 20,35 (այնմ) Հայն ունի ամենայն ուրեք զարձեալ ճշգրտութեամբ աշխարհ։ Իսկ Եփ 2,7 առաւել ի դէպ թարգմանէ՝ «ի յաւիտեանն որ զաւոցն են»։

Յիսուսի Բրիտանիա Փրկչին մերոյ երեսուն յաշխարհի կը կազմէ դարազրուս մի ժամանակաշրջանաց աշխարհիս։—անցեալ եովն և հանդերձեալ եովն, որ անվախճան լինելոց է. ընդ մէջ երկոցունցն է անցման ժամանակաշրջանն, յորում կը զրէր Պաղոս Առաքեալ, «յորում ժամանակի վախճան յաւիտեանցն եհաս» ասէ նոյն ինքն Առաքեալն (1 Կր 10,11), զի «ժամանակս կարճեալ է այսուհետեւ» կը յարէ այլուր (1 Կր 7,29), և «անցեալ է վայելչութիւն աշխարհիս այսորիկ» (1 Կր 7,31). և «զի հինն անց, և արդ նոր եղև ամենայն» (2 Կր 5,17)։ Ապաքէն քրիստոնեայք հաստատուն յուսով և վստահութեամբ ակն ունէին (և ցանկ ունին) փառասոր հանդերձեալ յախճենի կամ աշխարհի, և որպէս զրէ Պաղոս Առաքեալ՝ (2 Պա 3,13) «նորոյ երկնից և նորոյ երկրի բոս աւետանցն հայեցեալ սպասեմք, յորս արդարութիւնն բնակէ»։—

Բ. «Ըստ իշխանին իշխանութեան օրոյս, այսոյ՝ որ...»։

Արդ՝ զի՞նչ է «իշխանութիւն օրոյս», և ո՞վ է «իշխանն» նորին, իմա՞՝ «այսն»։— «Աշխարհ ամենայն ի չարի կայ» կը զրէ Յովհաննէս Առաքեալ (184 5,19)։ Եւ արդեւ՝ մըք իսկ այդ էր յայտական նշանակ և գրոյմն դարուն Նոր Կտակարանի։ Դարն

էր ընդ իշխանութեամբ չարին, այս է՝ սատանային և արբանեկաց իւրոց (որպէս ասէ Բառնարաս)։—աշխարհ ամենայն, և օրն՝ որ զայն կը շրջապատէ, համօրէն զատակ անջրպետն ընդ մէջ երկրի և երկնից լի է դիւօք, նոքա կը տիրեն բովանդակ կարգաց և պայմանաց կենաց. նոքին իսկ կ'իշխեն ի վերայ հասարակաց վարուց և զնացից մարդկան. իւրաքանչիւր ոք ի ծննդենէ մինչեւ ի դերեզման ի ներքոյ օղղկեցութեան նոցին կը գտնուի. համօրէն չարիք՝ մեղք և յանցուածք զորս զործեն մարդիկ լոկ թելադրութեամբ և սողորանօք զիւաց կը յառաջագային. անձնիւր մարդոյ մէջ կը բնակին դեւք կամ այսք պիղծք.—զոգցես զժողք իմն զարձամ էր երկիրս⁽¹⁾։—Այս և այսպիսի՝ էր աշխարհահայեցում և հաւատք մարդկան ընդհանուր, տարածուած յԱրեւմտոս և առաւելագէս յԱրեւելս։ Հրէական մատենագրութիւն վերջին դարուց ն. ք. զԲս. և առաջին երկր զարուց յ. Բս. լի է մանրագատում նկարագրութեամբք զիւաց, նոցա օղղկեցութեան և զործանութեանց։ Ոչ ինչ նուազ և քրիստոնեայ մատենագիրքք առաջին դարուց լիադոյնս և լայնադոյնս կը ճառեն զիւական աշխարհի վերայ։—

Դիւաց բուն պաշտօն և զործն է՝ մալորեցումն զմարդիկ յանաստուածութիւն, և ի պաշտօն սատանայի և ի կրոնապաշտութիւն զարժուցանել, և զնոսին զրդել և հրապուրել ի չարիս։ Դեւք են պատճառք ամենայն վատարարարութեանց և աղետից, պէսպէս՝ եթէ՝ հոգիւսր եթէ՝ մարմնաւոր՝ ախտից և հիւանդութեանց, միով բանիւ՝ համօրէն չարեաց և անօրէնութեանց յաշխարհիս։ Առ այդ զամենայն հնարս ի կիր տանուն, և՝ եթէ հարկ իցէ՝ կերպարանին ի հրէշտակ լուսոյ (2 Կր 11,14)։

Առաջնորդ և գլխաւորն զիւաց կոչի առանց⁽²⁾, նաեւ առանցիկ, ուրեք ուրեք անուանի ևս բնեղերուդ (կամ՝ բնեղերուր)

(1) Միքէլ անճմ ժամանակի եւք պատճառն բանս.—իսկ զառապակայ ժամանակ ս'ուգես է նկարագրել։—

(2) Առանց (եբայեցերէն) նեղիւ նշանակէ՝ հակառակորդ, բռնակի, այս է՝ հակառակորդն Աստուծոյ և Բրիտանիայ Եւրոպէն ճիշտօրէն, զիւրոյս, սեպնական մօտ՝ զպաղտ չարախօս. իսկ ի զիւս ն. Կս.—զառանց։

(1) Սխալ է աստուած յայտ վայրի գլխագրով գրել, վասն զի բառը այդ տառն առանց նշանակէ։

(Մթ 10, 25: 12, 24 եւ այլուր), եւ քիլար (2Կր 6, 15), ի զիրս ինչ Հրէից յորջորջի նաեւ մասնակցութիւնը (1), նա է ստորին մարդկան, որ բաւ բանի Աստուծոյն Պետրոսի (1Գ 5, 8) օրրբեւ զստիւն զոչէ, չըջի եւ խնդրէ՝ թէ զո՞վ կրանիցէ (հմտ. 2 Տմ 2, 26). — նաեւ Մթ 9, 34: Մկ 3, 22. Ղկ 11, 15. Թճ 12, 31: 14, 30: 16, 11):

Մասնաւորապէս Աւետարանք յանդիման կացուցանեն մեզ կենդանի պայծառ ինչ նկարագիր զիւաց զործոց եւ ազգացութեան: Եւ Փրկիչն մեր Յիսուս Քրիստոս, իրրբեւ բժիշկ հոգեւոյ եւ մարմնոց, առաւելապէս չըջիցաւ բարի առնել եւ բժշկել զամենայն բժրահալոյն ի ստատանայէ (Դժ 10, 38), եւ Եվանջիստի յաշտանցաւ Որդին Աստուծոյ՝ զի լուծցէ զգործս ստատանայիս (1Թճ 3, 8, հմտ. եւ Եր 2, 14)(2): Նա կը բժշկէր զամենայն հիւանդոց՝ որք նկղեալ էին ի պէսպէս ցոտս եւ ի տանջանոց, զգիւտահարս, եւ զլուսնոտս եւ հանէր զայս բանի (հմտ. Մթ 4, 24: 8, 16: 15, 22: 17, 14 44.—Մկ 3, 11: 1, 23 44: 32 44: 7, 26 44.—Ղկ 4, 33 44: 42: 6, 18: 7, 21: 9, 37 44. եւ այլուր): Վասն որոյ Փարիսեացիքն առէին թէ՛ Յիսուս իշխանութեամբ զիւաց (քեհզգեբուրու) հանէ զգիւտս, եւ թէ՛ այս պիղծ գոյ ի նմա (Մթ 9, 34: 12, 24.—Մկ 3, 22: 3, 30.—Ղկ 11, 15, հմտ. Թճ 7, 20: 8, 48: 49: 52: 10, 20): Արդէն Յովհաննէս Մկրտչի մասին եւս առէին թէ՛ զիւ զոյ ի նմա (Մթ 11, 18.—Ղկ 7, 33):

Դեռ, հանգչին հրեշտակաց(3), անթիւ

անհամար են եւ բաժանին յայլեայլ ազգս (Մթ 17, 20 եւ Մկ 9, 28), զասս եւ խումբս, մէն մի առանձինն զործառնութեամբ: Են որ զմարդիկ քակեն ի հաւատոցն եւ մոլորեցուցանեն ի կապալաւութիւն (որպէս վերադոյնն տալաւ) եւ յերկրպագութիւն զիւաց (1 Տմ 4, 1.— 1 Կր 10, 20-21.— Թա 9, 20). եւ են որ առնջին զմարդիկ պէսպէս հարուածովք հոգեւոյ եւ մարմնոյ, խանդարեն զմիտս մարդոյ եւ զբաւեն բզխելս նորին: Ոմանք ի դիւաց կամ յայտոց սղծոց պատճառք են հաւնութեան եւ կուրորեան (Մթ 9, 32: 12, 22.—Մկ 9, 16 44.— Ղկ 11, 14), այլք են այսֆ իմանալութեան (Ղկ 13, 11 44. կարկամեալ կինն): — Դասակարգք զիւաց առանձինն անուանս եւս ունին. այսպէս Մկ 5, 9 Ելէզէղիւն (զոռնոյ), ուր ամբողջ խումբ մի կամ բազմութիւն մի այսոց պղծոց մի միայն մարգոց մէջ իւրեանց բնակութիւնն հաստատած են (Ղկ 8, 30): Երբեմն այսն պիղծ յետ կլանելոյ ի մարդոյ, այլուր պատշաճ կայան մի չըգտնելով, զառնայ ընդ իւր տունալ եւթն այլ շարապոյնս քան զինքն եւ մտեալ բնակէ ի մարդն (Մթ 12, 43—45. Ղկ 11, 24 44.): Այսպէս եւ Մարիամ Մագդաղենացիին եւթն զիւս ունէր (Մկ 16, 9.— Ղկ 8, 2): Նշանաւոր է մասնաւորապէս պատմութիւն զիւսհարին յերկրին Կերպասացոյ (Մթ 8, 28 44.— Մկ 5, 1.— Ղկ 8, 27 44.— հմտ. Մթ 8, 28 44.): — Յիսուս նաեւ երկոտասան աշակերտացն եւ իշխանութիւն ի վերայ այսոց պղծոց՝ հանել զնոսս (Մթ 10, 1. 8.— Մկ 3, 15: 6, 7 44.— Ղկ 9, 1. հմտ. Մկ 16, 17): Զնոյն զործէին եւ եւթնասունս եւ երկու աշակերտքն, եւ զիւք հնազանդէին նոցա յանուն Յիսուսի (Ղկ 10, 17): Դարձեալ ոմանք անգամ՝ որք ընդ Յիսուսի չէին չըջեր՝ կարող էին յանուն Յիսուսի գիւս հանել (Մկ 9, 37 44.— Ղկ 9, 49): Առանձինն հետաքրքրական եւ շուարճալից

(1) Այս անուան բուն սուգ-սրանոյ իրենն անցալ է ինն:

(2) Այլ յայնմամ մինչ օրն զիւսիմ զԱստուծ, ծառայելիմ այնոցիկ՝ որ օրն էին ի բնէ աստուծոյ (Գղ 4, 8). — Յարաւ Բան զպալատն Յիսուսի Քրիստոսի յաշտանաւ մանն եւ մեղմն բազաւելին, Բանգի մարդիկ ծառայելին սասանայի եւ զիւայ, եւ մեղ եւ ման սիւրէին յաշտանայիս: Այլ ասկայն ո՞չ միայն մարդս զաստալաւեալ էր ի ման, այլ եւ համարէն բնութիւնն, բովանդակ առաւած՝ որ իննազանգեալ էին ունայնութեան: Նե՞ծէին եւ երկնէին, ակն կախալ յայնմոյ բնութիւնն զիւս (ստ այս սէս գիտութեամբ յուրից բանս Պաղղոսի Առաքելոյ, 2 Գղ. 5-8). — Ըստ այսմ զիւսհարորիքից ինն իսկ նեհուած եւ աղաթիլ է մեղաց, եւ կամ աշտանաւորիքից ինն զիւս յաշտանայալաւորիքից եւ Ուսի մեղմն եւ զիւսհարորիքից նոյնակեալ են եւ պատշտմով աստուծայի:

(3) Յայտ է թէ, բաւ կարճաց եւ ուսմանց Հրէից, հրեշտակ՝ որոց բլան յանգալս մեծ է, եւ որ երկնա-

յին զօրն կամ բանակն են. բաժանին յերկն զաստ, որք են՝ Դեբրովելք, Սերովելք, Ռիսանիմ, Իսխանուրիք, Տէրաքիք, Բնարալք, եւ Պետուրիք. ոմանք ինն խումբ կը բուէն, յաւելլով՝ Զօրաքիք եւ Արոս: Իսկ հրեշտակապէս նոյնպէս եւս համարին, ոմանք չորս կը բուէն (Միսայել, Ուրիել, կամ՝ Փանել, Ռաֆայել եւ Գարիել): այլ լոյ երկուս, եւ այլ զայլ ինն:

է այն դէպքն զոր կը պատմէ Գործք Առաքելոց (Գլ. 19, 13). յայդմ պատմութենէ յայտնի երևի՝ թէ խարեւայ Հրեայ երգմենացիչք եւս, որք զհանկն զգեաւ իրբեւ արհեստ կը վարէին, ջանային զանունն Երուսալիմ Գրիստոսի չարաչար ի կիր արկանել, այլ առանց իրիք յաջողութեան⁽¹⁾:

Յայտ է՝ թէ քրիստոնեայք եւս ի բնկերանէ անտի բազում երգմենացիչս ունէին, որք յեկեղեցական դասակարգութեան առանձին կարեւոր կարգ կամ աստիճան կը կազմէին⁽²⁾:

Հուսկ ուրեմն յիշելի է՝ թէ ղեւէ՛ ուրեք զի հրեշտակ (սատանայի) անուանին (Մթ 25, 41, հմմտ. 2 Կր 12, 7 և Յտ. 12, 7):

Դարձեալ ի ձեռն Պետրոսի Առաքելոյ լինէին բժշկութիւնք հիւանդաց նեղելոց յայտոց պղծոց (Գծ. 5, 16). նմանապէս Առաքեալն Փիլիպպոս հանէր զայսս պղծս (Գծ. 8, 7): Այլեւ Պաւղոսի մասին կը պատմէ Գծ 16, 16—18 թէ՛ աղախին ոմն ունէր այս հարցով, զոր Առաքեալն վանեց ի նմանէ. նաեւ զօրութեամբ թաշկինակաց եւ վարչամակաց Առաքելոյս այսօր յարկ ելանէին ի հիւանդաց (Գծ 19, 12):

Եւ արդ՝ ի շարս գլխաւոր դասուց զիւաց, որք ուրեք ուրեք կոչին պնտրիւն, զօրութիւն, իշխանութիւն (1 Կր 15, 24. Եփ 6, 12. Կղ 1, 13 եւ 2, 15)⁽³⁾, կարգելի է

(1) Յերկրորդ դարուն կային թէ՛ հրեայ եւ թէ՛ հնթանոս երգմենացիչք, իբրեւ առանձին իմն կարգ բժշկաց, որք՝ որպէս զարդիս գտանին բաց ի ուսեակ բժշկաց նաեւ ինքնուսոյց բռնական բժշկչք՝ որք լոկ բնական զեղովք բուժեն զհիւանդութիւնս, այնպէս եւ նոքա երգմենացչւորութեամբ կը ջանային բժշկել զախտաժէտս:

(2) Քրիստոնեայք ի սկզբանէ անտի իբրեւ երգմենացիչք յայտնեցան յաշխարհի. եւ հանելն զգեաւ յոյժ կարեւոր հնարք եւ զործ էր քարոզութեան եւ տարածման քրիստոնէական հաւատոց:

(3) Յայլ տեղիս Ն. Կ. անուանեալ իօխանութիւնք, պետրիւնք, զօրութիւնք նաեւ արքաք, տէրութիւնք նշանակեն զասակարգս ինչ հրեշտակաց (Հտ. 8, 38. Եփ 1, 21. 3, 10. Կղ 1, 16. 2, 10.— 1 Պտ 3, 22): Իսկ վասն **սարեւոց** աշխարհի կարծիք գիտեց անմիաբան են (Պղ. 4, 3. 9. Կղ 2, 8. 20). ոմանք իմանան զայնս իբրեւ զուսումն աշխարհայինս, այլք մեկնեն զնոսին յատուկս երկնից, այլք եւս պնդեն՝ թէ զասակարգ ինչ հրեշտակաց են.— որպէս ինձ հաւանելի թուի, բառս **սարեւք** յայտ առնեն ըզգիւական վարդապետութիւնս, զիմաստութիւն **սերկաւոր**, շնչաւոր եւ զիւական⁽⁴⁾ (Յգ 3, 15):

իշխանութիւն օրոյ, կամ պիւրի, որոյ իշխանն է նա ինքն աւսանայ (հմմտ. Մթ 9, 34 եւ 12, 24 թիշխան զիւաց). Մղ 3, 22 **սրեւրդ** իշխան զիւաց. այսպէս եւ Գղ. 11, 5.— զարձեալ Յճ 12, 31 թիշխան աշխարհիս այսօրիկ, նոյնպէս Յճ 14, 30 եւ 16, 11.— միանգամ նոյն իսկ **աւստում** աշխարհիս այսօրիկ, 2 Կր 4, 4.— իսկ Եփ 6, 12 սատանայն եւ չար ոգիք բոլորեքեան ի միասին կոչին **աշխարհապախ** խաւարիս այսօրիկ⁽⁵⁾:

«Իշխանութիւն» ի վերստեայ հասածի թղթոյն առ եփեսացիս թարգմանութիւն է յունարէն բառին *ἐξουσία*, որ առ հասարակ նշանակէ՝ իշխանութիւն (զ. օր. Կղ 1, 13 եւ յայլ բազում տեղիս Ս. Գրոց Ն. Կառ. կարանի): Սակայն յայսմ վայրի ի կիր արկեալ է վասն զիւական էակաց, հաւաքական սոմամբ եւ յոգնական իմաստի՝ իշխանութիւնք: Այսու մասք վարի յունարէն բառի (յգ.) նաեւ Եփ 6, 12 ուր Հայն թարգմանէ պնտրիւն («Զի ոչ է մեզ պատերազմ ընդ մարմնոյ եւ ընդ տրեան, այլ ընդ իշխանութիւնս եւ ընդ պնտրիւնս եւ ընդ աշխարհակալս խաւարիս այսօրիկ, ընդ այսս չարութեան՝ որ ի ներքոյ երկնից»). նոյնպէս եւ Կղ 2, 10 («զլուխ ամենայն իշխանութեան եւ պնտրեան»), եւ Կղ 2, 15 («մերկեաց զիշխանութիւնս եւ զպնտրիւնս»). իսկ Կղ 1, 13 զարձեալ թարգմանի իշխանութիւն («որ փրկեացն ըզմեղ յիշխանութեան խաւարի»): Ուստի լաւ եւս էր ի սմին վայրի (2, 2), ի պատճառս նմանաձայնութեան, նոյնպէս զնել՝ պնտրեան փոխանակ իշխանութեան⁽¹⁾:

Ուստի վերասացեալ իշխ. նութիւնք, պնտրիւնք են այսօր չարութեան եւ աշխարհապախ խաւարիս այսօրիկ, այսինքն՝ նոյն ինքն աւսանայն եւ այսօր պիղծի, ծառայք նորին:

Ապա ուրեմն, ըստ նախազրելոցս, ի վեր անդր յառաջ բերեալ բանք Առաքելոյն Պաւղոսի մեկնելի են զայս օրինակ.

«Եւ զուք՝ որ ձեր մեղօք եւ յանցա-

(1) Ի զէպ է յիշել առաւել թէ, որպէս արգէն ի վերագոյն ծանօթութեան ասացաւ, *ἐξουσία* ուրեք ուրեք ի նոր Կոտակարանի նշանակեն եւս զասակարգ ինչ հրեշտակաց, զ. օր. 1 Կր 15, 24. Եփ 1, 21 եւ 3, 10. Կղ 1, 16. 2, 10.— 1 Պտ 3, 22:

նօք մեռած էիք, որովք երբեմն (նախ քան
զգառնալն ձեր ի քրիստոնէական հաւատս)
կը կենցաղավարէիք ըստ (պոյժմանաց եւ
հանգամանաց) ժամանակաշրջանին այժմու
աշխարհիս, ըստ (կամաց եւ թելադրու-
թեանց) իշխանին պետութեան (գիւական
չար ոգւոցն) օգոյս (իմա՝ որ բնակեալ են
յօդս),— այսոյ (այսինքն՝ ստատնայի) որ
այժմս (զեռ միշտ կը գործէ) ընդմահալ յոր-
դիան ապստամբութեան (այսինքն՝ այն
մարդոց մէջ՝ որք յԱստուծոյ աղօտամբած
են)», զորս Առաքնալն յետ սակաւ միջ
(զլ. 5, 6) «որդիք անհաւանութեանն կ'ան-
ուանէ (հմտ. Հո 11, 30 եւ Կղ 3, 6)»:

Ժամանակաշրջանն աշխարհի յորում
մարդկութիւնն համօրէն ի ծագալութեան
չարին եւ ընդ իշխանութեամբ մեղաց կայր,
ըստ Պաղոսի, յայժմուս այլ եւս կատա-
րեցաւ, եւ յայսմ հետէ սկսանի ժամանակն
չնորհաց: Այս նոր ժամանակաշրջանն —
սոյն յաւիտեանն—մուծանի եւ սկիզբն առ-
նու յայտնութեամբն Յիսուսի Քրիստոսի:

Վասն որոյ պարտ է մեզ, որք չնոր-
հօք ի ձեռն հաւատօցն ապրեցօք, զոհա-
նալ «զԱստուծոյ Հօրէ եւ զՏեառնէ մերմէ
Յիսուսէ Քրիստոսէ, որ ետ զանձն իւր
վասն մեղաց մեղոց, զի զմեզ փրկեսցէ
յաշխարհէ աստի չարէ, ըստ կամօցն Աս-
տուծոյ եւ Հօր մերոյ, որում փառք յաւի-
տեանս, ամէն» (Փղ 1, 4. Ե 1, 2, 4-8):

Յ. Յ. Մ.

Երուսաղէմ, Սեպտեմբեր 1928.

~ ~

*

ԾԱՆՈԹ.— Պարապմանցս հատուած Ա. համարե-
լի է «Նեոն եւ Քրիստ. յաշխ. Հայոց» (տ. վերա-
գոյն էջ 262-265), յորում հատածի սնդղիկն են հե-
տեւեալ վրէպ տպագրութեան.

- էջ 263 տ. տ. 2 ի վ. ընթ.՝ Քրիստոսի
» » » 17 » » » զարհուրել
» » » 18 » » » եւ վի՛րդրով
» 263 բ. տ. 7 ի վ. ընթ.՝ 8, 13 (փխկ.
3, 13)
» » » 15 » » 2, 9 (փխկ. 2 իս-
կիզբն տողին)
» » » 22 » » 19, 15-21 (փխկ. 15.
19-21)
» » » 15 ի ն. » -մեանց

- » 264 տ. տ. 16 ի վ. » հայերեցի
» » » 7 ի ն. » 17, 8 (փխկ.
17, 3)
» » բ. » 4 ի վ. » -ական (փխկ.
կան
» 265 տ. տ. 7 ի վ. ընթ.՝ կասարածի
(փխկ. Կսակարանի)
» » » 12-13 ի վ. ընթ.՝ հեմար-
սին (փխկ. հրեցեցի)

ՎՐԷՊՔ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Ի նախընթաց հասածի Ողբոց

- էջ 61, տ. 10 ի ներքուստ. ընթ. կասա-
րամն
» 62, տ. 18 ի վերուստ. փոխանակ զի
ընթեռնիլ է՝ երէ
» 62, տ. 22 ի վեր. փխկ. ե ընթեռնիլ
է՝ եմ
» 93 բ., տ. 3 ի ն. ընթ. հարստացն.
» 94 տ. տ. 24 ի վ. զկնի «իւրեանց»
յաւելիլ է՝ «Յայնմ նընջեցին այգուն,
եւ ահա անկեալ են շինուածք իւր-
եանց զմարմնովք իւրեանց».
» 94 տ. ի ծան. 3 ընթեռնիլ է՝ հրաժե-
լոյն.
» 94 բ., տ. 20 ի վ. ընթ. բարեկարգեց.
» 95 տ., տ. 23 ի վ. փոխանակ (¹) պարտ
է զնեւ (¹). ըստ այսմ ուղղելի է եւ
թիւն ծանօթութեան.
» 95 տ. ի ծան. 1. փխկ. զրհեց ընթ.՝
զրհեց.
» 187 տ. տ. 23-24 ի վերուստ. ընթեր-
ցիր՝ փոխանակ.
» 187 բ. տ. 11 ի վերուստ. ընթ. ի վերայ
» 220 տ. տ. 1 ի վերուստ. փխկ. սոռ-
բակէի պիտի վերջակէս
» 276 տ. տ. 14 ի ներքուստ ընթ. բնդ-
դեմ
» 276 բ. տ. 13 ի ներքուստ ընթ. ողբայրն
» » բ. տ. 12 ի ներքուստ ընթ. պատմել
» » բ. տ. 3 ի ներքուստ ընթ. -միայի
» 277 տ. տ. 24 ի վ. ընթ. սուսերն
» » » 17 » ն. » այն (փխկ.
ան)
» 277 բ. ի ծանօթ. 1 ընթ.՝ խորոց
» 278 տ. տ. 3 ի ն. ընթ.՝ քանգի

Ե Գ Ի Պ Տ Ա Ն Ա Յ ԵՐ Ը

ԷՅՈՒՊԵԱՆ ՍՈՒԼՔԱՆՈՒԹԵԱՆ ՕՐՈՎ

Գրեց ԳՐ. ՄԱՍՈՒՐ ՅԱԹԻՄԻ

Կարճատե հիւանդութենէ մը վերջ Ֆաթիմեան Ալ Ատաթիւ Լիթին Ալլահ խալիֆան 1141 սեպտեմբեր 13ին, քսան մէկ տարեկան հասակին աչքերը կը փակէր յաւիտեանայէս. 11 տարի տիրապետելէ ետքը, թողլով 16 զաւակներ՝ 11ը մանչ և 5ը աղջիկ: Անոր մահով ալ Ֆաթիմեան կայսրութիւնն դրականացաւ կը զարդէր զօյութիւն ունենալէ և իշխանութիւնը կ'անցնէր Սուրիոյ Նուրէտաթին Սուլթանի Եզիպատի ներկայացուցիչին, Վէլիբ Սալահէտաթինի ձեռքը, որ աղպէսով կը հիմնէր Ելուպեան Սուլթանութիւնը:

Այս փոփոխութեան մանրամասնութիւնները հետեւալ կերպով կը պատմուին Իպն էլ Աթիր պատմագրին կողմէ. «Երբ Սալահէտաթինի ոտքը ամբացաւ այս երկրին մէջ, երբ իրեն որեւէ հակառակորդ չմնաց, երբ Ալ Ատաթիւ խալիֆայի հեղինակութիւնը խիստ տկարացաւ, մինչև այն աստիճան որ իր պալատը հպատակեցաւ Սալահէտաթինի և այս վերջնոյն օգնական Գաբաթի հրամաններուն, այն ատեն Նուրէտաթին գրեց Սալահէտաթինի հրապարակալին աղօթքներու մէջ զաղբեցնել Ալ Ատաթիւնունը և անոր տեղ յիշել Պաղատաթի խալիֆա Ալ Մօսթաթի Պիլլահի անունը: Սալահէտաթին ընդգիմացաւ, պատրուակ բռնելով թէ այդ պարագային Եզիպատի բնակիչները կրնան ապստամբիլ իրեն դէմ, Ալիեաններուն Ֆաթիմեանց հանդէպ ունեցած համակրութեան պատճառով: Ինքն արդէն զժկամակութիւն ցոյց կուտար, իբրեւ (Ֆաթիմեաններու) անունով եղած աղօթքը զաղբեցնել տալու և կ'ուզէր պահել իրենց գերդաստանը Նուրէտաթինի փախէն: Որովհետեւ կը փախնար որ եթէ այս իշխանը Եզիպատս մտնէր, թերեւ պաշտօնանկ ընէր զինքը. ասոր համար կը փափաքէր որ Ալ Ատաթիւ մնար իրեն հետ, որպէսզի երբ Նուրէտաթին յարձակէր, իրեն պաշտպանութեան համար զօրածէր խալիֆային օգնութիւնը և Եզիպատայիներուն ոյժը. բայց իր պատճառաբանութիւնները

չսուեցաւ Աթապէկին (Նուրէտաթին) կողմէ և այս վերջինը յամառօրէն ստիպեց զինք Ալ Ատաթիւն անունով եղած աղօթքները զաղբեցնել, այնպէս որ այլևս կարելի չեղաւ զիմարել, որովհետեւ իրականութեան մէջ Սալահէտաթին Նուրէտաթինի ներկայացուցիչն էր: Եւ պատահեցաւ որ Ալ Ատաթիւ ծանրապէս հիւանդացաւ: Երբ Սալահէտաթին որոշում տուաւ ջնջել այս խալիֆային անունով եղած աղօթքները, խորհուրդ հարցուց իր էմիրներուն: Անոնց մէջէն ոմանք հաւանեցան այս կարգադրութեան առանց մտահոգ ըլլալու Եզիպատայիներէն, ուրիշներ թէեւ փախ յայտնեցին թէ ապստամբութիւն մը կրնայ ծագիլ, բայց ընդունեցին որ Սալահէտաթին կը մնար համակերպիլ Նուրէտաթինի հրամաններուն:

«Եզիպատս եկած էր էլ Ամիր էլ Ազիմ անուն օտարական մը, որուն հանդիպած էր Մօզիլի մէջ: Երբ այս անձը տեսաւ որ ամէն ոք սարսափած էր և ոչ ոք կը համարձակէր Ապպասեաններու անունը յիշել աղօթքին մէջ, բտաւ «Ես պիտի յիշեմ», և հետեւաբար Մուհարրէմի առաջին Ուրբաթը (10 սեպտ. 1141) քաղաքիչէն առաջ բեմ ելլելով, աղօթեց Ալ Մօսթաթի համար (Պաղատաթի Ապպասեան խալիֆա): Ոչ ոք բողոքեց ասոր դէմ: Յաջորդ Ուրբաթին (14 սեպտ. 1141) Սալահէտաթին հրամայեց Ֆօսթաթի և Գահիրէի քաղաքիչներուն հայլես Ալ Մօսթաթի անունով ընեն աղօթքը և անոնք ալ հնազանդեցան»:

Սուրիոյ Սուլթան Նուրէտաթին և իր զօրծակալ Եզիպատական վեզիրին տածած նպատակները Ալ Ատաթիւ խալիֆային մահէն ալ առաջ շատ զաղանդ չէին, ըլլայ ժողովուրդին, ըլլայ պալատին: 1168 թւին, Եզիպատացի սեամորթները, որոնք խալիֆայական պալատին մէջ կը ծառայէին և այդ պատճառով շատ հաւատարիմ էին Ֆաթիմեաններուն, զգալով խալիֆայական գահուն դէմ սարքուած դաւերը, կը միանան և 50000 հոգինոց բանակ մը կազմելով Մուլթաթին էլ Խիլաֆաթ անուն մեկու մը հրամանատարութեան տակ, կ'ապստամբին Սալահէտաթինի դէմ և սոսկալի կոխ մը կը մղեն Գահիրէի փողոցներուն մէջ: Սալահէտաթին իր կողորդ թուրան Ծահի հետ զանուած սուրիական ահագին

բանակին և եղիպտական կանոնաւոր զինուորներու մէկ մասին օդնութեամբ արիւնալի կռիւներէ վերջ հաղիւ կարող կ'ըլլայ ապստամբութիւնը զսպել, նահանջի ստիպելով սեւամորթներու բանակը, որ կը քաշուի Վերին Եգիպտոս՝ Սափաի կողմերը։

Այլ Ատտիա Լիւտին Ալլահ խալիֆան ինքն ալ զգացած էր դահուռ տկարութիւնը և այդ պատճառով է որ իր վերջին պահուն իր մահուան անկողին մօտ կանչելով Սալահէտտինը երգում էրնէլ տուած էր որ իր մահուանէն յետոյ իր զաւակներուն որեւէ վնաս չհասցնէ և պէտք եղած խնամքը տանի անոնց։

Սալահէտտին մասամբ յարգելով իր երգումը ուղղակի խոշտանդէ միջոցներու չդիմաց փճացնելու համար խալիֆայական գերդաստանը, տարբեր միջոցներու գիւմեց։ Նախ կայսերական պալատէն 18000 բնակչութեան (որոնց 10000ը արական և իգական սեռէ աղետականներ էին իսկ 8000ը երկսեռ գերիներ) հասկցուց որ այնուհետեւ անոնք բանտարկուած նկատեն ինքզինքնին և փախչելու փորձ չընեն, որպէսզի խիստ պատիժներու չենթարկուին։ Քիչ ետք Այ Ատտիա ընտանիքին բոլոր անդամները և իրենց գերիները, թուով վեց հազար հոգի, գուրս հանել տալով այլեւրդ գատ և կիները գատ պալատներու մէջ բանտարկել տուաւ։ Ապա մնացեալ 12 հազար հոգին, որոնց մէջ այլ ըլլալով միայն Այ Ատտիա վեց զաւակները կային, գուրս խալիֆայական մեծ պալատէն հանելով, ուրիշ պալատներու մէջ փակեց և խտրու պատուիրեց անոնց որ կիներուն հետ որեւէ շփում չունենան, որպէսզի նոր սերունդներ յառաջ չգան և Ֆաթիմեան գերդաստանը անձիւտի։ Այս խիստ կարգադրութիւնները սակայն չկրցան արդիւիջ Ֆաթիմեան զահուն համակիրներու ամբողջական միացումը, որոնք միաձայն Արեմտեան խալիֆա և Ֆաթիմեան կայսրութեան յաջորդ հռչակեցին Այ Ատտիա Լիւտին Ալլահի անդրանիկ որդին Տաուաթ՝ Այ Համիտ Պիլլահ տիտղոսով։ Սկսական յարաբերութիւնները արդիւիշու համար եղած զգուշութիւններն ալ օգուտ մը չունեցան, որովհետեւ Ֆաթիմեաններու կուսակիցները կրցան Այ Համիտի պալատը, ծագուած ազնուական օրիորդ մը մացնել և արգե-

լափակ խալիֆային տանիլ, որմէ ծնաւ Սալահէտտին Պատր էլ Տին, Այ Համիտի յաջորդը։ Իսկ Սալահէտտին ալ արգելարանը, անոր չափահասութեան, նոյն կերպով ազնուականուհի մը մոցուցին, որմէ ծնաւ ուրիշ մանչ զուակ մը, որ արտասահման գրկուեցաւ յաւիտենական բունտէն ազատելու համար։

Այ Ատտիա մահէն տարի մը առաջ Սալահէտտինի գէմ երկրորդ ապստամբութիւն մը տեղի ունեցած էր Ֆաթիմեաններու կողմէ, որոնք Վերին Եգիպտոս երթալով միացած էին հոն ապստամբող սեւամորթներու բանակին։ Սալահէտտին դարձեալ իր եղբայրը Թուրան Շահը գրկած էր մեծ բանակով մը անոնց վրայ, որ բաւական զսպելէ ետքը այդ ապստամբութիւնը, 1140ին վերադարձած էր Գահիրէ։

Այ Ատտիա մահէն վերջ Ֆաթիմեանականք, անոր արգելափակուած զաւակը խալիֆայութեան յաջորդ հռչակելով, կըրկին միացած էին սեւամորթներու բանակին և նուպիոյ մէջ երրորդ ապստամբութիւն մը հանած էին 1192ին, այս անգամ Սալահէտտինը տապալելու նպատակով։ Այն ժամանակ Ասուանի կառավարիչն էր Գանդ էլ Տուաթ անուն Ֆաթիմեան զօրավար մը, որ արտաքնապէս ինքզինքը Սալահէտտինի համակիր ցոյց տալով կրցած էր իր գիրքին վրայ մնալ։ Երբ երրորդ ապստամբութիւնը տեղի ունեցաւ, Գանդ էլ Տուաթ լուր տուաւ Գահիրէ որպէսզի օգնական օյժ գրկուի զանոնք զսպելու։ Թուրան Շահ կրկին հասաւ բազմութիւն բանակի մը զըլուխը անցած, բայց Գանդ այնքան յոգնեցուց զանոնք և զբաղեցուց զանազան պատրուակներով որ սոսկալի ջարդ մը կերան և քիչ թուով զինուորներ հաղիւ կըրցան ինքզինքնին մայրաքաղաք նետել։

Այս յաղթութեան վրայ Ֆաթիմեանականք յոյս տուած, սկսան արագ կերպով կազմակերպուիլ և վերջապէս 1194ի վերջերը, իրենց միացնելով բոլոր նուպիացիները, նոյն ինքն Գանդ էլ Տուաթի հրամանատարութեան տակ, սկսան քալել Գահիրէի վրայ, Ֆաթիմեան զահը վերահաստատելու համար։ Ասիկա չորրորդ և ամենէն մեծ ապստամբութիւնն էր և ապստամբներու բանակը կը բաղկանար հարիւր հազար զինուորներէ։ Սալահէտտին

զանոնք զսպելու համար այս անգամ իր ամոզմանով մէջտեղ հանելով իր միւս եղբորը էլ Մալիք էլ Ատիլի յանձնեց և Գանդ էլ Տօլաթի վրայ զրկեց: Պատերազմը ահա եկաւ, թէ մէկ և թէ միւս կողմէն անհաշուելի զոհեր եղան և կոխք վերջացաւ Գանդ էլ Տօլաթի իննալովը ու իր բանակին ցրուելովը:

Հինգերորդ ապստամբութիւն մը տեղի ունեցաւ 1196ին Գէֆթի մէջ, որու վրայ գնաց էլ Մալիք էլ Ատիլ կրկին անգամ և զարձեալ յաղթեց: Ատիլ վերջին մեծ կոխք պիտի ըլլար: Դեռ շատ տարիներ շարունակուեցան ֆաթիմեանականներու կռիւները, բայց զժրախտարար վճռական արդիւնք չտուին:

Անոնք ո՛չ միայն իրենց զէնքին ուժով կը ջանային ֆաթիմեան զահուն համար աշխատիլ, այլև կը զիմէին Սուրիոյ և այլ տեղերու իրենց կրօնակից ցեղերուն և օգնութիւն կ'ուզէին անոնցմէ: Հոս երկար կ'ըլլար պատմել այս յարաբերութեանց մանրամասնութիւնները. բայց այսքանը հարկ տեսնեք ներկայացնել չոյց տալու համար Եգիպտոսի իրական կացութիւնը Էյուպեան սուլթանութեան հաստատումին առեւն, որպէսզի կարելի ըլլայ աւելի լաւ բացատրել Եգիպտոսայեցիներու վիճակը:

Եգիպտոսի հանրային այս եռուզեռ կեանքին և տագնապներուն մէջ Եգիպտոսայեցիներուն մէջ ինչ պատահած էր, որ յանկարծ հալածուի, ջարդի և աքսորի ենթարկուեցան: Մինչև հիմայ երկու պատճառ ցոյց կը տրուէր անոնց զժրախտութեանց.

Ա.— Էյուպեան Սուլթաններու հակակրօնութիւնը:

Բ.— Եգիպտացիներուն հակառակութիւնը:

Ա.— Եգիպտոսի Էյուպեան Սուլթանութեան հիմնադիր Սալահէտալին, որեւէ բնական հակակրօնութիւն կը տածէր հանդէպ Հայոց՝ Եգիպտոս գալէն առաջ և վերջը: Այդպիսի մտայնութիւն մը ունենալու համար Հայերը պէտք է որ զժգոհ թողուցած ըլլային զինքը որեւէ կերպով. սակայն պատմիչներու ցոյց տուած պատճառներուն մէջ այդպիսի բան մը չկայ: Սալահէտալին, Եգիպտոս գալէն առաջ, Հալէպի

Նուրէտալին Սուլթանին ամենահաւատարիմ զօրավարներէն էր և անոր ազգակալն էր: Եգիպտոսաւրական պատերազմէ մը վերջ, Նուրէտալին ֆաթիմեան վերջին խալիֆային հաւանութեամբ, Սալահէտալին Եգիպտոս զրկած էր իրր Վէզիր, երկիրը խաղաղեցնելու ներքին և արտաքին թշնամիներէ: Այդ միջոցին Հայք իշխանապետութիւն մը հաստատեցին Կիլիկիոյ մէջ. և կ'զրադէին Բիւզանդական զօրքերու գէտ կոտորելով կամ իրարու ձեռքէ իշխանութիւն յափշտակելով: Հայ իշխաններ. մինչև այդ ժամանակները Հալէպի սուլթանութեան հետ ոչ մէկ բախում և ոչ ալ թշնամական որեւէ ընթացք ունեցած էին, այլ ընդհակառակը խիստ բարեկամական կապերով կապուած էին, այնպէս որ երբ 1136ին Բիւզանդական բանակը Կիլիկիա արշաւելով վերջ կը գնէ Հայոց իշխանութեան և Լեոն Ա. զերի կը տարուի Կ. Պոլսու ու բազմաթիւ Հայեր սուրէ կ'անցուն քրիստոնեայ կայսրին զինուորներու կողմէ, Լեոնի Ստեփանէ և Մլին հաւակները հիւրընկալութիւն կը զանեն Նուրէտինէն, որ զանոնք ամեն կերպով կը պաշտպանէ և վերջն ալ օգնելով անոնց կը զրկէ որպէսզի իրենց երկրին տէր դառնան: Լեոն Ա. զաւակներէն Թորոս, իր երկու եղբայրներուն օգնութեամբ կը յաջողի Կիլիկիան գտնել վերահաստատել. բայց Ստեփանէ եղբայրն ալ իր զրաւած քանի մը տեղերուն իշխան հռչակելով ինքզինքը՝ կ'սկսի կոտորի իր Թորոս եղբորը հետ: Մլին իր ձեռքին տակ զանուած Հալէպական բանակով Թորոսին կ'օգնէ կարգը վերահաստատելու. բայց արդէն իրենց զործողութիւններուն շատ ասպարէզ չի տրուիր և Ստեփանէ Սամսատիայի Յոյն տեղակալէն եռացած կաթսայի մէջ նետուելով կ'սպաննուի: Այնուհետև Մլին իր ամբողջ օգնութիւնը կուտայ Թորոսին և երկուքը միացած Կիլիկիան մեծ մասով կը մաքրեն Յոյներէն. Մլին զարձեալ կուգայ իրեն բարեկամ Նուրէտին սուլթանին հետ ապրելու: Մինչև այն առեւն Մլին մահամտականութիւն բնորոշած էր աւելի հաճելի ըլլալու համար Նուրէտինին: Թորոսի մահէն վերջ 1168ին Սուլթանը կրկին օգնական ոյժ կուտայ Մլինին որպէսզի երթայ և իր եղբորը գա-

հին տիրանայ: Ան 1140 թուին ձեռք ան-
ցընելով իշխանութիւնը, բոլոր Տաճարա-
կան Ասպետները կ'արտաքսէ, սարսափելի
ջարդ կուտայ խաչակիրներուն և կ'իլիկիան
մաքրելով խոհեմ քաղաքականութեամբ մը
Նուբէտտին սուլթանին բարեկամութիւնը
ա՛լ աւելի կ'ամրապնդէ: Ծիշդ այս տանն-
ներն էր որ Նուբէտտինը զործակալ Սա-
լահէտտինն ալ Հալէպի Սուլթանին հրա-
հանգներուն համաձայն Եգիպտոսի Ֆա-
թիմաններու իշխանութեան վերջ կու-
տար: Հայոց մահմետական իշխանին այդ-
քան բարեկամական շարքերուն թեանց փո-
խարէն, անկարելի էր որ Սալահէտտին
հակառակութիւն անուցանէր հայերուն գէմ:
Այլ շատ հաւանական է որ խիստ սիրելի
զգացումներ կը տածէր Հայոց մասին, ո-
րոնք այնքան կը պաշտպանուէին Նուբե-
տինի կողմէն: Եգիպտոսի մէջ բնակող Հա-
յերն ալ իր իշխանութեան գէմ զործած
էին մինչև այդ ժամանակ, և ինք վախ
էր կրնար ունենալ Պատր էլ Կամալիի վե-
զիրական զերդաստանին վերակենդանա-
ցումէն. անոնք փնտցած էին այլևս. իսկ
Վահրամ Պահլաւունի փորձը շատ սուղի
նստած էր թէ՛ Հայերուն և թէ՛ տեղացի-
ներուն: Հետեւաբար Սալահէտտին, որեւէ
փառնք չէր սպասեր Հայերէն, բնդհակա-
ռակն խիստ համակրական զգացումներով
տողորում ըլլալով, աւելի պիտի պաշտ-
պաներ Հայերը, որք հաւանաբար Ֆաթիմ-
եաններու օրով իրենց ունեցած փառքէն
աւելի լաւ փայլ մը ունենային, եթէ ան-
խոհեմ արկածախնդրութիւններու մէջ չի
մտնէին ինչպէս որ պիտի տեսնենք քիչ
ետքը:

Բ.— Եգիպտացի ժողովուրդը թէև
Վահրամ Պահլաւունի կամ իր նախորդ-
ներուն վեզիրութեան տակն բռնած հա-
կալամ ընթացքին համար Հայերուն հա-
կառակ ըլլալու պատճառներ ունէր, բայց
անոնք հիմնական չէին: Ամէն տեղամ որ
հիմնական գէշութիւն տեսած էին Հայե-
րէն կրցած էին անմիջական պատիժը տալ,
հայ վեզիրը կամ սպաննելով կամ փախը-
նել տալով, այնպէս որ հաշիւը չմաքրուած
մէջ մը չէր մնացած: Միւս կողմէ, ինչ-
պէս բոլոր, վերջին Ֆաթիմաններու օ-
րով Հայկական վեզիրութեան հետքն ալ չէր

մնացած, այնպէս որ Եգիպտացիներ այլևս
հայազգի վեզիրի մը իշխանութեան տակ
կրկին հեծելու վախը չէին կրնար ունենալ:
Ասկից զատ տեղացի ժողովուրդը նոր պայ-
մաններու տակ կը զտնուէր և կը փափա-
քէր Ֆաթիման իշխանութեան բոլոր հա-
ւատարմ նկատուողներուն կամ անոնց
երախտաւորեալներուն հետ բարեկամու-
թիւն մշակել, իր արատաւորեալ պատիւը
վերահաստատելու համար: Եգիպտացի ժո-
ղովուրդը մօտ երեք դար Շիրի մահմետա-
կանութեան՝ Ֆաթիման խալիֆաներու
տակ ապրած ըլլալով, իրենք ալ Շիրի կղած
էին ամբողջութեամբ և երբ Սիւնի մահ-
մետական Սալահէտտինը կուգար Պաղտա-
տի Ալ Մութատի խալիֆային հպատակեց-
նելու Եգիպտացիները, այս վերջինները
բնական է որ հիմնովին զժգոհ մնային այդ
կարգադրութիւններէն և ջանային ամէն
միջոց զործածել իրենց զաւանանքը պաշտ-
պանելու, զայն կործանել ուղղողներու գէմ:
Այդ ջանքերուն մէջ Եգիպտացիները կ'ըզ-
դային թէ՛ Հայերուն շատ պէտք պիտի ու-
նենային, զատուի այս վերջիններ Ֆաթիմ-
եան խալիֆաներու շնորհները վայելած
էին ու այս իսկ պատճառով պարտաւոր
էին օգնելու անոնց վերահաստատումին:
Եւ Հայերու օգնութեան պէտքը կը տես-
նուէր գաւառափոխութեան ստիպումով Ե-
գիպտացիներէն. այս վերջինները շատ բը-
նական է որ ամէն կերպով անոնց սիրտը
պիտի շահէին և ոչ թէ զանոնք պիտի
կողոպտէին և պիտի ջարդէին: Պարզ կը
տեսնուի թէ ժողովրդային հակառակու-
թիւնը և մղուած դրութիւնը չէ որ պատ-
ճառ կղաւ էլուպեան իշխանութեան առա-
ջին օրերէն իսկ սկսած հայկական սարսա-
փելի հալածանքին:

Ջրելէ յետոյ մինչև ցարդ տիրող կար-
ծիքները էյուպեան Եգիպտահայերու կը-
րած դժբախտութեանց պատճառներու մա-
սին, կը մնայ ինձ ցոյց տալ թէ նոյնինքն
Հայեր կղած են բուն պատճառը այն ամէն
փորձանքներուն, որոնց ենթարկուեցան,
բոլորովին անհուսաւս ընթացքով մը վը-
տանդելով իրենց կեանքն ու գոյքը, և
թաղելով այնքան փառաւոր անցեալ մը
և բոլորովին փակելով շատ փայլուն ա-
պագայի մը դռները:

Ալ Ատտիտ Լիտին Ալաճ Խալիֆային մահէն տարի մը վերջ, 1192ին, Նուպիոյ մէջ Ֆաթիմեանականները երբորդ անգամ ըլլալով մեծ ապստամբութիւն մը կը հանէին և Գահիրէի վրայ քալելով կ'ուզէին Սալահէտտինը տապալել և Ֆաթիմեան արքեպիսկոպոստ Ալ Համիտ Պիլլահ խալիֆան իր հօրը զահուն վրայ հաստատել: Այս ապստամբութիւնը կազմուած էր Ումայթ անուն բանաստեղծի մը կողմէ, որ արտակարգ խորամանկութեամբ մը շարժելով, ամէն կարելի կարգադրութիւնները ըրած էր նախ քան ապստամբութեան ծագումը, ըլլալիք ջանքը արդիւնաւոր ընելու համար: Նուպիոյ մէջ տեղացի բնակիչները և սեամորթները կազմակերպած և կարող զօրավարի մը հրամանատարութեան տակ զրոյց էր: Ասուանի ֆաթիմեանական կառավարիչ Գանդ էլ Տօլաթի գաղտնի օգնութիւնն ապահոված էր, միւս կողմէ Սուրիոյ մէջ զոտնուող Շիխական իշխան Սինանի զրոյց էր և օգնութիւն ուզած, իսկ Սալահէտտինի մօտենալով և աւտորամիտակցութեան խորհրդականը ձեռնալով կրցած էր զայն Եէմէնը զրաւելու համոզել և այդ կերպով հեռացնել զայն եղիպտոսէն բանակին մէկ մասին հետ: Գահիրէի մէջ ալ թաքուն կերպով ամէն կազմակերպութիւն լիովին զործադրած էր որպէսզի երբ Նուպիոյ ապստամբ բանակը զար, ներսէն ալ անմիջապէս միանային անոնց և զործը դիւրանար: Այս ամէն պատրաստութիւններով հանդերձ, էյուպեան ոյժերը կրցան կասեցնել Նուպիական հոսանքը, իսկ Գահիրէի մէջ միեւնոյն ժամանակ տեղի ունենալիք ապստամբութիւնը յայտնուեցաւ և զաւաղիրներու պարտազուխները խաչուեցան:

Ապստամբութեան զսպումէն յետոյ Գահիրէէն կառավարական տեղեկագիր մը կը զրկուի Նուրէտտին սուլթանին, ուրկէ կը տեսնուի որ Հայեր բերած են իրենց զործոն անկացութիւնը և միացած ապստամբներու, և ասիկա եղած է պատճառ որ Հայք ենթարկուին կողոպուտի, ջարդի, աքսորի և վերջապէս փճացումի:

Ապու Շամաթ պատմագիրը մէջ կը բերէ այդ համըստաւոր տեղեկագրին պաշտօնական պարունակութիւնը հետեւեալ կերպով. «Իպն Ապու Գայ ըսաւ. Ալ Ֆա-

տի Գատին Նուրէտտինի նամակ մը զրեց, որով կը բացատրէր խաչուած զաւաճաններուն խնդիրը: Կ'ըսէր ան իր գիրին մէջ թէ անոնք ընտրած էին խալիֆա մը և վէզիր մը, բայց համաձայն չէին անոնց վրայ: Ումանք կ'ուզէին զահ բարձրացնել տարիքոտ անձ մը, Ալ Ատտիտ հօրեղբորդին, իսկ ուրիշներ կ'ուզէին Ալ Ատտիտի զաւակներէն մին, որ փոքր տղայ մըն էր: Այս վերջինները նոյն իսկ բանուած էին իր երկու զաւակներուն միջև: Միւս կողմէն Իպն Թուգլիքի զաւակները և Շամվէրի ընտանիքը (երկու նախկին վէզիրներ) կը վիճէին վէզիրութիւնը իրենց ընտանիքին վերապահելու, չրաւականաւորով խառնուելու խալիֆային ընտրութեան մէջ: Այս ամէնը տեղի կ'ունենար երբ Մէմլուքը (Սալահէտտին) բանակին գլուխը անցած կը քալէր Բէրէքի և Շօպաքի վրայ: Անոնք թղթակցեցան և բացատրեցին իրարու որ Սալահէտտինի բացակայ եղած ժամանակ, առիթը նպաստաւոր էր, թէ երբ Ֆրանք թագաւորը զար հասնէր մինչև Սատր կամ Ալլաթ, պիտի տեսնուէր ապստամբիլը պալատին բնակիչներուն, բանակին պետերուն, սեամորթներու զունդերուն, բոլոր Հայերուն և Իսմայիլեաններու խմբակին, որոնք պիտի ձգէին մեր մարդիկն ու կողմնակիցները Գահիրէի մէջ: Երբ ձուրճին (զաւաղիրներէն մին) եկաւ, զրեցին Ֆրանք թագաւորին որ զինուորները (կառավարական) հետու էին, ցրուած իրենց բանակատեղիներու մէջ, թէ հունձքի եղանակը մօտ էր և թէ Գահիրէի մէջ անոնցմէ (զինուորներէն) միայն մաս մը կը մնային... զրեցին Սինանի, Հաշիմներու պետին, յայտնելով թէ իրենց զաւանանքը մէկ էր, թէ նոյն վարդապետութիւնը ունէին, թէ իրենց մէջ տարակարծութիւն կար միայն այնպիսի կէտերու շուրջ, որոնք ոչ կրնային հրճուած ստեղծել և ոչ ալ արդիւն զիրենք օգնութեան հասնել: Անկէ (Սինանէն) կը խնդրէին մէկը որ Մէմլուքը (Սալահէտտին) ոչնչացնէր մատնութեամբ կամ մութին մէջ թակարդներ լարելով կամ խոչընդոտներ հանելով... Իսմայիլեաններու խումբը ցրուեցաւ և աքսորուեցաւ և որոշուեցաւ որ բանակին պետը, պալատին մարդիկը և սեամորթները փոխադրուին Սալտի խորերը: Գա-

լով պալատին բնակիչներուն (Ֆաթիմեան բնասանիքին անդամներուն) հսկողութեան տակ պիտի աճեցին մինչև որ իրենց մասին բռնուկիք բնթացքը որոշուին:

Այս պաշտօնագրին համաձայն ապրտամբական շարժումներուն վաւերականութիւնը կարելի չէ կասկածի տակ ձգել, վասնզի անոր ստուգութիւնը ապացուցանելու համար կանխեցինք ըսել փաստերով թէ ոչ ինքնակալին և ոչ ալ եղիպտացիներու կողմէ հակահայ զգացում մը գոյութիւն կրնար ունենալ էջուպեան իշխանութեան սկիզբը: Միւս կողմէ իմէ Ալ Ֆատիլ Գատին հայապետաց մէկը ըլլալով, ստացող տեղեկագրութիւն մը բրած ըլլալը, կիլիկիոյ Հայ իսլամ իշխանապետ Միւնի պաշտպան հայասէր Նուրէտարին Սուլթանը, որուն ուղղուած էր տեղեկագիրը, բռնական էր թէ խնդիրը ատուելով, Հայերը հալածողներուն պատիժը պիտի տար, ինչ որ սակայն չի յիշուիր պատմագիրներու կողմէ, ալ կը տեսնենք որ Հայերը ժնգման և ջարդի կ'ենթարկուին, իրենց վանքերը և կալուածները կը գրաւուին, ու հարստութիւնը կը կողոպտուի ժողովուրդին կողմէ, հրաման մը, որ թէպէտ տեղեկագրին վերջաւորութեան մէջ չի յիշուիր, բայց կ'երևի թէ Սուլթանէտարին եղիպտոս վերադառնալէն ետքը, դաւաճաններու հանդէպ եղած նոր կարգադրութիւններու ատեն տրուած է:

Գալով Ֆաթիմեանականներու, իրենց խալիֆային մասին ունեցած տարակարծութիւններու վրայ տեղեկագրին մէջ զբոսումին, բոլորովին սխալ է. վասնզի որ իշխանապետները յստակ կը գրեն որ, միաձայնութեամբ և օրինական հետեւողութեամբ Ալ Ատաթի յաջորդ հռչակուած է իր անդրանիկ որդին Տաթ' Ալ Համիտ Պիլահ տիպոգոսով:

Ա.Գ.Բ.Ի.Բ.Ն.Բ. — Խլի և Աքիլ' Թաւաթի: Ապու Շամար' Քիթապ և Բոսարիյն: Խլի Հայ Կիլիկիան ղեկավարու համար Հայոց պատմութիւններ:

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

Kévork Aslan, Études Historiques sur le Peuple Arménien. Nouvelle Édition Illustrée par les soins de Frédéric Macler, avec 16 planches hors texte. Paris, Libr. Orient. Paul Geuthner, 1928. Մեծ ութածալ 339 էրես:

Գէորգ Ասլան օսմանեան պատմական այն հայ պաշտօնականներէն էր, որք իրենց պաշտօնական աշխատութիւնէ դուրս տրամադրելի ժամերը կը նուիրէին լուրջ ուսումնասիրութեան: Ասկէ քսան տարի յառաջ Գէորգ Ասլան հրատարակեց ֆրանսերէն սիրուն հատոր մը, լաւ աշխատուած հատոր մը, նուիրուած Հայոց պատմութեան զլիստոր հանգրուաններուն, որ արժանացաւ եւրոպացի պատմագէտներու գնահատանքին: Ահաւասիկ Գէորգ Ասլանի այդ գործն է որ ֆրանսացի հայագէտ Ֆրետե-րիկ Մակլէր նոր ապագրութեամբ հրատարակած է. շքեղ հրատարակութիւն մը իւրօք, զոր կը պարտինք Վսեմ. Պօղոս փաշա Նուպարի առատաձեւութեան: Նորին Վսեմութիւնը ինքն ալ գնահատող մըն է Գէորգ Ասլանի մտաւորական արժէքին եւ նկարագրին, որուն հետ խնամական կապ ալ հաստատուեց:

Հեղինակի յառաջարանէն ետքը գործը բաժնուած է վեց գլուխներու.

Գլ. Ա. — Հայ ժողովուրդին սկիզբը.

Գլ. Բ. — Հայ թագաւորութիւնը մինչև Արշակունեաց գահակալութիւնը, Ն.Ք. 190-Յ.Ք. 193.

Բլ. Գ. — Հայաստանի Արշակունիները, 193-297.

Գլ. Դ. — Քրիստոնեայ Արշակունիք. թագաւորութեան անկումը, 297-428.

Գլ. Ե. — Հայաստան Բիւզանդացոց, Սասանեանց և Արաբներու գերիշխանութեան ներքեւ, 428-860.

Գլ. Զ. — Բագրատունիք և Արծրունիք, 840-1050:

Ինչպէս որ կը տեսնուի նիւթերու այս բաժանումէն, Գ. Ասլանի նպատակը եղած է

Հայոց նոր պատմութիւն մը գրել սկիզբէն ժնրդ դար, օգտուելով Հայոց մասին խօսող արտաքին պատմագիրներէ, և նորագոյն ուսումնասիրութիւններէ, հետեւաբար հեռանալով Մովսէս Խորենացիի և Հ. Մ. Չամչեանի աւանդական ուղեղիծէն և հասկըցողութենէն:

Հայ ժողովուրդի ծագման մասին Գ. Ասլանի իւրացուցած է գերման գիտնական Ենսէնի կարծիքը, որ Հայը կը հանէ Հիւրիներէն (կամ ըստ Մ. Գրոց՝ Գեսսիներէն):

Ենսէնեան կարծիքը, որ Գ. Ասլանի իր պատմութիւնը գրած թուականներուն մեծ հետաքրքրութիւն չարժած էր, այժմ կորսնցուցած է իր նախկին արժէքը:

Յ. Մակէր այս նոր հրատարակութեան առթիւ ոեւէ գնահատանք չէ ըրած Գ. Ասլանի գործի մասին, ցոյց տալու համար թէ առաջին հրատարակութենէն մինչև այս նորը անցած քսան տարիներու ընթացքին պատմագիտական ի՞նչ նորութիւններ երևան եկած են, զոր օրինակ Հայ ժողովուրդի ծագման չորսը և այլն. և միայն բաւականացած է գիրքին ճակտին վրայ յայտարարել թէ գործին հրատարակութիւնը եղած է իր խնամքին տակ և բնագրէն դուրս ալ 16 լուսանկարներով պատկերազարդուած է:

Այս պատկերներուն ցանկը գրուած է հատորիս վերջը և էջերը նշանակուած, որոնք սակայն, դո՛ւն մեր ձեռքին տակ գտնուած օրինակին մէջ, չեն բոներ գործին էջերը, ուր գետեղուած պիտի ըլլային ատոնք: Ընտրուած պատկերները առնուած են հայ գեղարուեստի գրչագրական, ասեղնագործական, ճարտարապետական, քանդակագործական ճիւղերէն: Ամենայն իրաւամբ կ'ակնկալուէր որ գրամագիտական ճիւղէն մա՛նաւանդ նմոշներ գրուէին, որոնք շատ աւելի պիտի պատշաճէին պատմական գործի մը արժէքն ու հրապուրելու աւելցնելու համար:

Ամէն պարագայի մէջ քաջալերական է տեսնել թէ Գ. Ասլանի այս գործին առաջին հրատարակութիւնը սպառած է և կ'արժանանայ երկրորդ չքեղ տպագրութեան մը, որուն արժանի է ստուգիլ:

B. KEVORKIAN *Directeur de l'École Arménienne de Begnins et Genève*. De l'Efficacité de l'Exemple: Nécessité d'une Science des Parents. Préface de PIERRE BOVET, Professeur à l'Université de Genève: Publication de l'École Arménienne de Begnins et Genève. Paris, Librairie Philosophique J. Vrin, 1928. 8° P. 251. Prix 12 Francs.

Այս բուրժուական նոր և չահեկան հատուրը կը բաժնուի երեք մասերու. առաջին մաս կը համարինք ընդարձակ ներածութիւնը (էջ 17-34), երկրորդն է՝ Թե ի՞նչու նամար ազդու և օրինակը (էջ 37-173), երրորդն է՝ ներածութիւն մը ծնողաց զիտրեան (էջ 177-251):

Գիրքը նո՛ր է իր մշակած նիւթերը դասաւորելու կողմէն. իսկ նիւթը յաւիտենական նիւթն է, տղոց կրթութիւնն ու դաստիարակութիւնը և ծնողաց բաժնը կամ պատասխանատւութիւնը իրենց զաւակներու դաստիարակութեան գործին մէջ:

Ներածութեան մէջ Գէորգեան կը խօսի սա խնդիրներու վրայ, Դաստիարակութեան մեջ մարդասիրութեան պակասը, Միջավայրի սղակցութիւնը, Միջավայր և Օրինակ, Օրինակը սամանկերու փորձ մը:

Բուն գիրքին Ա. Մասը կը բաղկանայ չորս գլուխներէ. ա) Նմանողութիւն, բ) Մըտաւորական և կարեկան տարբերութիւնները, գ) Թեքադրականութեան պաշտօնը և եզրակացութիւն, այսինքն նկարագրին կազմութիւնը:

Իսկ Բ. Մասը ունի միայն մէկ գլուխ, ներածութիւն մը ծնողաց զիտրեան, այսինքն՝ Ապագայ ծնողաց դաստիարակութեան անհրաժեշտութիւնը, և ասոր համար ալ Ծրագիր մը:

Գէորգեան որոշութեամբ յառաջ եկած, զիտէ ծնողագործի որքեւր բնախօսական և հոգեխօսական վիճակները, ատոնց տըխտուր և գրեթէ անդարմանելի կողմերը, որոնք շատ անգամ կը մնան որքեւր վրայ և կը թողուն իրենց խորունկ հետքերը անոնց հասունցած տարիներուն ալ վրայ:

Գէորգեան բախտուոր եղած է թօթափելով որոշութեան տխուր կողմերը և եւրօպական միջավայրի մը մէջ, համալսարանական կրթութեամբ և մասնագիտութեամբ ուսուցչի և դաստիարակչի պաշտօնին պատրաստուելէ ետքը, իր պատանեկան փոր-

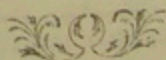
ձառութեանց և ուսումնական մարզու գիտութեամբը ղինուած՝ յաջողօրէն մշակած է մանկավարժական — հոգեբանական կարգ մը խնդիրներ, և ծանրացած է դաստիարակուած ծնողներու պատրաստութեան պէտքին վրայ:

Երանի՜ թէ այս գիրքը հայերէն ալ զրուած ըլլար որպէսզի կարենար կարգացուիլ Հայ ժողովուրդին մեծ զանգուածին մէջ, որ ֆոանսերէն չի գիտեր:

Գէորգեանի գիրքին նշանակութիւնն ու արժէքը գնահատուած է արդէն Prof. P. Bovelի Յատաշարանին մէջ, որմէ հաճաքով յոսով կը բերենք հետեւեալ տողերը.

— «Պրն. Գէորգեան յանդգնութեամբ և խկատարկութեամբ մըն է որ իբրեւ անժխտելի իրողութիւն հայրական բնազդը քով քովի կը դնէ մայրականին հետ և միեւնոյն չեղտով կ'ուղղէ իր խօսքը ապագայ երկու ծնողներու: Գէորգեան այնպէս մը կ'արդարացնէ այս կերպը որ ուշադրաւ է իր բոլոր ընթերցողներուն համար. ան ծընողաց պատասխանատուութիւնը կը հիմնէ օրինակին ազդեցութեան վրայ: Իր այս հաստատումը ոչ ոք պիտի ժխտէ: Գէորգեան, որուն շատ բնկմիջ դրական զրոգումը չէ ցամքեցուցած իր ընթերցողի հաշակը, իր անձնական խորհրդածութիւնները չբնապատած է շատ մը ուշադրաւ մէջբերումներով: Ինքն ալ, եթէ լաւ հասկըցած եմ իր միտքը, կ'ուզէ այսօրուան ու վաղուան ծնողներուն փառասիրութիւն մը ներշնչել, պանոնք լաւ դաստիարակ ընելու համար, այսինքն բաղձանք մը շարունակ նոյն իսկ ծնողները դաստիարակելու: «Ծնողաց գիտութիւնը» իր այս ներշնչումով անօգուտ ըլլալու վտանգը չունի նոյն ինքն Պրն. Գէորգեանի աշակերտներէն անոնց որ ամուրի պիտի մնան» (էջ 9-10):

Բ. Ե.

ՄԻՈՒՆԻ ԼՈՍՏԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հայաստանեայց եկեղեցւոյ կանոններուն նականա՞ն է օժեպ խորի վրայ Ս. Պատարագ մատուցանել, մեր պատմութեան մէջ տպացոյցներ կա՞ն շարժական սեղաններ կանգնելու եւ Ս. Պատարագ մատուցանելու զիմուտական բանականութիւն մէջ եւ կամ ուր ուր մատու կամ եկեղեցի չկայ, եւ կամ սրաններու մէջ:

Այսպիսի հարցումներ ուղղուած են Սիոնին հայ զաղթավայրերէն, նկատելով որ ամանք կանոնի հակառակ է ըսած են օժեպ քարի վրայ Ս. Պատարագ մատուցանել և ժխտած են պատմական ապացոյցներն ալ:

Առանց այլեւայլի պիտի ըսենք թէ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ կանոններուն համաձայն է շարժական սեղան կանգնել և օրհնեալ քարի եւ նոյն իսկ օրհնուած սեղանակտաններու վրայ Ս. Պատարագ մատուցանել, ըլլայ զինուորական բանակներու մէջ, ըլլայ դաշտային կամ լեռնային վայրերու մէջ, երաշտութեան եւ մահաբաժաններու ատեն, ինչպէս նաև առժամանակեայ կերպով եկեղեցիի վերածուած շէնքերու մէջ:

Պատմական վաղեմի յիշատակութիւններէն ունինք Վարդանանց պատմագիր Եղիշէն, որ կ'ըսէ թէ պատերազմին զիշերը Ս. Դեռնդ քարոզեց, յետոյ սեղան կանգնեցին և կատարեցին ամենատուր խորհուրդը, ինչպէս նաև մկրտութեան աւազան ալ պատրաստեցին և զինուորներէն անկնունքները մկրտեցին զիշերն ի բուն և առտուն ալ ամէնքը սուրբ հաղորդութիւն առին, այսինքն՝ երկու զխառոր խորհուրդները (Մկրտարիւն և Հաղորդարիւն) կատարեցին Վարդանանց բանակին մէջ, պատերազմի դաշտին վրայ, այն ալ զիշերը:

Եղիշէն լեզուով. — «ցայս վայր խօսեցաւ ի զիշերին յայնմիկ սուրբ երէցն Դեռնդ, և փառատրելով կատարեաց զկամենն ասելով. եւ սեղան ուղղեալ (Ս. Պատարագի համար սեղան կանգնելով) դամենատուր խորհուրդն կատարեցին (հաղորդութեան սուրբ խորհուրդը, այսինքն՝ պատարագ բրին), ուղղեցին և աւազան (մկրտութեան աւազան ալ կանգնեցին), և եթէ գոյր ոք երեխայ ի բազմութեան զօ-

րուն (զինուորներուն մէջ չմիջադատմանը կամ անկենսականը) զգիշերն ամենայն մկրտեցին. և Ընդ առաջոտ սուրբ օրինացն հաղորդեցան (առաջին ալ հաղորդութիւն առին), և այնպէս լուսազգեստ եղին՝ որպէս ի տերունեան մեծի սուրբ Զատիկին» (Եղիշե, Երգ Յեղ.ին վերջը)։

Եղիշէի պատմածը այնքան յստակ և այնքան սղոյգ է որ ինքնին աւելորդ կը դառնայ ունէ մեկնութեան կամ առարկութիւն։

Ժ.Վ. զարուհ սկիզբն ալ խնդիր մը կը յուշուի այս և ուրիշ կանոնական կէտերու մասին Զաքարէ Սպասալարի և արեւելեան վարդապետներու միջեւ, որոնց զեռխը՝ Մխիթար Գօշ։

Վարդան պատմիչ կ'ըսէ թէ Զաքարէ կ'ուզէր որ հայ բանակն ալ ունենար իր շարժուն ու շրջուն եկեղեցին Վրաց բանակին պէս. վասնզի Վրաց զունդերը իրենց քահանաները ունէին և ամէն տեղ պատարագ կը մատուցանէին, և ինքն Զաքարէ չուէր օսկեղեցի ի նմանարմինն. որովհետեւ Հայք շատ տառնէ ի վեր չունէին այդ սովորութիւնը Պարսկաց և Իսմայէլացաց բռնութեան հետեւանքով։ Այս պատճառով Վերք կը նախատէին Հայերը ըսելով թէ զուք ճամբու յատուկ եկեղեցիներ չունիք. անհաղորդ կը մնաք, և Հայոց տօնակատարութեան մասին ալ կարգ մը զիտողութիւններ կ'ընէին և կը վշտացնէին հայ զինուորները։ Զաքարէ այս անպատեհութեան վերջ տալու համար զիմեց Մխիթար Գօշին, ժամանակին ամենէն հեղինակաւոր վարդապետին, որ միանգամայն իր խոստովանահայրն ալ էր, և հարցուց թէ երբեք հայ թագաւորներ և իշխաններ ճամբու համար եկեղեցի, պաշտօնի և պատարագի յատուկ բան մը չեն ունեցած։ Ուրիշ վարդապետներուն ալ հարցուց նոյն բանը, ամենքն ալ հաստատական պատասխան տուին ըսելով թէ Տրդատ թագաւորի ատեն վրան և սնդան կը շրջեցնէին արքունի բանակին մէջ, Վարդանանց ատեն ալ միջոտութիւն և հաղորդութիւն կը կատարէին բանակին մէջ։

Այսուամենայնիւ Մխիթար Գօշ խորհուրդ տուաւ Զաքարէին որ կաթողիկոսին և Լեւոն թագաւորին զիմէ այդ վաղեմի սովորութիւնը վերահաստատելու համար

իր բանակին մէջ. վասնզի ինքն խոհեմութիւն համարեց ուղղակի իր կողմէն չընել այդ կարգադրութիւնը, ինչպէս կ'երևի իրերու ընթացքէն, որպէսզի Վրաց հետեւած չըլլայ, որոնք քաղկեդոնիկ էին և ինքն կրնար չարախօսուիլ իրրեւ քաղկեդոնիկներու համաձայնող մը։

Վերջապէս Զաքարէ զիմեց կաթողիկոսին և թագաւորին որոնք եկեղեցական ժողով մը գումարեցին և արտօնեցին հին սովորութեան վերահաստատումը Զաքարէի բանակին մէջ. իսկ Յովհաննէս կթղ. Մեծարարոյ (1203-1220), որ «վրան մի գմբեթարդ եկեղեցածն» չինել տուաւ և Մինաս կաթիկոսոսի մը զլիսաւորութեամբ կալմուած պատգամաւորութեան մը ձեռքով զրկեց զայն Զաքարէին, որ մեծ հանդիսաւորութեամբ առաջին պատարագը մատուցանել տուաւ այդ եկեղեցածն դմբեթարդ վրանին տակ և այդ առթիւ ալ ժամանակին վարպետ երաժիշտներէն Տարօնեցի Քաշաւաւոր վարդապետ զրկեց և երգեց խորհուրդ խորինը, որ մինչև հիմայ կ'երգուի պատարագիչներու զգեստաւորման ատեն։

Աւելի հին ատեններ նոյն իսկ օրհնուած սեղանակտաներու վրայ Ս. Պատարագ մատուցուած է (Դիմի քրքոց, էջ 156) փոխանակ վիմ քարի։

Իսկ Երուսաղէմի մէջ, զոր օրինակ Զիթենեաց լերան վրայ, տարին երկու անգամ մենք Ս. Պատարագ կը մատուցանենք վէմքարի վրայ։

Ասկից զատ նաղարէթի որբանոցին մէջ միշտ Ս. Պատարագ կը մատուցուէր վէմքարի վրայ։

Եւ այսօր Հայֆայի Ս. Եղիա մատրան մէջ, որ վարձուած տուն մըն է և իրրեւ եկեղեցի չէ օծուած, Ս. Պատարագ կը մատուցուի վիմքարի վրայ։

Հետեւաբար ուր որ օծեալ եկեղեցի և մատուռ չկայ, հոն Ս. Պատարագը կրնայ մատուցուիլ վիմքարի վրայ։

Միայն մէկ անպատեհութիւն կայ որմէ պէտք է զգուշանալ զաղթափայրերու մէջ, մահաւանդ Ամբրիկայի մէջ. այսինքն՝ պէտք է ուշադրութիւն ընել որ Ս. Պատարագ մատուցուելիք տեղը կամ սրահը մահուր ըլլայ։ Եթէ այդ տեղը կամ սրահը կը գործածուի զայնթակղիզի հաւաքումներու, պէտք է այդպիսի տեղեր ընտրել. մահուր

ստորոգելին ամէն բան կը բացատրէ արդէն. և մենք վստահ ենք որ հայ ժողովուրդը ոչ միայն երկիւզած և կրօնատէր է, այլ նաեւ ողջմիտ, այնպէս որ ամէն բնականութիւն և հոգացողութիւն կ'ընէ, որպէս զի հազորդութեան Սուրբ Երջարդը անարգութեամբ չըլլայ անմահութիւն միջավայրի մը մէջ:

Այս զգուշութիւնը ջերմացէս կը յանձնարարենք այն բոլոր հայ գաղութներուն, որոնք զուրկ են իրենց սեփական սրբափայտներէ և ստիպուած են յարմար սրահի մէջ կատարել հոգեւոր պաշտամունք և Ս. Պատարագ:

Խմբագրութիւն ՍԻՈՆԻ

Ո Ւ Ղ Ե Ր Ձ

Արսաստեղծած Սուրբարայի Հայ Ազգային Վարչութեան նախագահ Պ. Հայրապետ Գալստեանի կողմից՝ Պարսկա-Հնդկաստանի Հայոց բնակավայր Առաջնորդ Գեր. Մեսրոպ Արքեպիսկոպոս Տէր Մովսէսեան - Մագիստրոսի ծննդեան տարեդարձի և մեկնումի տոբի:

Նորին Բարձր Սրբազնութեան
Տ. Մեսրոպ Արքեպ. Տէր-Մովսէսեան-
Մագիստրոս, Բարեխնամ առաջնորդ
թեմի Հայոց Պարսկա-Հնդկաստանի
Աստ

Գերազատիւ Հայր,

Սուրբարայի Հայ հասարակութիւնը չափազանց բախտաւոր է համարում իրեն որ պատեհութիւն ունի այսօր տօնելու ձեր ծննդեան տարեդարձը և այդ առթիւ այստեղ հաւաքուած մատուցանելու Ձեզ իւր յարգանքներն ու մեծարանքները:

Թոյլ տուէք, խնդրեմ, հասարակութեան կողմից խոնարհաբար շնորհաւորել Ձեզ նոյն տօնը և մաղթելու ձեզ երկար և բարեբախտիկ օրեր, առողջութիւն, ոյժ և եռանդ, դեռ երկար տարիներ շարունակելու Ձեր անձնուէր գործունէութիւնն ու նուիրական առաքելութիւնը:

Իրիւն զոյղն փոխարինութիւն այն եռանդուն և բեղմնաւոր գործունէութեան որ դուք ցոյց էք տուել Պարսկա-Հնդկաստանի Հայոց բնագործակաւայթեմի ծանր և պատասխանատու պաշտօնը Ձեր ստանձնելու օրից, թոյլ տուէք, խնդրեմ, մատուցանելու Ձեզ քաղաքիս հայ հասարակութեան կողմից մի փոքրիկ նուէր, որը բարեհաճեցէք գործադրել ըստ Ձեր հայեցողութեան:

Ձեր այստեղ ժամանելու օրից մինչեւ այսօր դուք իրիւն քաջ հովուապետ, իրիւն հարազատ պատգամաբեր և իրիւն սոխակ Հայաստանի, չքաղարկեցիք շարունակաբար՝ Ս. Եկեղեցւոյ բեմից քարոզութիւններով, գոսախօսութիւններով և մասնաւոր խօսակցութիւններով Ձեր զօրեղ և հեղինակաւոր ձայնով հազորդել Ձեր պանդուխտ զաւակներին մերթ ուրախ և մերթ տխուր լուրեր, պատգամներ և տեղեկութիւններ մեր վերաշինուող հայրենիքի, Մայր Աթոռի և հայրենակիցների մասին, որոնք, սակայն, բոլորովին տարբեր էին մեր ցարդ լսածներէ՝ իրենց հարազատութեամբ, ճշգրտութեամբ, քաղցրութեամբ և վեհութեամբ:

Դուք Ձեր համոզիչ և փաստային խօսքերով հանգստացրիք մեր խռովուած սիրտերն ու յուզուած միտքերը և վճիռ կերպով պատկերացրիք մեր առաջ մեր նորաբողոք հայրենիքի քաջալերիչ ներկայն և պայծառ և փառաւոր հեռանկարը, և վերջապէս թէ՛ հաւատացեալներին և թէ՛ թեւահաւատներին համոզեցիք թէ կայ մի հայրենիք, որով կարելի է պարծենալ և հրպարտանալ և որը վերաշինութեան ուղիղ ճանապարհի վրայ է գտնուում: Մի խօսքով, ձեր նշանարանն էր օսմէն բան հայրենիքով և ամէն բան հայրենիքի համար:

Որովհետեւ թերեւս այսօր վերջին անգամն է որ պատիւ և պատեհութիւն ենք ունենում հրապարակաւ խօսելու Ձեզ հետ, Ձեր մօտ օրերում տեղիցս մեկնելու պատճառով, թոյլ տուէք, խնդրեմ, քաղաքիս Հայ հասարակութեան կողմից յայտնելու Ձեզ խօրին երախտագիտական զգուշութեան և Ձեր հայրենակարօտ զաւակներին հոգեպէս և ազգայնապէս միտքաբերելու համար: Ձեր այցելութեան յիշատակը միշտ

թարմ և կենդանի պէտք է մնայ մեր սրբ-
տերում:

Ձեր թանկագին խօսքերն, հայրական
խրատներն ու նախնական աւանդները խոր
արմատ են ձգել մեր սրտերի մէջ, որոնք
և խոստանում ենք ամենայն սրբութեամբ
պահպանել և զործադրել: Դուք իբրեւ նոր
խմն աւաքեալ եւ քարոզիչ խօսեցիք մեզ
հետ բողոքոյին նոր եւ համոզիչ լեզուով,
հաղորդեցիք մեզ նոր պատգամներ. առողջ
եւ ժամանակակից ըմբռնողութեամբ միա-
քեր, որոնք խոր ապաւորութիւն գործե-
ցին մեր սրտերի եւ մտքերի վերայ: Յա-
ւիտեան չենք կարող մոռանալ Ձեր այն
ոսկեղէնիկ պատուէրը թէ «Վատին լաւ ա-
սէք որ լաւանայ եւ լաւին էլ լաւ ասէք
որ աւելի լաւանայ»:

Խոնարհուած գլուխներով և բեկան-
ուած սիրտերով մաղթում ենք մեր սիրեցե-
կալ Սրբազան Առաջնորդ Հօրը բարի եւ

անդորր ճանապարհ: Թող պահպան հը-
րեշտակը պահպան լինի նորան եւ՝ փրկ-
կելով ամէն տեսակ փորձութիւններից, ա-
ռաջնորդի նորան իւր նպատակակէտը:

Լիալոյս եւք Սուրբաբայի Ձեր այցե-
լութիւնից դուք կը տանէք Ձեզ հետ լաւ
ապաւորութիւններ եւ քաղցր յիշատակներ:

Հայցում ենք Ձեր հայրական առատա-
զեզ օրհնութիւնները, եւ յանձնում ենք
մեզ Ձեր ջերմեռանդ աղօթքներին:

Խորին յարգանքք համբուրելով Ձեր
օծեալ Ս. Աջը, պատիւ ունիմ մնալ

Ի գիւմայ Սուրբաբայի Հայ հասա-
րակութեան

Ձեր Բարձր Սրբազնութեան անձնուէր
և խոնարհ օրգիլ՝

Հ. ՏԷՐ Պ. ՅԱԿՈԲԵԱՆ

Նախագահ Տեղակալ Հայ Ազգային Վարչութեան
Սուրբաբայ 7 Մայիս 1928

ՆՇԽԱՐՔ ՆԱԽՆԵԱՑ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Ա. Ե. Բ. Ե. Մ. Ի. Ա. ՍՈՐԻՒՈՅ

ՎԵՇՏԱՍԱՆ ԱՍԱՑՈՒԱԾՔ ՎԱՍՆ ՆԿՈՍԻԴԵԱՅ ՔԱՂԱՔԻՆ

(Ծարուցալուրիւն)

Պահովք առաքինանայ ոյժ նորա, եւ ա-
ղաթիւք դարանա[յ]: Խորզով եւ հակ-
մամբ մանկանայ: Ձիք ծանրութիւն որում
ոչ հանդարտէ: Ձի գաւաւոր է յոյժ կա-
մել աղատութեան յապաշխարութեան: Ձի
կամելն իւր վաճառական է: Լնու գրեւն
զանձիւք, բառնայ զլին երանութեամբք
երթալ ընդ առաջ աւետեաց: Բանայ հանէ ի
միջոյ նորա զառաքինութիւնս յարքայու-
թեան: Զըզաստն հանէ զբիւրեղ իւր, եւ կու-
սանն զմարդարիտ իւր: Միւսն հանէ զգանձս
իւր իբրեւ զակնս պատուականս, վիայք
հանեն զառաքինութիւնս, խոստովանեալք
զպսակս իւրեանց: Այսպիսի գաւաւորութիւն
ամենայնդ թէ է, ծածկեալ է յաղատութեան
և ննջէ: Դայ գաւազան ընդոստուցանէ,
զի յարիցէ լցցէ՝ զտուն զանձի իւրոյ: Եթէ
բռնութեամբ վարէ զմեզ, չի՛ք ի մեզ ա-
ղատութիւն: Եւ եթէ չի՛ք աղատութիւն,

ընդէ՛ր պահանջէ գյանցուածս: Իսկ եթէ
զոյ, չէ աւրէն բռնի վարել զիշխանութիւն
մեր: Դատեալ լինէր ամենդատիչն⁽¹⁾ ի
դատուածս⁽¹⁾ վասն երկուցունց⁽²⁾: Ձի
եթէ զոյ ընդէ՛ր զրկեաց զնա: Եւ եթէ
չի՛ք, ընդէ՛ր պահանջէ զնա: Քա՛ւ է թէ
բռնադատէր ստոյգն այն զկազ զի յարիցէ
ընթացի: Քա՛ւ լիցի եթէ բռնադատիցէ
զկոյր այն որոշել զգոյս: Նա կուրացոյց եւ
նոյն բռնադատէ՝ տեսանել զլոյսն որ ոչ
ետ նմա: Ոչ միայն ինքն ոչ բռնադատէ,
այլ եւ այնմ որ բռնադատէն բարկանալ:
Բռնադատեաց Բաղամ զգրաստն իւր,
ցասեալ ստոյգն իբրեւ ետես զնա: Փոխա-
նակ անասնոյն բերանակապի, հրեշտակ
դատեցաւ ընդ Բաղամու⁽³⁾: Երաց ստոյգն

(1) Պակասէ ի բառգիրս:

(2) Այսպէս յօրինակին:

(3) Այսպէս յօրինակին:

զրեւան նորա, զի դատեցի՛ ընդ անմտին որ բռնադատեաց: Եւ եթէ՛ զայս արար ստոյգն փոխանակ զի բռնադատեցաւ ա- նասուն, ո՞ հայհոյեցէ՛ զբարեբարն, քան զի ո՞չ բռնադատէ՛ զտկարս: Պահանջեաց զվրէժ զրկեալ անասնոյն, յազատութենէ՛ն որ զրկեաց զնա: Այն որ դատեցաւ ընդ բռնադատին⁽¹⁾, զիա՞րդ բռնադատէ՛ ըզ- տկարութիւն մեր: Զի եթէ՛ բարկացաւ ըս- տուգութիւնն զի բռնադատեաց տէր իւր զզրաստուն⁽²⁾, զի եթէ՛ իցէ տկարութիւնն իւր ի ուրայ տեսեանն որ բուռն էր քան զնա, զիա՞րդ կարէ՛ ստուգութիւն բռնա- [դա]տել⁽³⁾ զտկարութիւն մեր: Դատեալ լինի ինքն յինքնէ, եպրեալ լինի յանձ- նէ իւրմէ: Զոր ինչ ասաց ընդդէմ Բողա- մու⁽⁴⁾, անդրէն ընդ նորին ընդդէմ լինէր: Որպէսզի ոչ բռնադատէր⁽⁵⁾ զմեզ, նոյնպէս ոչ կարէ՛ զազարել յիրաց որ զիւրին եւ մեկին եւ մեզ: Դա՛ւ լիցի ստուգութեանն բարձրացուցանել զէրրին տկարաց: Եւ եթէ՛ իմանա՞ք զոհասացութիւնն, զի բառնայ զծանրութիւն յուսոյ մերմէ: Մարդ ընտրեաց իւր ծանրութիւն, եւ զգատա-ւորէն իւրմէ տրտնջէ՛: Հնազանդէ՛ զամե- նայն իբրեւ զիշխան⁽⁶⁾, եւ քրթմնջէ՛ իբ- րեւ զտկար: Լեռան բարձրեալ եւ ո՞ ան- միտ, եւ ասեւ եթէ՛ տկար եմ: Կռնացի ծանրութիւն զոր ընտրեցեր, եւ ընդ ծան- րութիւնն որ տա[յ] ընտրել քեզ: Եթէ՛ ծանր է զոր ընտրեցեր, մի՞ տրտնջեր⁽⁷⁾ վառն թեթեւին որ մեկին է քեզ անմիտ: Լեր միջնորդ անձին քում լուի ի չար զո- ղութեանցն: Թէ՛ հատանել զորմա տկար եւ, առ զազարել եւ զաւրաւո՞ր: Առ վա- տակ զաւրութեան ջանի, եւ սիրոյ յաղ- թեցեր զաւրութեան: Դադարման ոչ հոն- զարտեւ եւ եթէ՛ տկար եւ որպէս ասեսզ, զադարման պիտոյ է տկարաց: Եւ եթէ՛ զաւրութիւն ծածկեալ է ի քեզ զի նոզաւ

բառնաս զու զզրժուարութիւնս, յիրաւի, է զատաստան այնր որ բարձոյց զթեթեւ սգատութեանս մերում: Միով ճաշակաւ զոր ետու քեզ, ճաշակեալ նոզաւ զամենայն ինչ եւ տեւ զի բարձեալ եւ զըծանրու- թիւն եւ վասն թեթեւի տրտնջես:

Զասացադ մասեկիս գտիւ ներսս մեծ գիտ- նակամ յիշեցիք ի Քրիստոս, ընդ նըմին եւ զախմար գրիչս Յովնաննեա:

ՏԱՄՆԵՐՈՂ ՎԱՍՆ ՆԻՈՒՄԻԿԵԱՅ⁽¹⁾

ԵՒ ՎԱՍՆ ՎԱՐՊԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԱՐԱՆՅ

Ո՞ քաղաքք խաղաղացեալք մի՛ յու- սալք ի շինութիւն: Ի ճշմարտութիւն ա- պաւինեցարուք, զի նա՛ հաստատէ՛ զպա- ռիսպս ձեր: Մի մեղիցեն ընակիւք ձեր, զի մի՛ երեքեացին շինուածք ձեր: Մի յան- զգնեացին մանկունք ձեր, զի մի՛ զողաս- ցին յարկք ձեր: Հիմն ճշմարտութեան կա- րո՞ղ է հաստատել զերկիր ի ներքոյ մեր: Հաւատ ստուգութեան, խոնարհեցուցանէ զամոյս ի վերոյ քան զմեզ: Փոխեցուք յամ- պարչաութենէ որ կարող է շարժել զերկիր ի ներքոյ[յ] մեր: Սրբեցուք զճշմարտու- թիւն, որ զուարթացուցանէ⁽²⁾ զերկոսին եւ զջուրս ի վերոյ[յ] քան զմեզ: Մեղք մե- ծամեծք եւ մոռնունք, մեծամեծք են յիւ- րաքանչիւր ժամու: Դողութիւն ի ժամու իւրում սաստիկ է քան զազանութիւն: Ճառուսն ի ժամու իւրում բարկութիւն է: Նախանձ ի ժամու իւրում մա՛հ է: Մի վե- հերեր զմիով ի պարտեաց, եւ արհամար- հիցեալ զընա իբրեւ զփոքր: Զոր մեղս կար- ձեւ թէ փոքր է, ի ժամու իւրում սաստիկ է: Զիա՞րդ կարձեւ թէ փոքր է, զի ահա քեզ սպանող է: Եթէ՛ իբրեւ մեծ է փոքր համարեալ քեւ այսպէս լեզու քո: Եւ եթէ՛ իբրեւ արհամարհէ յաղթէ քեզ, յոյժ մեծ են կորանք քո: Որ մեղք եւ մարտնչին ընդ քեզ, ի ժամու իւրում մըտի՛ր ընդ նմա: Մի թողուր զմատաւոր մեղս, եւ մարտնչիցիս ընդ հեռաւորս: Հեռաւորն իբ- րեւ զհեռաւոր է, եւ մատաւորն իբրեւ զպայանո՞ղ է: Մարտնչի ընդ քեզ ցատուսն, մարտի՛ր ընդ նմա ի ժամու իւրում: Մի-

(1) Օր. ունէր՝ բռնատիւն, զոր ուզէ՛ սրբա- զրիւն զնեղով աղ ի վերայ բառիդ:

(2) Այսպէս յօրինակին:

(3) Օր. վրիպակալ զրէ՛ բռնատիւ:

(4) Այսպէս յօրինակին:

(5) Օր. ունէր՝ բռնատէր, զոր սրբազրիւն ուզ- զէ զնեղով դա ի վերայ բառիդ:

(6) Օր. վրիպանօր ի բաց թողալ իբրեւ զ. զորս յաւելալ ուզգիւն ի վերայ տողին:

(7) Օր. ի բաց թողեալ էր զբառս մի՛ տրտնջեր, որք յաւելեալ են ի վերայ տողին ի մեռն ուզգիւն:

(1) Օր. գրէ՛ առանց յ:

(2) Օր. ունէր՝ զուարթացուցէ, յորոյ վերայ ուզ- զիւն զնէ՛ ան:

թողութիւնը որ առաջին կայ եւ պահանջներ զանազան քո ի պոստիւթիւնէ: Ընդ պահանջներն ի ժամու իւրում օրէն է քեզ մարտնչել: Եթէ խաղաց պահանջներն ի մարմին, էջ ընդ նմա իրրեւ ի մարտ: Այն է նահատակ քաջ, որ ի ժամու իւրում յաղթէ մեղաց: Նախանձ մարտնչի ընդ քեզ, եւ դու պահե՛ս ի զինոյ: Մատաւոր մեղք սպանեն զքեզ, եւ դու զդուշապեալ էս ի հեռաւորէն: Տես զի ի ջերմ ժամանակի, ո՛չ մարտնչիս դու ընդ ցրտոյ: Յատյ ի ժամու իւրում պատահեալ, եւ արատոյ ի ժամանակի իւրում: Եւ իբրեւ յամենայն ցաւոց փախչիս, մարտք ընդ մատաւորին է: Եւ եթէ յորժամ մտաւին յաղթէ քեզ, տրամաբուն զքեզ զի լոնան ի ժամու զի կանգնեալն է ալի⁽¹⁾ եթէ ցածուցանես յաղթես, եւ եթէ ինքն իւրովի դադարէ, ընկերի՛ իւրում տայ տեղի: Առաջին մեղքն որ պաշտեցան զնան, զի ընկերին իւր պաշտեցին⁽²⁾: Հաւանեցուցանեն զքեզ ալիք ծովու, զի միմեանց տան տեղի: Ալեաց նման են եւ մեղք, յորժամ անցանեն ընդ խորհուրդս մեր: Այլ ի ցտաման առնու զմեզ ի միւս անիրաւութիւն ընկենու: Մեղք ցըլ⁽³⁾ նկեր իւր տան զմեզ, եւ առնուն ի դուգակցեն իւրմէ: Դիւթութիւնք կախարդութիւնք եւ հմայք դառն են քան զամենայն մեղս: Ընկերութիւն է ընդ սատանայի, զի ընդ շարին խորհրդակցի լինին: Եթէ ոչ ատեաց զմէն, ո՛չ ընդունի զնա ձախ այն: Եթէ ոչ ուրանալ⁽⁴⁾ զճշմարտութիւն, ո՛չ հաղորդի ընդ մտորութեան: Մենք նաւորութեամբ մուծանէ սատանայ զուրացողութիւն⁽⁵⁾: Ուրեք յայտնի ուրացուցանէ, ուրեք ի ծածուկ ուրացուցանէ: Զժպիրհն որ եհատ զոյս իւր, յայտնի անուամբ ուրացուցանէ: Զոր տեսանէ թէ երկիւզած է, ի պատճառս իրիք ուրացուցանէ: Մեղմիս երեսաւք ուրացուցանէ եւ խորամանկ զմիւս միտ: Եւ աւձն զի ետես զԱզամ եթէ ոչ ուրանալ⁽⁶⁾ յայտնապէս, ա՛յլ զիմա ք նենդեաց զնա, հպարտանալ ընդ ստեղծչին իւրոյ:

Հապարակեաց (Շար.) Թ. Յ. Մ.

(1) Յայտ է թէ խանդարեալ է տեղիս այս, որպէս յայլ բազում տեղիս:

(2) Օր. դրէ՛ պաշտեցի, յորոյ վերայ գնէ ուղղին:

(3) Ի բառագիրս պահատէ:

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԽԱԶՂԵՐԱՅԻ ՏՕՆԸ ԵՒ ԲԱՐԵՐԱՐ

ՄԵԼԿՈՆԵԱՆ ՀԱՐԱՋԱՍԱՅ ՅԵՆԱՏԱԿԸ

Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը այս տարի, Ս. Խաչի տօնին (Սպտ. 30 կիր.) հանդիսութիւններուն փայլը աւելցուց իր ներկայութեամբ: Առաւուն Ն. Ամեն. Սրբապետութիւնը Ս. Պատրիարք մատոյց Սրբոց Յակոբեանց Տաճարին մէջ եւ խոսեցաւ կրօնաշունչ քարոզ մը բնաբան զընկույթ Պօղոս Առաքեալին սա՛ հաւատումը. «Խրիւս տրամեալք, եւ համապաղ ուրախ եմք» (Ք. Կրմբ. Զ. 10), եւ ըսաւ — «Կեանքի հակասութիւններն են որ կ'ապահովեն անոր նորոգումը, թէ՛ բնական երեւոյթներուն եւ թէ՛ մարդկային գոյութեան բոլոր շրջաններուն մէջ: Ներքին նշմանութեամբ մը, տրամութեան եւ ուրախութեան հակադասութիւններն ալ իրարու կը յաջորդեն մեր կրօնական զարգացումին ամէն մէկ փայկեաններուն: Եւ այդ փոփոխ վիճակներուն շնորհիւ կը նորոգուի մեր հաւատքը: Խաչն ըլլալով նշան մը ցաւի եւ արցունքներու, եղած է ու կ'ըլլայ նաեւ նշան մը ցնծութեան ու միախառնութեան: Ատո՛ւմ է որ բրիտանիան կը պահէ իր հոգեկան հաւատարակչութիւնը, առանց անձնատուր ըլլալու այդ ներհակ տրամադրութիւններէն մէկին կամ միւսին: Ա՛յսպէս կ'ըմբռնենք մեր կեանքին համար խաչին կատարած դերը, եւ ատո՛ւմ է որ մեր հոգիները ուրախ ըլլալէ չեն հաղորի՛ր երբ կը տրամինք ո՛ր եւ ի՞նչ տի պատճառով»:

Ս. Պատրիարք Հայրը իր քարոզի ընթացքին շնորհակալութեամբ յիշեց Միկրոնեան հարազատներուն բարեբարութիւնը, որք տարեկան հազար եգիպտական ոսկիի մշանջնաւոր նպաստով ապահովեցին ժառանգաւորաց վարժարանի երկու դասարաններուն ծախքը: Սրանց հանդուցեալ Գրիգորի յիշատակը եւ մաղկանքները բաւ Տիար Կարապետ Միկրոնեանի բարօրութեան համար: Ս. Պատրիարքի աւարտումէն ետքը կատարուեցաւ Հոգեհանգստի տոնը:

Երեկոյին ալ ընթերցարարութեամբ Միկրոնեան սեղանատան մէջ Միկրոնեան գերդաստանի ննջեցեցոց յիշատակին, բոլոր Միկրոնեանի եւ ժառանգաւորաց վարժարանի եւ լնձայարանի աշակերտներուն, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր նախապահութեամբ եւ սեղանէն ետքը դարձեալ կատարուեցաւ Հոգեհանգստեան պաշտօնը:

ՍԱՐԿԱՒԱԳԱՅ ԶԵՌՆԱԴԴՈՒԹԻՒՆ

Միկրոնեան երկու դասարաններէն առաջինը աւարտած ըլլալով իր քառամեայ ընթացքը, չորս

հոգի ուխտեցին միասին Ս. Արթուր և հետևաբար սարկաւազութեան աստիճանին հոշուեցան Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր ձեռնադրութեամբ, Սրբոց Յակոբեանց Տաճարին մէջ, Հոկտեմբեր 7. կիրակի առաւոյն:

Կոր ձեռնադրուած չորս Սարկաւազներն են. եղիազար Տէրտէրեան, Կայնիմիրանցի (Վան) Սիմոն Մարտիրոսեան, Աղբակցի (Վան) Յակոբ Տէրփիլեան, Չարսանձաղցի Ղազարոս Տիշէքէնեան, Պենտիցի:

Այս չորս սարկաւազներով կազմուեցաւ Ընծայարանի երկրորդ զատարանը, և հոշուեցաւ Միլիոնեան Ընծայարան, ինչպէս որ առաջինն ալ կազմուած և հոշուած էր Կիլիկիեցիներէ:

Միլիոնեան Ընծայարանը հինգ սարկաւազ պիտի ունենար Կիլիկիցի Քորոս Աբեղանով, որ առկայն հակառակ իր ջիւղով փախարկն, չի կրցաւ ձեռնադրուիլ, բայց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր կարգադրութեամբ արտօնուեցաւ մնալ զատարանի մէջ և հետեւիլ զատերուն, որով Միլիոնեան Ընծայարանի աշակերտաց թիւը հինգ է իրարայէս:

Դարձեալ Հիւմ. 12. Ռաբրաթ առաւ. Հրեշտակապետաց լիակրօն եկեղեցւոյն մէջ Սարկաւազութեան աստիճանին հոշուեցաւ Չարսանձաղցի Գրիգոր Վահանեան, ձեռնադրութեամբ Գեր. Տ. եղիշէ եպս. Զիլինկերեանի:

ՏՐԿԱՏ ԵՊՍ. ՊԱՆԱՆԻ ԱՃԻՆԻՆ

ՓՈՆԱԳՐՈՒՄԸ

Ս. Արթուր միաբան և Կեսարիոյ բազմադրին առաջնորդ Տրդատ եպս. Պալեան լիակաշած էր Աթէնքի մէջ 1923 Յուլիս 2ին և թաղուած Յունաց գերեզմանատունը:

Կ. Պոլսէն Ս. Կաթողիկոս Սահուց Միութիւնը զինով Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, խնդրած էր որ հանգուցեալ Սրբազանին աճիւնը, նոյն ինքն Սահուց Միութեան ծախքով, Աթէնքէն փոխադրուի երուսաղէմ և ամփոփուի իր միաբանակիցներու գերեզմանոցը:

Տնօրէն ժողովը ընդառաջ երթալով այս խնդրանքին, զիմուժ ըրաւ Պաղեստինի Առօզնապահական Տեսչութեան և պաշտօնական երկար բարակ զօրծաղութիւններէ հաքը արտօնութիւն ձեռք բերաւ այդ փոխադրութեան երկու կողմէն: Եւ վերջապէս Հիւմ. 10 Դ. օր զարանի կողմէն: Եւ վերջապէս Հիւմ. 10 Դ. օր երուսաղէմ հասաւ աճիւնը պարունակող օքն-օքնուր, և հետեւալ օրն ալ, Եճ. երկուցին, Հոստուկը, և հետեւալ օրն ալ, Եճ. երկուցին, Սրբոց զհնապատեան պաշտօն կատարուեցաւ Սրբոց Յակոբեանց Տաճարին մէջ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր նախագահութեամբ, և անկից ալ փոխադրուեցաւ Ս. Փրկիչ, Զիլինկերեան եղիշէ եպս. Կոստանապոլսեան, և ամփոփուեցաւ Պատրիարքական Տեղապահ Դանիէլ Սրբազանի Հիւմիէն քով:

ՔԱՆԱՆԱՅԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Երկու քառք ոյժեր աւելցան Ս. Արթուր Միաբանութեան վրայ նոր ձեռնադրութեամբ:

Ձեռնադրուեցին եւ Անգրանիկ Սեկ. Պիլիպիւսեան և Յովնանէս Սարկաւազ Քենտեան:

Անգրանիկ Սեկ. ձեռն է Անքէպ, 1903 ին, որդի Քորոս Պիլիպիւսեանի և Մարիամ Տաւոսեանի: Իր նախորդութիւնը առած է Անքէպի Աղայոյն Ներսէսեան զպոլոյն մէջ. Տարի մըն ալ առակերտ է Անքէպի Ամերիկեան Բաժնէ Վարժարանին: Երուսաղէմ եկած է 1925 Փետր. 25 ին և հետեւած է այն դասընթացին, որ կազմուեցաւ ժողովապետաց Վարժարանին և Ընծայարանին միջեւ (Տե՛ս Միւմ էջ 283, ա. սիւնով):

Սարկաւազութեան ստեղծման կոչուեցաւ 1925 Հոկտ. 4ին, Լուսառարարեան Մեհրուզ եպս. Դաւանի ձեռնադրութեամբ, և ինչոյ Հաւու արդ նշանակուեցաւ Ս. Արթուր Նիւնեթի Տեսչութեան մէջ:

Յովնանէս Սեկ. ձեռն է Արաքիլի ծագ գիւղը 1903 ին, որդի Միքայիլ Քենտեանի և Հովնիսիմ Գալժաւեանի: Իր նախնական կրթութիւնը առած է Ծագ գիւղի Ս. Դաւիթ եկեղեցւոյ զպոլոյն մէջ, իսկ մեծ պատերազմէն յառաջ ալ երկու տարի առակերտ է Արաքիլի Մայր Վարժարանը: 1922 ին Արաքիլիէն կտրուի Հայէջ, անկից ալ երուսաղէմ 1925 Նոյեմբերի վերջը և միաբան կը նշանակուի Ս. Յարութեան: 1927 Մարտ 19 ին կը կոչուի սարկաւազութեան աստիճանին Բաշկէն արքայանի ձեռնադրութեամբ: Յովնանէս Սեկ. մասնաւոր դասեր աւելեով ընդհանուր զարգացում ունեցաւ, և մասնաւոր յաջողութեամբ մականց եկեղեցական ծայնադրութիւնը, երաժշտութեան Տիւն Լեւոն Զիլինկերեան ձեռնին տալ:

Այս երկու Սարկաւազներուն բաճակաւորական ձեռնադրութիւնը և վեղարի օրհնութիւնը կատարուեցաւ Ս. Արթուր Տնօրէն Ժողովին առաւմով, Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ, Գեր. եղիշէ եպս. Զիլինկերեանի ձեռնով և խառնակութեամբ Ս. Փրկիչ Տեսչոյ Հոգ. Մուսթէֆ Լաղ. Հայրապետեանի:

Կոչումը սեղի ունեցաւ Հոկտ. 13, Ծր. երեկոյ, Ս. Յարութեան Տաճար, Հայոց երկրորդ Գողգոթա եկեղեցւոյն մէջ. իսկ ձեռնադրութիւնը կատարուեցաւ հետեւեալ կիւրակի առաւ, Վարդապ. Ս. Խաչի տօնին, Ս. Գերեզմանի մուսթին տոյնը:

Ձեռնադրիչ Սրբաւանը այս առթիւ բարձր մը տաւ Խաչի խորհուրդին վրայ և քառք թէ երկու նորմիւններ կը նուիրուին այդ խաչը կեկու իրենց կեանքին մէջ, և մաղրանքներ ըրաւ իրենց յաջողութեան համար: Օժովի ասէն փոխեցով ձեռնադրեալներուն անունը, Անգրանիկ Սեկ. անուանց Տ. ԳԱՐԻԳՈՐՔԱՆԱՅԱՅ, իսկ Յովնանէս Սեկ.՝ Տ. ՆԻՈՒՈՆԻՔԱՆԱՅ:

Պատարակի տարւումէն ետք եղիշէ եպս. կատարեց նորմիւններուն վեղարի օրհնութիւնը:

Երկու նորմիւններ իրենց բառտունը կ'անցնեն Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ:

Երկուսն ալ երեսասորդ, օժուած են Ս. եկեղեցւոյն օգակար ծառայութիւն ընելու յարմարութեանով:

Կը շնորհակտեմք գրենք և կը մաղրենք որ ըլլան Մշակ առանց ամօրոյ:

ՏՕՆ ՍՐԵՈՑ ԹԱՐԳՄԱՆԶԱՅ

ԵՒ

ՏՕՆ ԱՆՈՒԱՆԱԿՈՉՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՈՒԹԵՐՈՐԴ ՏԱՐԵԴԱՐԶ ԳԱՀԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԱՄԵՆ. Տ. ԵՂԻՇԷ ԴԻՌԵԱՆ Ս. ՊԱՏՏԻԱՐԻՔԻՆ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

Թարգմանչաց յիշատակը Ս. Յակոբի մէջ մասնաւոր հանդիսաւորութեամբ սկսած է ածախմբուիլ այն օրէն ի վեր երբ Դուրեան Արքայան արժանաւորապէս թարգմանչաց Արքայ Յակոբեանց Առաքելական Աթոռին վրայ. եւ որովհետեւ զանակալութեան ամսաթիւը մօտիկ էր Թարգմանչաց եւ հետեւաբար Ս. Եղիշէին առնին, Հոկտեմբերի մէջ, Ն. Ամեն. Արքայազնութիւնը կարգադրած է որ երկու յիշատակներ միացուին Թարգմանչաց առնին առթիւ:

Այս տարի Թարգմանչաց տօնը հանդիպեցաւ Հոկտեմբերի 27ին, Շր. Արքայաթիւնի Ս. Պատրիարքը եկեղեցականաց թափօրով իշաւ եկեղեցի եւ նախագահեց նախատօնակի հանդիսութեանց, իսկ Շր. Ներկայ գտնուեցաւ առաւօտեան ժամերգութեան: **Մասնկանգ** շարականը երգուեցաւ թուն ասեանի մէջ եւ Ս. Պատրիարքը Հայրը շուրջառ-գաւազան առած նախագահեց ժամերգութեան այդ մասին, որու մէջ կը յիշատակուին տօնեկի սրբոց անունները **Գրիստոս Առաւում** մեր մայրքանով, զոր բաւ Լուսաբարապետ Մեսրոպ Արքայան, մասնաւորապէս յիշատակելով Ս. Պատրիարքը Հօր անունը սրտայայտ թարեմադրութիւններով. իսկ **Արքեպիսկոպոս** արքեպիսկոպոս Ս. Պատրիարքը, որմէ յետոյ ելաւ իր աթոռը եւ եպիսկոպոսներ ու վարդապետներ, ինչպէս նաեւ սարկաւազուներ եւ ժառանգաւորներ աշահամարոյրով շնորհաւորեցին Ն. Ամենապատուութիւնը **Քէ'** անուան եւ **Քէ'** զանակալութեան կրկնակ տօնին առթիւ:

Թարգմանչաց տօնին պատարագիչն էր Տ. Բարգէն Արքայան, որ ձաշու գիրքին ընթերցումէն ետքը թարգմեց, **Այլ վասն հոգեւորացն, եղարբ, ոչ կամիմ երէ աղէ՛ւք իցիք (Ա. Երեմ. ԺԲ. 1)** ընթարանով, եւ ի վեր հանեց սա իրողութիւնը **Քէ** Հայաստանեայց եկեղեցւոյ բոլոր Թարգմանիչ վարդապետներուն գործը **հոգեւոր** էին ըստ ինքեան. անոնք իրրեւ ուսուցիչ եւ դաստիարակ աշխատեցան, աշակերտներ հասուցին որ շարունակեն հոգեւոր դաստիարակութեան եւ լուսաւորութեան գործը հայ ժողովուրդին մէջ: Դարբերութիւններ այս իրարու շղթայուած հոգեւոր կրթութեան աշխատութիւնը չընդհատեցաւ. եւ հակառակ թաղարկան ահաւելի զժողովուրդին հոգեւոր կրթութեան գործն է կը շարունակուի այսօր Սրբոյ այս բարձունքին վրայ, մեր Մեծ վարդապետին ձեռքին եւ շունչին տակ, հոգեւոր կանոնը հասկնացող, Աւետարանը լաւ թարգմանող աշակերտութիւն մը, բոնքը նաեւ առաքելական նոր դաս մը պատարասելու համար: Դիտել տուաւ

Քէ Ս. Պատրիարքը յիսուն տարիներէ ի վեր մասնաւոր, այսինքն իր բաժանայութեան սկիզբէն ի վեր կ'ուսուցանէ եւ կը վարդապետէ, եւ իր կեանքին ամենէն հասուն շրջանը նուիրած է հոգեւորականներ դաստիարակելու գործին **Քէ'** Արմաշի Դպրեմանքը եւ **Քէ'** այժմ Ս. Յակոբի կամարներուն ներքեւ. եւ մաղթեց որ Ս. Պատրիարքը Հայր առողջ ապրի եւ շարունակէ իր շունչով հոգեւոր Սուրբ եկեղեցւոյ ծառայութեան նուիրեալ հոգիները:

Ս. Պատարագի աւարտումէն ետքը Ս. Պատրիարքը Հայր երգեցիկ թափօրով առաջնորդուեցաւ Պատրիարքարանին մեծ սրահը, որուն խորքը զարդարուած էր օրուան տօնին պատշաճ վայելչութեամբ եւ պատրիարքական սկիզբով աթոռը դրուած էր բարձր պատուանդակի մը վրայ, շրջապատուած թափժաղիկներով թաղարկելով, Միւս կողմէն Ս. Աթոռի մէջ նոր հաստատուած ելերարական լոյսի կազմածներ առատ եւ արծաթ լուսով ողողած էին գմբէթն ու սրահը:

Պարկին. Փոխանորդ Դեր. Տ. Մկրտիչ Ազատունի յանուն Ս. Աթոռայ Միտրանութեան, հոգեւորեալ ուղերձով մը բացաւ հանդէսը, միտաւր թուեց Ս. Պատրիարքին ուսուցչական, վարդապետական, վարչական եւ զբաղմունքային հանգրուանները եւ բոլորին մէջ ստանանշեց Թարգմանչական գործը, եւ թարեմադրութիւններ բրաւ Ն. Ամեն. Արքայաթիւնին առողջութեան, երջանկութեան եւ առաւել արդիւնաւորութեան համար:

Յետոյ Ընծայարանի Սարկաւազներուն անունով Բարեշնորհ Արիւթար Սարկաւազ, իսկ Ժանգաւորաց Վարժարանի անունով Պրն. Վարդգէս Պատմահեան մէյմէկ ուղերձներ կարդացին, երկուքն ալ որդիական անկեղծ հրճումներ ցայտումներ, հանդէպ իրենց հոգեւոր Հօր եւ գորովագութ Ուսուցչապետին:

Ամենէն վերջը Ս. Պատրիարքը Հայրն ինքն խօսեցաւ, զգայուն խորհուրդներով թրթառն. եւ բաւ. կ'ուզէի որ իմ մտաւի չհասուէր ամենեւին. լսին աշխատանքներ ամենէն մեծ յարգանքը պիտի բլլար մեր Թարգմանչաց յիշատակի փառաւորելու համար: Պէտք է ըսել որ անոնք Թարգմանիչներ չեն, **Հեղինակներ** են անոնք, որոնց երեսը նայելու կ'աշխատեալ եւս: Անոնք միայն եղիշէն. Աւարայրի մեծ դէպրին զիցազներգուն, ոչ **Քէ** մեր ազգին մէջ, այլ նաեւ ո'րչափ գիտեմ եւ, ուրիշ ոչ մէկ ազգի մը մէջ չկայ հեղինակ մը անոր նման, անոր հաւասար, որ իր մէկ հատիկ զիրով դարբել ի վեր խանդավառած բլլայ իր ազգը, Առէ՛ր նաքնկայցին, որ իր հրաշալի ազգազիրքով կը խօսի բոլոր հաւատացեալ սիրտերուն

դարերէ ի վեր, եւ երբ նախակցին կը գրէք այն ազօթները, Հայաստանի մէկ անկիւնը, ատլին, եւ ըստ այսի մէջ, զեւ Հայր մեւը չգիտցող վանականներ կային: Աւել' քան տասն տարեկան որ իր հեղեւոր երգերով ու շարականներով եւ իր հոգեյոյզ ազօթներով կ'ոգեւորէ ամբողջ եկեղեցին մը: Ասանք իրական հեղինակներ են եւ ո՛չ թէ թարգմանիչներ, եւ ասանք ամէն ալ կը խոնարհին բուն Հեղինակին, Մեծ Վարդապետին Սուրբ Մեսրոպի առջեւ, որովհետեւ անորն է ԳԻՒՂԸ, որ ստեղծագործեց այս բաները հայուն. առանց Սուրբ Մեսրոպի եղէպին այս թարգմանիչներ եւ հեղինակներ բան մը պիտի չկրնային ընել:

Տարակոյս չկայ որ դարերու ընթացքին պատմական դէմքեր կը մեծնան, անոնք կը սրբուին իրենց թերութիւններէն եւ իրենց արժէքները չափազանց գնահատանքով կը չափուին նոր սերունդէն. բաւ կողմէն. ասով հանդերձ ազգ մը կը սիրէ իր մեծ դէմքերը եւ ի հարկին կ'առատաճանցէ զանոնք. եւ մենք այդ չափանիշով կը նայինք մեր Թարգմանիչներուն վրայ, որոնց թիւը թէեւ վեց է Տոնացոյցի մէջ, բայց ան թիւը կրնայ ըլլալ վաթսու եւ նոյն իսկ վեցսուրբ, եւ եւս կ'ենթադրեմ թէ կային անոնք, թէեւ Եզնուտրի յեղին մէջ, հին վերամանքու տակ, զրգեւաններով զգեստուոր, սակայն անոնք եղան յոյսը հայու զպարտին, անոնք եղան շահը հայու եկեղեցոյն, անոնք եղան աստղերը հայու երկինքին:

Ս. Պատրիարքը իր խորիմաստ եւ քանադասեցական ճառը աւարտելով, շնորհակալութիւն յայտնեց օրուան պատարագի՝ երբեմն աշակերտ, այժմ եղբայր եւ աշխատակից, Բարդէս Սրբազանի, իր առատաւ պեծն քարոզին համար, ինչպէս նաեւ երբեմն Պարտիզակէն աշակերտ եւ այժմ զորակից Եփրեմ Մկրտիչ Սրբազանի ուղերթին համար, եւ Պանպանիչով օրհնեց Աթոռը. Մխարանութիւնը, Ընծայարանը, Ժառանգաւորները, զարթոյնականները, մանկապարտէզի կարմրագոյն փոքրիկները, բոլոր ժողովուրդը, որոնք Ն. Ամեն. Սրբազնութեան Աջը համարելով մենկեցան ուրախ զուարթ:

Ընծայարանի Սարկաւազունք եւ Ժառանգաւորներ, իրենց երաժշտութեան ուսուցիչ Տիար Լեւոն Զիլինկիրեանի ղեկավարութեամբ ազգային երգեր երգեցին հանդէսին սկիզբը եւ ուղեբաններն ետքը. եւ հոգեշունչ Հայր մերով կոչեցին իրենց զեղորուեստական բաժինը այս հոգեւոր խրախճանքին մէջ:

Հանդէսի միջոցին երաւաղէմի անկիւնին եւս. Մէկինէս Սրբազան, իր օգնականին եւ Հայր Պրիմալէին հետ սրահէն ներս մտաւ, եւ հանդէսին աւարտումին՝ Նորին Սրբազնութիւնը, որ Ս. Պատրիարքին բարեկամն է, սրապին քաղեցաւ թիւններ շրա իր կրկին տօնելուն առթիւ:

Շարաթ օր մինչեւ երեկոյ եւ կիրակի՝ Ս. Պատրիարքը ընդունեցաւ մասնաւորապէս շնորհաւորութեան եկողները:

Թարգմանչաց Տօնը յոյսի եւ խրախոյսի գեղեցիկ հանդէս մը եղաւ Ս. Յակոբի մէջ այս տարի ալ:

Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը. յաջորդ կիրակի, կէսօրէն յառաջ, Մէկինէս ձորնի եպիսկոպոսարանը գրեաց Հոգ. Կիւրեղ Վրդ. Խարայէլեանի հետ, շնորհաւորելու համար Մէկինէս Սրբազանին եպիսկոպոսական մեծնադրութեան Իգրդ տարեդարձը:

ՇՆՈՒ ՀԱՌՈՐՈՒԹԻՒՆ

Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը Հոկտ. 9ին հեռագրով մը շնորհաւորեց Եթովպիայ զահաժառանգին թագաւորութիւնը. Ն. Վեհափառութիւնը Նոյնպէս հեռագրով իր շնորհակալութիւնը յայտնեց Ն. Ամեն. Սրբազնութեան:

Փոխանակուած հեռագիրներուն պատճեններն են.

Նորին Վեհափառութիւն

Թագաւոր Մաֆոնէ

Թագաւոր Եթովպիայ

Ասիս Ասիպա

Սրտագին շնորհաւորութիւններ Զեր իրքեւ Նէկուս թագաւորութեան առիթով: Հայրական օրհնութիւններով կը քաղեցաւ թագաւոր երջանիկ եւ բարգաւաճ իշխանութիւն:

Պատրիարք Դուրեան

Դուրեան Պատրիարք

Երուսաղէմ

Մեր թագաւորութեան առթիւ Զեր քաղեցաւ թագաւոր շնորհակալութիւններ կը յայտնենք եւ շնորհակալ մաղթանքներ կ'ուղղենք Զեր երջանկութեան եւ յաջողութեան համար:

Նէկուս Թագաւոր Մաֆոնէ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ

Պատրիարքական Փոխանորդ Գեր. Մկրտիչ եպս. Աղաւնունի, Ն. Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր կողմէ ներկայ գտնուեցաւ,

Հոկ. 21, Կիւրեղի տառաւ, Ռուսաց Մայր եկեղեցին, Հոգ. Կիւրեղ Վրդ. Խարայէլեանի հետ, Մայր Կայսրանի հոգեհանգստեան պառօնին:— Ռուսաստանի վերջին Զար Նիկողոս Բ. ի մայրը, որ Փօփէնական անցած է Ռուս յեղափոխութենէ յառաջ իր հայրենի տունը, Հօգ վախճանած է խորին ծերութեան մէջ:

Հոկտ. 27 թ. 25, Զեխոյսովախոյ Հիւպաստանք, պատրիարքանիւ եւրոպական լեզուներու Բառարար. Կարգիւ Հիմնականի հետ, ուր պառօնական քննութիւնով մը աստիճան էր Զեխոյսովախոյ անկախութեան քանակեղ ստեղծանքին առիւ:

Հոկտ. 29 թ. 25, Թիւրք Հիւպաստանք, Պր. Կարգիւ Հիմնականի հետ, ուր զարմալ պառօնական քննութիւն կար Թիւրք Համալեւոյսեան ստեղծանքին առիւ:

ԳՆԱՀԱՏՈՒՄ

ՀԱՆԳԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, Տեղեկ ժողովոյ Յուլիս 30 ի եւ Սեպտեմբ. 15 ի նիստերուն մէջ արուած որոշմանց համաձայն, զնահապետի Ռէվերենտի Տեառն՝ Ներսէս վրդ. Բարսեղեան, Ս. Յաղաթեան Տեառն՝ Յակոբ վրդ. Թաշնեանի, Դամասկոսի Տեառն՝ եւ պար. վիշերդ. Սարգիս վրդ. Քէմմաշեանի, Զաւէն վրդ. Վարժեանի, Լաւորիկէի Տեառն եւ պար. վիշերդ. Վահան վրդ. Դերգեանի ծառայութիւնները, Լաւաշիսէ շնորհաց անոնց:

ԼՈՐՏ ՓԸԼՈՒՄԸՐԻ ՄԵԿՆՈՒՄԸ

Պաղեսիոնի եւ Անգլո-Յորդանան Բարձր Դոմիւր Լորտ Փլումբը, բոլորած ըլլալով իր պատշաճին եռամեայ եղանակով, մեկնեցաւ Երուսաղէմէն Յուլիս 31, Գնատառանքէնով, զէպի եղիպտոս, անկէ Անգլիա երթալու համար:

Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, անմամբ կայսրան գրեաց, Հոգ. Կիւրեղ Վրդ. Խաչիկեանի հետ, ողջերը մաղբելաւ համար Կարին Վսեմութեան եւ իր Տիկնոջ:

Վսեմ. Լորտ ռազ զգաւուած Ս. Պատրիարք Հօր այս անձնական մեծարամբէն, ջերմապէս սեղմեց Ն. Ամենապատշաճին ձեռքը, զոր շնորհաց իր խառնակութեան ընթացքին, յայտնելով իր ջերմ շնորհակալութիւնը Ս. Պատրիարքին եւ իր խորունկ համակրանքը հանդէպ Ս. Յակոբի:

ԹԷՅԱՍԵՂԱՆ

Ն. Վսեմութիւն Մր. Լիւի, Պաղեսիոնի Բարձր Դոմիւրութեան Պատշաճ Բարձրագոյն, Հոկտ. 12 Արք. երեկոյն թէյսեղանի հրաւիրած էր Ս. Բաղասիս հոգեւոր պետեր եւ պատշաճական անձերը. Ս. Պատրիարք Հայրը անմամբ պատասխանեց այս հրաւերին, հետեւեալով Ս. Արքայի Թաղման Հոգ. Տեղապար. Պր. Գրգորեանի:

ԿԱՐԿՈՒՈՒԵԱՆ ԴԱՏԸ

Ս. Աթոռոյս Դիւանապետ Տիար Կարապետ Կարան, Սեպտեմբր 11 թուակի ճիշտագոյն կ'աւանդէր. թէ վանուցս հակառակորդաց կողմէ Լոնտոնի Բրայքի Դաւանապետի առջեւ տարուած ծանօթ հողային դատը՝ նոյն Ատենին կողմէ վերջնականապէս մերժուած է, շնորհիւ մեր թղթածրարին կանոնադրութեան, եւ հակառակորդաց կողմէ կանոնական երաշխաւորութեան զուտարբ օրոշեալ ժամանակամիջի մէջ ներկայացուցած չլլալուն: Այս յաջողութիւնը եւաֆայի մեր փառատարան Մր. Բիշարտարին կողմէ ալ ճիշտագոյնով աւետուած էր Պատրիարքարանիս:

Երուսաղէմի Վսեմ. Կառավարիչ Մր. Քիթ-Րօյ, այս առթիւ անմամբ Ս. Պատրիարք Հօր այցելելով, յայտնած է իր խնդակցութիւններն ու շնորհաւորութիւնները:

ԶՈՐ. ԱՆԿՐԱՆԻԿԻ ՅՈՒՇԱՐՁԱՆԻՆ ՀԱՄԱՐ

Փարիզի Կեդր. Հանգանակիչ Յանձնաժողովի կողմէն դիմում եղած էր Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, որպէս զի Երուսաղէմի եւ պատրիարքութեան ենթարկեալ տեղերու մէջ հանգանակութիւն մը կազմակերպէ ի նպաստ Զօր. Անգրանիկի Յուստանանի շինութեան:

Տնօրէն ժողովոյ մէջ նկատի առնուեցաւ այս դիմումը եւ որոշուեցաւ Հանգանակիչ Յանձնաժողով մը կազմել Երուսաղէմի մէջ, Պատրիարքական փոխանորդ Գեդ. Մկրտիչ Եպս. Աղաւունիի հաւաքաւորութեան անկէ եւ ձեռնարկել հանգանակութեան, նոյն անկէ ներառեալ խալով պատրիարքութեան ենթարկեալ վիճակներու:

Հանգանակութիւնը շուտով ի գոյս ելաւ ամեն կողմ, անկեկալուածէն աւելի արդիւնաւորութեամբ ինչպէս կ'երեւի հետեւեալ ցուցակէն:

Միաբանութեան եւ Ս. Յակոբայ	
Շրջանակին մէջ բնակող Հայերէն	2817, 5
Երուսաղէմ Բաղասի Հայերէն	865, —
Հալապի Հայերէն	1201, —
Լաւորիկէի Հայերէն	1175, 5
Եւֆրատի Հայերէն	1130, —
Դամասկոսի Հայերէն	932, —
Ռէվերեն Հայերէն	120, —
Պաղեսիոնեան Ղրք.	8240, —

Այդ զուտարբ, որ հաստատ է 82 Անգլիական սքէրլինի եւ 8 շիլլինի, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր Յուլիս 19 թուակի պատշաճագոյնով եւ Հանգանակիչ Յանձնաժողովի զանազան Տիար Ա. Համարձեւեալին անուան գրուած չէով մը զրկուեցաւ Փարիզ: Կեդրական Յանձնաժողովը իր Օգոստոս 21 թուակի պատասխանագրով կը յայտնէ թէ զանազան է այդ զուտարբը:

ՆՈՐՈՐ. ՍԻՌՆԻ.— Անկեղէս կ'ապասեմ փարիզի Կեդր. Հանգանակիչ Յանձնաժողովի զորոններութեան արդիւնին, խմանալու համար թէ ինչպիսի Յուստանան մը պիտի բարձրանայ Զօրագրի գերեզմանին վրայ եւ Երբ:

Հ. Բ. Ը. ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԿԱՐԱՆԸ

Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը զոմանակութեամբ տեղեկանալով թէ Ն. Վ. Պառոյս Փառաւորագործ Հայկական Մատենադարան մը հաստատուած է Փարիզի մէջ Հ. Բ. Ը. Միութեան անունով, Ս. Արքայի Տաղարանին յոյս տեսած, բայց չապագուած զիմեղէն մէյմէկ օրինակ ստանալով մը հուէր դիմեց այդ Մատենադարանին Սեպտեմբրի մէջ:

ՄԱՍՈՒԼԵՐ ՑԱԿ Է

Գեր. Մկրտիչ Եպս. Աղաւաու-
նի ՄԻՍԻԱՆՔ ԵՒ ԱՅՅԵԼՈՒՓ
ՀԱՅ ԵՐՈՒՍԱԳԼԻՄի գործը: Ար-
դենք երկարամեայ պրպառւմե-
րու, որ կոչուած է հետաքրքրական
պակաս մը լեցնել: Հայ Երուսա-
ղէմի պատմութեան մէջ: Գործը
յատուկ անուններու բազմիցք մըն
է ըստ ինքեան, պիտի բովանդակէ
1500 է աւելի անուններ կենսա-
գրական և պատմական տեղեկու-
թիւններով նախացած:

Տպագրութենէն ետքը պիտի
որոշուի գիրքին գինը:

Անոնք որ կը փափարին ու-
նենալ այս գիրքը, կրնան այժմէն
արձանագրել այս էրէնց անուն
և հասցէն, ինչ որ մի օր Տպարանին
Տեսչութեան:

DIRECTION DE L'IMPRIMERIE

Arménienne de St Jacques
JERUSALEM — PALESTINE

Դպրոցատէր Տիկնանց Ըն-
կերութեան վերակազմութեան
առթիւ, Կեդր. վարչութեան
որոշմամբ վարժարանը փոխա-
դրուած է Բարիգ Մայիս 31ին:
Դպրոցի նոր հասցէն է.

ÉCOLE TEBROTZASSÈRE

(Ancienne Institution Thiers)

3bis Avenue Thiers

LE RAINCY (Seine - et - Oise)

ՄԻՈՆ

Միոնի 1927ի հաւաքածուն
կազմուած կը ծախուի 8 Անգլ.
Շիլինի կամ 40 Եգ. Ղրօի:

Հրատարակուած է Հալէպի
գրագէտ Արապնորդ Արսաւազ
Վարդապետին ՏԱԹԵԻ Տարե-
ցոյցին Երկ Տարին (1929) հոխ
բովանդակութեամբ: Դիմել
ուղղակի հեղինակին:

Ardayast Vartabéd Surméyan
Prélature Arménienne
B. P. 133 Alep — Syrie

ԿԸ ՓՆՏՈՒՈՒՆ

Բնիկ Արարիկըցի Նազարէթ Մարկոս-
եան կը փնտռէ զաղթականութեան ժա-
մանակ Սեբաստիայէն հանուած իր կինը
Մարիամը եւ երեք աղջիկները՝ Սաթենիկ՝
այն ժամանակ 14 տարեկան, Զարուհի՝ 12
տարեկան և Լուսնթագ՝ 6 տարեկան և իր
որդին Արշաւիրը 3 տարեկան:

Գիտցողներէն կը խնդրուի տեղեկու-
թիւն տալ հետեւեալ հասցէին.

M^r. NAZARETH MARGOSSIAN

224 E. V. 5 ST.

NEW YORK

ԲԱԶՄԱՎԱՍՏԱԿ ՄԵՍՐՈՎԸ Յ. ՍԷԹԵԱՆՑԻ

ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆ ԲԱՌԱՍՆԱՄԵԱՅ ՅՈՐԵԼԵԱՆԻ

Կ Ա Լ Կ Ա Թ Ա

ՍՐԵԼԻ ՀԱՅՐԵՆԱԿԻՑՆԵՐ

Այս տարի պարփակում է Հնդկաստանի պատմության եւ հնախոյզ ՊՐՆ. ՄԵՍՐՈՎԸ Յ. ՍԷԹԵԱՆՑԻ կրթական եւ գրական փայլուն գործունեութեան քառասունամեան:

Հնդկաստանի, Պարսկաստանի եւ արտասահմանի բազմաթիւ հիացողներն ու բարեկամներն ջերմ բաղձանքին բաւարարութիւն տալու համար է, որ վաստակաւոր գրական գործիչը համաձայնեց որ նախաձեռնարկ լինենք տօնելու իւր ՅՈՐԵԼԵԱՆԸ. ի նկատի ունենալով որ զա կարող է բարեբաստիկ հետեւանք ունենալ գաղութիս համար:

Հնդկաստանի տարեգրութեանց մէջ եղակի այդ զէպքը արժանաւայել չքով պիտի տօնուի ներկայ տարւոյ ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 4-ին:

ՊՐՆ. ՄԵՍՐՈՎԸ Յ. ՍԷԹԵԱՆՑԻ կրթական գործունեութիւնն սկսում է 1888-ից երբ նա իւր ծննդավայր Նոր-Ջուզայում ուսուցչութեան պաշտօն է ստանձնում: Անցնելով Կալկաթա, ուսումնասէր պատանի ՄԵՍՐՈՎԸ համալսարանական մուսթրի քննութեանց առթիւ օսկի միտալի է արժանանում «Dux of the Colleges»-ի նախանձնի տիտղոսով:

1894-ից մինչեւ օրս նա վարել է պետական համալսարանի հայերէն լեզուի քննիչ պաշտօնը. քսան տարի Մարդասիրական ձեմարանի վարչութեան անդամ եւ հինգ տարի էլ հոգաբարձու է եղել, միշտ փայտայելով այդ կրթական պատկառելի հաստատութիւնը որ աւելի քան մի դար է ինչ այս նուաւոր գաղութում ազգային կեանքի հուժկու ազդակն ու առանցքն է հանդիսանում:

Սէթեանցը գրական առաջադէպ է իջնում 1891-ին. նա աշխատակցել է արտասահմանի հայերէն թերթերին որոնք հաճախով շարունակում են հրատարակել նւիրական գրաբառով նրա մէկը միւսից աւելի խոհուն եւ հետաքրքիր յօդածներ միեւնոյն ժամանակ նա սերտ կապ է ստեղծել գրական գէմքերի հետ:

Որպէս ախոյեան ազգային կրթութեան ՊՐՆ. ՍԷԹԵԱՆՑԻ ընտրեց առաջին նախագահ, նորակազմ Կալկաթայի ՀԱՅ ԹԵՄԱԿԱՆ ԿՐԹԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ, որ Պարսկա - Հնդկաստանի թեմի ցրած զաւակներին շարժապող նւիրական զօրն է:

Առաջին երկը, «History of the Armenians in India» երեւացել է 1895-ի, եւ քսան յաջորդել է շահեկան ուրիշ հրատարակութիւններ, որոնք մեծապէս գնահատուել են, եւ Կալկաթայի, Լոնդոնի եւ Փարիզի «Asiatic Society»-ներն ընդունել են նա զրադէտին իրենց գրկում, իսկ չորս տարի առաջ Հնդկ. Կառավարութիւնը նշանակեց նրան անդամ «The Indian Historical Records Commission»-ի, որի տարեկան գումարումներին կատարում է լուրջ բանաստեղծութիւններ:

Սրբելի հայրենակիցներ, այսպիսի բարձր արժանիքներ պանծացնելու համար է, որ կոչ ենք անում ձեզ խնդրելով որ ձեր գնահատութեան եւ յարգանքի երախտքը ընծայէք ազգասէր եւ մեղուաշան Յօրելեան:

ՅՈՐԵԼԵԱՆԱԿԱՆ ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԲ

Նախագահ-Աղետամեծար ՊՐՆ. Յ. Դաւտանեան. Փոխ-Նախագահ ՊՐՆ. Յ. Յարութիւնեան
Քարտուղար - ՊՐՆ. Վիքթոր Վարդանեան. Դանձապետուհի - Տիկ. Ա. Արա

ԽՈՐՀՐԴԱԿԱՆՆԵՐ

Տիկ. Ա. Յովհաննիսեան. Դր. Ս. Յ. Սէթեան. Օր. Ա. Բարսեղեան. ՊՐՆ. Մ. Խաչիկեան
» Բ. Բարսեղեան. ՊՐՆ. Կ. Դաւտանեան. ՊՐՆ. Դ. Դաւթեան. » Մ. Յովհաննիսեան
» Մ. Բարսեղեան. » Մ. Աղանուր. » Զ. Հանանեան.

Կալկաթա, 8 Օգոստոս 1928.

Նամակներու հասցէ

VICTOR VARDAN ESQR.

Armenian College, 39, Free School Street,
Calcutta, (India.)

Նւէրներու հասցէ

Mrs. A. J. ARA,

15, Park Street,
Calcutta, India.